

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

ПРИЛОЗИ
CONTRIBUTIONS

XLIII 1-2

СКОПЈЕ – SKOPJE
2019

Уредувачки одбор:

акад. Витомир Митевски (претседател)

акад. Милан Ѓурчинов

доп. член Марјан Марковиќ

Зузана ТОПОЛИЊСКА

ДВЕ ПЕРСПЕКТИВИ ~ ДВЕ ГРАМАТИКИ

Клучни зборови: семантика, форма, испраќач, адресат

Грамматика значи анализа и опис на семантичката и формалната структура на еден јазичен код. Целта на изработка на грамматика е описменување на луѓето. Обично првата грамматика ја земаме в рака во училиште и таа е грамматика на нашиот мајчин јазик; таа би требало да ни послужи коректно да се служиме со тој јазик и да знаеме адекватно и прецизно да им ја пренесуваме саканата информација на нашите соговорници. Се претпоставува дека земајќи ја в рака таа грамматика, ги знаеме веќе алатките што таа ни ги нуди, т.е. зборовите и формите на зборовите, а тоа што ќе го учиме е соодветна употреба на тие алатки, т.е. создавање текстови кои во сите ситуации добро ќе ја пренесуваат нашата мисла.

Како што напредуваме во нашето образување, сè почесто ќе посегнуваме и по друг тип грамматика: граматиката на јазик кој ни е туѓ и кој сакаме да го изучиме. Нашата задача сега е поинаква и потешка: за да комуницираме на оној туѓ за нас јазик, треба да ги изучиме алатките со кои се служат неговите носители и да знаеме да ги сопоставиме со алатките што ни ги нуди нашиот мајчин јазик, да ја утврдиме корелацијата меѓу средствата со кои два различни јазици изразуваат една иста содржина.

Документираната историја на нашите јазици ни покажува дека од самите почетоци на таа документирана историја, т.е. од самите почетоци на своето описменување, нашите предци чувствувале потреба од писмено регистрирање на планираните и/или спроведени

инвестиции, за разменета стока, за планирани миграции, и потреба од размена на информации, како во рамки на истата јазична заедница, така и во текот на мирољубиви, економски или културни контакти, или, пак, на конфликти и војни со членови на други племенски, социјални, државни заедници, т.е. со говорителите на други јазици.¹ Степенот на описменувањето бил многу различен, но сепак во многу културни средини потребата од контакт довела до создавањето на првите граматичарски текстови. Покрај потребата од евидентирање на фактите се појави и потребата од запишување на мислите и нивното пренесување не само на оние што се тука, до нас, но и на оние оддалечени во просторот. Јазикот се покажа како еден од најважните фактори во животот и развојот на социјалните заедници од секаков тип, како и за контактот помеѓу тие заедници, средство за објавување волја на владетели, средство на рефлексива на филозофите. Никнувале различни теории на јазикот, денеска поскоро би рекле: различни лингвистички теории.

Во историјата на лингвистиката се преплетуваат периоди кога на прво место бил интересот за значењето на пораката и такви кога доминирал интересот за формата што ја репрезентира таа порака на површината на текстот. Соодветно биле организирани граматичките текстови. – Во Западна Европа поимот за граматиката практично се изедначил со латинската граматика, латинскиот јазик бил јазик на европските елити, главен инструмент за ширење на образованието дали во манастирските *scriptoria* или, подоцна, на универзитетите. Проблемот што доведе до многу компликации, како во ширењето на лингвистичките теории, така и во практичниот процес на запознавањето на светот преку призмата на латинскиот јазик, беше фактот што официјалната класична скаменета норма на латинската граматика се однесуваше на една јазична структура која далеку одбегнуваше не само од структурата на јазиците од друго, нероманско потекло, туку и од динамичната структура на романските јазици подложни на постојана еволуција. Во таа ситуација образовниот процес во она старо време, процес чиј инструмент бил латинскиот јазик, во термини на централната опозиција овде за нашата тема: мајчин јазик ~ странски јазик, се базирал врз потребата од изу-

¹ Спор. капитално дело на П. Илиевски, *Појава и развој на писмојето*, 2006.

чување на јазик туѓ за речиси сите ученици. Не е ни чудно дека во фокусот на вниманието, како на учителите, така и на учениците, биле формите – елементи од една странска јазична структура, и дури преку запознавањето со формите ученикот стигнувал до функциите на тие форми, т.е. до нивното значење и типовите контекстуална употреба.

Задачата на граматиката е на оној што се служи со неа да му го доближи поимот на јазикот како систем на поврзани елементи кои ни овозможуваат да контактираме и едни на други да пренесуваме информација. За жал, ниту корисниците ниту нивните учители најчесто не се свесни за таа задача. – Часовите по мајчин јазик на училиште би требало да се искористат да им се објасни на учениците не само системскиот карактер на јазикот, туку и неговата динамика, неговата еволуција, неговата просторна диференцијација... Тие часови би требало да бидат посветени на изучување на вештина во изборот и толкувањето на зборовите, во чисто и убаво пренесување на она што сакаме да му го кажеме на соговорникот, тие би требало на учениците да им покажат и да им докажат дека јазикот служи за оформување на мислата, дека знаењето коректно, прецизно и убаво да ја изразува својата мисла, своите потреби, предлози, идеи... е важен фактор во постигнување успех во животот. За жал, часовите по мајчин јазик често се сведуваат на рецитација на формите, евентуално меморирање на објаснение што ги придружуваат тие форми во граматиката. Не е среќно ни тоа што како еден предмет се третира изучувањето на мајчиниот јазик и на литературата на тој јазик – учителите обично повеќе го користат времето за прераскажување и толкување на литературните текстови, а би требало на часовите по мајчин јазик во фокусот на вниманието на учителот и на учениците да биде СОДРЖИНАТА на она што мислиме, што чувствуваме, што очекуваме од другите, и најадекватните начини на изразување на таа содржина. – Се разбира, *mutatis mutandis* истото тоа се однесува и на ситуации кога возрасен корисник зема в рака граматика на својот мајчин јазик: тој треба од неа да црпи знаење за значењето на јазичните форми и конструкции со цел да го усоврши начинот на изразување на своите мисли, чувства, потреби...

Во основа, поинаква е ситуацијата кога изучувајќи го странскиот јазик посегнуваме по граматиката на тој јазик. Тука обично

сме соочени со неразбирлив за нас зборуван и/или пишуван текст и сакаме тој текст да го разбереме и адекватно да го протолкуваме. Соочени сме со формите – било звучни секвенци, било секвенци на букви и, обично паралелно, во граматиката и во речникот бараме објаснување на тие форми за да стигнеме до нивната содржина. Тука учениците и, пред сè, учителот мора да се концентрира на она што се гледа на површината на текстот, т.е. врз формите. Многуге учители, и со право, се служат со конфронтативна анализа, т.е. веднаш ги придружуваат одделните форми со нивните функционални и значенски еквиваленти во мајчиниот јазик на учениците. Сепак, за ученикот да го разбере системскиот карактер на јазикот што го изучува, потребно е формите од дадено делумно граматикализирано семантичко поле да му бидат презентирани во средена парадигма, којашто дури во наредниот чекор, преку преводот на мајчиниот јазик, се објаснува и се утврдуваат функциите на одделни изрази на таа парадигма и нивните функционални еквиваленти во мајчиниот јазик. – Треба да памтиме дека граматичките разлики меѓу јазиците значат, како прво, разлики во опсегот на граматикализираната информација (т.е. информација која на површината на текстот добива регуларни, транспарентни и предвидливи формални експоненти), а дури како второ – разликите во формите кои служат како показатели на таа граматикализирана информација.

Погоре имав веќе прилика да спомнам дека, за жал, словенските (и пошироко – индоевропските) граматика најчесто се пишуваат по терк на класичната латинска граматика, т.е. според модел на описот адаптиран кон една граматичка структура туѓа на повеќето од опишуваните јазици. Така, на пример, за македонските студенти (да не зборуваме за учениците што изучуваат туѓ јазик на етапа на основно или на средно образование) туѓи им се поимите како што се ‘падеж’, ‘глаголска валенција’, ‘дијатеза’, и многу други.

Стигнавме тука до проблемот кој денес, при мноштво лингвистички теории употребувани во граматичкиот опис, повеќето од нив со по неколку различни варијанти, претставува сериозна препрека при користење на новите граматика, дури и тие замислени како прирачници – проблемот на лингвистичката терминологија. Не само што се множат термините од ден на ден, не само што тие се

разликуваат од автор до автор, туку и многу често еден ист термин од различни автори различно се интерпретира, а малкумина од нив систематски даваат дефиниции на новововедуваните термини. Следствено, во денешните „авторски“ граматики неретко отсуствува основниот принцип неопходен во стручни текстови адресирани до корисници кои прв пат доаѓаат во контакт со проблематиката третирана во дадениот прирачник – термините не се транспарентни!

Како што добро знаеме, во Македонија ни се потребни модерни граматики од двата гореопишувани типа:

– А. оние кои учат како најкоректно и најефикасно да се употребува мајчиниот јазик, т.е. учат како најадекватно во дадената ситуација да ги изразуваме нашите мисли, како најкомплетно на адресатот да му ја пренесеме саканата информација,

– Б. оние кои помагаат да се совлада еден туѓ јазик, т.е. учат правилно да ги употребуваме граматичките форми (= форми што носат граматикализирана информација) карактеристични за странскиот јазик за нас што сакаме да го научиме.

Граматиката од типот А. е граматика пишувана ОД ПЕРСПЕКТИВА НА ПОТРЕБИТЕ НА ГОВОРТЕЛОТ НА ОПИШУВАНИОТ ЈАЗИК, говорител кој сака подобро да се служи со тој јазик.

Граматиката од типот Б. е граматика пишувана ОД ПЕРСПЕКТИВА НА ПОТРЕБИТЕ НА ЧОВЕКОТ КОЈ САКА ДА СОВЛАДА ЕДЕН СТРАНСКИ ЈАЗИК и да може слободно да се служи со него.

Служејќи се со терминологијата употребувана во современата стручна литература, ќе кажеме дека граматиката од типот А. е пишувана според формулата „содржина > форма“, додека граматиката од типот Б. е пишувана според формулата „форма > содржина“.

Во МАНУ актуелно се работи врз проектот кој има цел создавање нова описна (дескриптивна, а не проскриптивна) граматика на македонскиот стандарден јазик. Авторите имаат амбиција да создадат граматика која доследно стартува од информацијата што треба да се пренесе и објаснува кои алатки (какви зборови, какви форми на менливите зборови, какви конструкции од соодветно селектирани комбинации на зборовите...) најадекватно можат, во одредена ситу-

ација, да ја пренесат саканата информација. Најважен проблем што треба да го решат авторите на идната граматика е организацијата на содржината – редоследот и начинот на излагањето, и врз тој проблем моментално се работи.²

Подготовка на еден солиден исцрпен граматички опис подразбира поседување соодветна материјална база. И врз тоа се работи. МАНУ располага веќе со еден електронски корпус на македонски јазик, со богати дигитализирани ресурси: монографии за одделни фрагменти на структура на македонскиот јазик, стари текстови, стари и нови дијалектни теренски записи... Дигиталниот архив на македонскиот јазик при МАНУ постојано се збогатува...

Колку што ми е познато, една граматика доследно пишувана според формулата „содржина > форма“, засега, барем на словенска почва, не постои; сепак, постојат повеќе проби и делумни решенија, дел од нив успешни и вредни, да се доразвијат. Проектот врз којшто се работи во МАНУ ја доградува и доразвива концепцијата реализирана во полската академска граматика (прво издание во 1984 г.), а базирана врз теоријата на С. Каролак (сп. Каролак 2001). Еден друг интересен, успешен словенски проект претставува граматиката на простата реченица во српскиот јазик (сп. П. Пипер et. al. 2005). Во тек се и неколку руски проекти (сп. Мельчук 2012/2013) и, се разбира, безброј монографии посветени на анализа и опис на одделни граматикализирани семантички полиња (т.н. граматички категории) во словенските и во други јазици.

Македонска академска граматика еднаш довршена и достапна на корисниците ќе може (и ќе треба) да се популаризира, т.е. да се подготви нејзина варијанта приспособена да функционира како прирачник по мајчин јазик соодветно за учениците во основното и во средното образование.

² Идната македонска граматика е замислена токму како 'граматика', т.е. опис на граматичката (морфосинтаксичка) структура на македонскиот јазик. За жал, во Македонија немаме лабораторија за истражување на звучната структура на јазикот. Во врска со тоа изучувањето на звучната структура (фонетика, фонологија) на македонскиот јазик на оваа етапа се наоѓа во рацете на полски слависти-македонисти, конкретно во рацете на тимот што го води И. Савицка на Универзитетот во Торуњ (Полска).

Петар Хр. Илиевски, *Појава и развој на писмојто (со посебен осврт кон постојаноста на словенската писменост)*, Второ ревидирано издание, МАНУ, Скопје 2006.

Igor A. Mel'čuk, *Semantics, From meaning to text*, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, vol. I – 2012, vol. II – 2013.

Предраг Пипер et. al., *Синѿакса савременога срѿског језика: Просѿна реченица*, у редакцији акад. Милке Ивић, Београдска књига 2005.

TWO PERSPECTIVES ~ TWO GRAMMARS

(Summary)

There are two types of grammars: those addressed to the native speakers and enlarging their ability to communicate in their mother language and those which function as manuals for people interested in learning a foreign language. We should expect that grammars of the first type would be written after the formula “from meaning to text”, and those from the second type after the formula “from form to meaning”. Unfortunately, the first formula is usually accepted in the first type of grammars, as well.

In the Macedonian Academy of Sciences and Arts (MANU) we are working now on a new academic descriptive grammar of standard Macedonian after the formula “from meaning to text”.

Катица КУЛАВКОВА

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ДИЈАЛОЗИ ВО СОВРЕМЕНАТА БУГАРСКА ПОЕЗИЈА

Апстракт: Теоријата на интертекстуалноста го пренасочи фокусот на книжевната сцена од книжевното влијание спрема (критичкиот) дијалог со традицијата, и тоа не само книжевната, туку и културната. Интертекстуалниот дијалог е средба/контакт, реплика, цитат, но и конфликт меѓу два погледа на светот, меѓу два дискурса и две поетики. Дијалогот застапува најмалку две авторски перспективи и подразбира временска, културна и стилска дистанца. Тој ја актуализира, но и ја ревидира книжевната (архив, ум/памет, сеќавање, заборав) и културната меморија (колективна, лична, свесна, институционална, несвесна). Тој може да биде даден во облик на цитатна и евокативна реплика (*нулта дијалогичност*), но и на ревизија и иронија (*висока дијалогичност*). Поезијата, традиционално дефинирана како монолошки жанр, го практикува интертекстуалниот дијалог како стратегија на *перформативна реминисценција*. Модернистичката и постмодернистичката интертекстуалност во современата бугарска поезија се рефлексија на социо-културниот и естетичкиот амбиент.

Овој интерпретативен есеј прави типологија на интертекстуалниот дијалог во современата бугарска поезија со модернистички и постмодернистички карактеристики: Љубомир Левчев, Александар Шурбанов, Георги Господинов, Роман Кисјов и Људмила Миндова.

Клучни зборови: интертекстуален дијалог, модернистичка и постмодернистичка интертекстуалност, реминисценција, цитат, иронија, евокација, екфразис, манир.

*Интертекстуалната ѓоеџика
вс. ѓоеџикаџа на интертекстуалноста*

Интертекстуалната (дијалoшка) визија и ревизија во книжевноста е „родена од новото читање на историјата“ (Умберто Еко, „Моќта на невинната“, во 2002: 267).¹ Со оглед дека историјата е графичко-дескриптивен метод (историографија), нејзино основно начело е да биде рефлексивна и да го промислува наследениот архив на големи и мали ’стории’ (приказни или наративи), како оние кои се вистинити, така и оние кои се лажни (веродостојни и неверодостојни, реалистични и фиктивни, т.е. имагинарни). Историските наративи се често вакантни или празни и измислени, втемелени врз заблуди и фалсификати, врз желби и намери, а не врз изворна фактографија. Ако историјата може да биде заснована врз илузии, врз измислени и имагинарни псевдо стварности, тогаш можеме да си замислиме какви се основите на книжевноста. Тоа е така затоа што книжевноста, по својата природа и *per definitionem*, е плод на имагинација и фантазија, слободна реконструкција на одломки од минатото, сегашноста и иднината, реконструкција по секавање, од око, низ визији и низ игри. Со други зборови, книжевноста и историографијата се доволно автономни и легитимни дискурси, за да имаат свој особен кодекс (конституција, космос, поредок). Па сепак, не ретко историјата користи некои стратегии на книжевноста, а книжевноста – некои стратегии на историографијата. Имено, и историјата, и книжевноста, имаат работа со меморија и имагинација, со секавање и мечтаење, со реконструкција на отсутното, со сенки, со сенките на Сенката.

Секавањето, пак, е феномен по себе. Секавањето е перформанс. Тоа е другото лице на заборавот. Тоа се одигрува на разни сценски начини: како евокација на вистински собитија, како реминисценција на копнежи, соништа, задоволства и трауми, како актуализација на митски слики од трезорот на народното предание и на

¹ „...Борхес никогаш ништо нема измислено; неговите најпарадоксални раскази се родени од новото читање на историјата. Имено, Борхес на едно место ни кажува дека меѓу неговите извори се наоѓа и едно дело на Јохан Валентин Андре (ама Борхес тој податок го зема од Де Квинси) кој „ја имал опишано измислената заедница на розенкрајцерите што по углед на неговата замисла некои други подоцна и ја основале.“ (Еко, „Моќта на невинната“, во 2002: 267)

колективното несвесно, како рефлексција и метарефлексција на туѓите наративи, како реплика на традиционалните мемориски клишеа, како конфликт на асоцијации, како парафраза и алузија, како иронија и пародија.

Битен е чинот на сеќавањето, а не неговата реална заснованост. Битна е перформативната моќ на сеќавањето, неговата драматургија, а не неговата вистинитост. Токму таа драматургија на сеќавањето, прилагодена на книжевниот кодекс, ја устројува поетиката и стилистиката на текстот, било тој да е прозен, драмски или поетски. Токму таа драматургија на конфликтот меѓу сеќавањето и заборавот го дефинира обликот во којшто се појавува интертекстот во едно книжевно дело.

Во овој миг, нас нè интересира интертекстот во современата бугарска поезија, виден низ призма на опусите на неколку бугарски поети. Изборот е направен првенствено со цел да покаже дека облици на интертекстуалност постојат и во модернистичката, и во постмодернистичката поезија. Значи, не може да се каже дека поезијата на Модерната не го познава интертекстуалниот принцип. Напротив.² Разликата е во тоа што постмодернистичката интертекстуалност е издигната на ниво на освестена стратегија, затоа што е поткрепена од книжевната теорија и критика. Токму теорискиот дискурс ја издигна интертекстуалноста на ниво на поетичка конвенција и авторска интенција, па дури и како стилски манир, за разлика од модернистичката интертекстуалност која беше поспонтана, послободна, неоптоварена со диктатите и стереотипите на книжевната критика. Во времето на Модерната се зборува за дијалоска и монологска поезија (М.М. Бахтин), а не за интертекст, ама тоа не значи дека во поезијата не се применуваат интертекстуални стратегии. И не само во Модерната, секогаш имало поети и поетики, кои биле посензибилни на претходни поети и поетики. Правото на идентификација (препознавање во другиот), восхит, идеализација и влијание, на критика и негација на традициите, на страв од другите, на дијалог со наследеното и постојното, е легитимно творечко право. Можеме да бидеме оригинални и кога реплицираме. Екстровеерноста е леги-

² Аналогна е ситуацијата и во европската поезија. На пример, интертекстуалноста во поетските опуси на Езра Паунд, Томас Стернс Елиот, Роберт Грегјвс или Константин Кавафи е парадигматична.

тимна, како и интровертноста.³ Поетот не е рамнодушен и атараксичен, напротив. Интертекстуалноста е еден од начините да се покаже нерамнодушната свест, натпросечниот сензибилитет, затоа е интересна интерпретативна стратегија.

Без претензија да генерализирам и да правам строга класификација на бугарската современа поезија врз начелото на интертекстуалноста, до толку повеќе што не сум ја проучувала интегрално, ќе укажам на неколку поети и примери на интертекстуален дијалог во бугарската поезија. Целта ми е, заправо, да лоцирам неколку сензибилни места на доживувањето на светот како Јазик, кај неколку современи бугарски поети.

*Интертекстуален дијалог меѓу два света и две поетики
(циџај, рејлика, мојо, иденџификација, огледална проекција)*

Љубомир Спиридонов Левчев (1935), кој прави пресврт од ангажирана кон модерна поетика во специфичниот бугарски соцреалистички амбиент, би требало да поаѓа од критичка, па и конфликтна и дисидентска позиција спрема рецентната домицилна поетичка, уметничка и културна констелација. Тој, меѓутоа, се одлучува за една компромисна варијанта. Поетот Левчев се фокусира врз светските текови и со тоа успева да избегне отворен и директен конфликт со доминантните поетички конвенции во Бугарија. Траумата на поделеноста на јавната личност од приватната (а поетот е парадигматично приватна рефлексја на личноста!) е опеана во неговата песна „Нишалото на Фуко“ (1980, цит. според Левчев, 2010: 109-113). Таа поделеност тој ја нарекува „двовластие“, а епохата ја карактеризира како „катастрофична“ и стихијна („разорни стихии“). Романот на Умберто Еко (*Клајнојо на Фуко*) му служи како огледало во коешто се пресликува неговата разнебитеност на поетот меѓу корењата (потеклото, традицијата) и крилјата (поетската слобода, светот, модерноста). Опцијата на рамнодушност и на тивок („студен“) и умерен отпор кон домицилната традиција го води,

³ К.Г. Јунг го поврзува атрибутот екстровеитност/екстринжичност со непсихолошката и визионерска книжевност, додека атрибутот интровоитност со психолошката (книжевност).

обратно, кон пристрасна комуникација, па и гласен дијалог со европската традиција на Модерната. Таквото двојство генерира широк интерес за светската уметност, а не само за книжевноста. Имено, интертекстуалниот дијалог кај Левчев е маркиран со присуството на (а) екфразисот (ликовни реминисценции во песната: Бројгел,⁴ Ван Гог, Алберт Дирер, Џозеф Тарнер, Хенри Матис), (б) културниот интертекст („Јас, кој не избегав од Помпеја“ [1994], „Spiderman“ [2005]), како и (в) на некои библиски реминисценции („Сон“, 2010: 301-303, 1 изд. 2006). Односот спрема модернистичката поетика е инклузивен, а не блоковски, идеолошки и стратешки поделен (наспроти доминантната поделеност на светот на Запад и Исток!). Тој, имено, се обраќа, од една страна, до Федерико Г. Лорка, Пабло Неруда, Вилијам Б. Јејтс, Рафаел Алберти, Волт Витмен, Мишел Фуко, Вилијам Мередит, а од друга до Висоцки, Евгениј Евтушенко и Владимир Мајаковски. Со тоа, Левчев, имплицитно, кажува дека се дистанцира од идеолошката интерпретација на стварноста и од опсесивната приврзаност кон социјалната стварност и дека се ориентира кон културната историја, кон матрицата на Модерната, како и кон личното начело на постоење во светот и во светот на јазикот. Таквата дискурзивна стратегија го прави неговиот дијалог со културната традиција умерен, рефлектиран, со разбирлива доза на восхит спрема предците и на востолчените модели на Модерната. Оттаму, интертекстот во неговата поезија е повеќе алатка за себеидентификација низ селекција и интерпретација на одбрани вредности. Во тој контекст, би можел да се чита и насловот на неговата книга *Убиј Б'лгарина*, објавена во доцните 80-ти години (1988), во предвечерјето на падот на сидините на комунизмот, падот на Берлинскиот Сид и на студената војна меѓу Исток и Запад, како и распаѓот на Советскиот Сојуз како парадигма на Источниот свет. Отстранувањето на идеолошките и режимските бариери го означува и ослободувањето на поетскиот израз кој по дефиниција е специфичен естетски облик на јазична и идејна слобода. Студената војна со домицилниот идеологизиран систем на уметнички вредности, Левчев ја проектира соо евоцирање на стиховите на Јејтс, што ги има земено за мото на својата песна „Срт“/„Било“ од 2001 година (2010: 219-223): „Оние со коишто војувам, не ги мразам. // Оние што ги

⁴ Да се види песната „Микроскопска балада“, 2010: 183-187, 1 ед. 1994.

чувам, не ги љубам.“ Без омраза спрема опкружувањето, без љубов спрема најблиските, напосто – без илузии, без надеж, без „узди“, тој е – конечно – слободен и подготвен за да се соочи со сопствената пропаст, со личната Помпеја.

Да заклучам: Левчев дијалогизира со одбрани истомисленици, но и евоцира мисли/ставови кои му се блиски и во коишто може да се огледа неговата *condition humaine*. Таа состојба, пак, е парадигматична за многумина поети кои твореле и живееле во затворени и индоктринирани општества. Затоа, неговиот интертекстуален дијалог инклинира кон оној образец кој е карактеристичен за култури кои се во процес на трансформација, кои (во даден миг) се прекодираат и се иницираат во состојба на слобода и кои го носат „крстот“ на автоцензурата, односно на адаптираната анксиозност со продолжено дејство.⁵

Дијалошки ревизии

(скејса, иронија, реминисценции, актуализации)

Само една деценија подоцнежно јавување (од 1974), поезијата на Александар Шурбанов (1941) веќе не мора отворено да се соочи со нужноста да ја практикува соц-реалистичната поетика, онаа поетика која, во својата пристрасност кон реалноста, е приморана да се оглушува на текстовите на другите писатели. Сензитивитетот за туѓата текстуалност и туѓиот поетички код е нагласен кај Шурбанов со оглед на фактот што и самиот тој, како преведувач, стапува во непосредна комуникација со оригинални поетски опуси од разни епохи, главно англофони (Џон Дан, Џефри Чосер, Џон Милтон, Вилијам Шекспир, Кристофер Марло, Тед Хјуз, Томас Дилан). Интертекстуалниот дијалог што Шурбанов го води со претходниците и сродниците во светската поезија, покажува знаци на софистициран перформанс. Поради тоа, неговите песни наликуваат

⁵ И поезијата на еден друг поет од генерацијата на преминот кон Модерната, Драгомир Петров (1937), е илустративна за интертекстуалниот модус. Нејзината географија е обележана од топосите на митот („Кон Одисеј“), на христијанството („Кон мојот двојник“ – 2, „Кон син ми“), на книжевноста (Т.С. Елиот, Ж.П. Сартр, В. Шекспир), на културата (Византија, Балкан, Левант, турско-отоманската матрица).

на театарски фрагменти, на сцени чијашто порака треба да се доживее низ евокација на претходниците, со таа разлика што сега веќе во односот спрема нив е внесена доза на скептицизам. За овој модус на интертекстуален дијалог е карактеристична песната „По трагите на Меркуцио“ (2015).⁶ Интертекстуалната конекција е интернализирана, се навестува само во насловот на песната, кој служи и во буквална смисла како „трага“ во потрага по изворот и во толкувањето на смислата на песната. Нема директни алузии на драмската ситуација од Шекспировата трагедија *Ромео и Јулија*, туку само параболична евокација на меркуциевската скепса на смртта, отсуството на хумор кај неминовноста, ама и подбивање на неминовноста со нашата младешка (ромео-јулијанска) наивност. Присутно е она чиешто лице е невидливо. Невидлив, а моќен интертекст. Рефлексија на парадоксалноста и на антиподните фигури и погледи на свет. Една инволутивна трансформација на луѓето преку соочување не само со смртноста, туку и со сопствените заблуди. Има во повеќе песни дискретни мизансцени, кои играат улога на театарски интертекст: без цитати и реплики, напосто како амбиентална параболо, како метафорична и ликовна контекстуализација на поетската слика. Таков е случајот, на пример, со песната „Претстава“, која содржи опис на „театралната смрт на есенските брези“ (2016: 93). И насловот на песната „Неромантична посета во куќата-музеј на Вилијам Вордсворт“ (2016: 79, 1 ед. 1977) упатува на интенционалниот пристап на Шурбанов обележан од стремежот да го укине романтичниот, идолатриски однос/став спрема наследените вредности. Неговата интертекстуална платформа се залага за тоа светот да се посматра од неговата банална страна, со цел да се демистифицираат митовите, митоманијата и митологизацијата на реалноста и, во таков контекст, да се внесе извесна емотивна димензија на изразот, личен и интимен печат на песната. При тоа се збиднува еден вид алхемија на преобразбата на идентитетот, чинот на дискретна идентификација: преку скепса, преку иронија, преку ревизија.

Инаку, и во поезијата на Шурбанов има екфрастични песни со *ликовен интeрtекст* од Питер Бројгел или Вермер („А ако претпоставиме...“ од 2009, „Млекарката на Вермер“ од 2015), и мит-

⁶ Цит. според македонскиот превод на Богомил Ѓузел (*Зимски љејзаж со врана*, 2016: 111).

ски интертекст (митот за Икар, за Парис, Ное), и *библиски интeр-тeкст* („Синот чoвeчки“, Бог, Бoгoјaвлeниe, Пpeoбpaжeниe). Oнa пo штo тoј сe oдликyвa e дoзaтa нa cкeпcа, иpoнијa и нaмeрaтa дa дeмистифицирa. Toa e видливo и вo нeкoи пeснa вo кoиштo сe рeвидирaaт нaслeдeнитe мoрaлни cтeрeoтипи, кoи вршaт фyнкцијa нa кyлтурeн интeртeкст (нa пpимep, пeснaтa „Pазмeнa“, 2016: 100).

Oд интeр-тeкстyалeн кoнфликт мeѓy двa свeтa и двe ѝoеишки oд интeр-тeкстyалeн мaниp

Нeoбичнo e штo пoeтитe кoи ja вoстaнoвyвaaт Mодepнaтa вo бyгapскaтa пoeзијa (Љyбoмир Лeвчeв, Вaлeри Пeтpoв, Aлeксaндap Шyрбaнoв, Дpaгoмир Пeтpoв и др.), oд eднa cтpaнa дaвaaт oтпop cпpeмa coцpeалистичкaтa пoeтикa, a oд дpyгa, ги иницирaaт пoeтичкитe cтpaтeгии и пocтaпки нa Пocтмoдepнaтa. Tиe, вo рeлaтивнo мaлa мepa, ce пocвeтyвaaт нa истopискиoт тoпoc, би ce рeклo дeкa ce вoздpжyвaaт oд истopиски интepпpeтaции. Ce чини дeкa ce вoздpжани cпpeмa пaтриoтскиoт дикypc, oптoвaрeни, вepoјaтнo, oд зaзoрoт/aнксиoзниoт cтaв oд хипoтeкaтa нa кoмyнизмoт.

Нo, дoдeкa мoдepнaтa пoeзијa гo мapгинaлизирa пaтриoтскиoт тoпoc кaкo рeфлeкcијa нa идeoлoгијaтa, кaкo рeфлeкcијa нa cфaкaњeтo дeкa интeрeсoт зa нaциoнaлнaтa истopијa e дpyгoтo лицe нa интeрeсoт cпpeмa кoмyнистичкaтa рeaлнoст, пocтмoдepнaтa пoeзијa ce oслoбoдyвa oд тaквитe фpycтpaции. Taкa, пocтмoдepнистичкaтa пoeзијa гo aктуaлизирa пaтриoтскиoт тoпoc, нa cвoј личeн, иpoничeн, пa и capкacтичeн нaчин. Дyри ce имa впeчaтoк дeкa пocтмoдepнистичкитe aвтopи нaмepнo/интeнциoнaлнo пapaдирaaт co мapгинaлизирaнитe тeми.

Ќe пocoчaм cаmo eдeн пpимep, кoнкpeтнo cтaнyвa збop зa пoeтcкaтa книгa *Чepeшaтa нa eдин нapoд* (1996/2014) нa Гeopги Гocпoдинов (1968). Bo нea cлoбoдaтa нa изpaзoт e cфaтeнa кaкo дpскo рeвидирaњe нa тaбyизирaнитe тeми, кaкo пoигpyвaњe co cepиoзниoт пpистaп кoн кyлтнитe тeми нa минaтoтo, кaкo инфaнтилнa мeмopијa и пoтpeбa дa ce ceнзибилизирa пoeзијaтa зa бaнaлизирaнитe пaтриoтcкo-истopиски тeми. Toј тoa гo пpaви низ eвoкaцијa нa сeмeјнитe cтopии кoи cтaнyвaaт интимнa рeпликa нa дoминaнтниoт и кoлeктивeн мeгa бyгapски нaрaтив. Toј гo пpaви тoa низ нeпpe-

тенциозни меморијални фрагменти. Тој го прави тоа лежерно, демистифицирајќи ги не само клишеата, туку промовирајќи слобода на перцепцијата на големите истории низ призма на малите. Така, историјата се претставува како интимна интерпретација, а не како институционализирана и табуизирана слика на минатото („не е Италија на Вазов, не е Величков“, „Крај Босфора“, 2014: 10). Може да се каже дека Постмодерната го обновува интересот за историјата на тој начин што раскинува со стравот од историјата. Надминувањето на стравот од влијанието е услов за да се биде оригинален и кога се води дијалог со другиот. Интертекстот е инклузивна дискурзивна и поетичка стратегија. Постмодернистичката поезија ги ревидира и имаголошките стереотипи на идеализираниот свет: ни западниот свет не е повеќе она што бил („Зоо на географијата“, 2014: 12, „Европа квартална“, с. 15, „Зелените полја на Венеција“, с. 16). Интертекстуалниот дијалог е првенствено конфликт меѓу две слики на свет, меѓу два стереотипа, меѓу две заблуди...

Г. Господинов свесно ја форсира постапката на профанизација на поетската визија на светот. Ништо не е свето, освен личната слобода. Не е повеќе подвиг да се критикуваат бугарските наративи. Време е да се подвргнат на ревизија светските наративи и стереотипи. Така, тој се движи по маршрутата на популарните микро-топоними: Венеција, Босфорот, Стамбол, Акрополот, Ајфеловата кула... Тој слободно комбинира и устројува субјективна визија на објективната стварност. Се рedefинира и самата дефиниција на објективноста, на историјата и на реалноста. Господинов послободно комбинира одошто бира (селектира). За него е битно е да се освои слободата, самата слобода, слободата како таква. Сè е допуштено, и цитат, и вакантен цитат, и мото, и алузија, и реинтерпретација, и чуен кафеански разговор („Балади и распади“). Не е трауматично сознанието дека ништо не почнува од ништо. Претходниците не се само нужност, тие се и добродетел („Из браното“, с. 44). Во таа постмодернистичка еуфорија, слободата на комбинацијата (пачворкот, пастишот) станува стилски маркер. Тој маркер не секогаш води кон врвни квалитети, ама има одиграно значајна културна улога. Битно е дека сензибилитетот не е заробен. Поетскиот жанр се хибридизира: лириката се комбинира со дневнички записи, есеистички и прозни фрагменти, семејни преданија, ритуали, цитати...

„Каквото искаше да каже историјата? Че за всичко е виновно обркването на езиците?“ (2014: 64).

Книгата во ракопис *Писма до Гаустин* на Господинов (2003) ја радикализира започнатата варијанта на постмодернистичка интертекстуалност.⁷ Интертекстуалните дијалози се епистоларни, фотографски и асоцијативни, небаре го отсликуваат ритамот на цезот, небаре творат цез поетика: од Адам и господ Бог до Мадона, од Вавилон до Балканот, од Чарлс Буковски до Ален Гинзберг, од Мелвил до Кафка, од минотаурот до третиот пол, од твит-двостипшја до балади, од „Heu, Jude, 7'09'“ до Плоштад Славејков („Покривање со најлон на плоштад Славејков“). Концепцијата е во тоа што нема строга жанровска и стилска концепција.

Концепцијализација на мистичниот интертекст

Роман Кисјов (1962) е специфично интертекстуално искуство (опит) во бугарската поезија, не затоа што ја маниризира стратегијата на дијалогизирање, туку затоа што заговара еден облик на концептуален, тотален и мистичен прототекст и *архетекст*. Имено, во неговата поезија преовладува идејата за универзалниот Божји пра-текст, архетипски Текст од којшто произлегуваат сите други текстови, па и оние кои се текст-во-текст, или цитатни текстуални фрагменти „од втора рака“ (Антоан Компањон). Тој мистичен архетекст е Божја „градина – родина“ (мото на книгата, 2016) на којашто се секаваат сите други текстови. Секој текст, а не само интертекстот е инкарнација на таа архетекстуална градина, нејзина рефлектирана сенка („Кам теоријата за прераждането“, 2016: 22, 1ед. 1989). Дури и нашето Јас е сенка на првобитното Јас, второ по својата природа, така што поезијата е само потрага по првобитното Јас, по првобитниот текст, по генезата, таа е будење од Сонот („Поетот“, 2016: 30).

Овој тип на концептуален, генерички интертекст промовира еден сеопшт дијалог кој се води не само меѓу новите и старите автори и слики на свет, туку и обратно: активен субјект на дијалогот можат да бидат и претходниците. Концептот на универзалниот архетекст го овозможува тој кружен пристап кој времето идно го гледа

⁷ Гаустин од Арл 12 век.

како време сегашно, сегашноста како минато и т.н. („За генија“, сс. 28-29, „Заклучена врата“, с. 36). Деведесеттите години на уривање на сидовите и создавање нови, не толку видливи, сепак одиграа пресвртна улога во ослободувањето на поетскиот израз на тој начин што ја ослободија поезијата од стигмата на верските забрани. Ослободувањето се случи и во облик на експлицитна поетика на мистичното и библиското кое стана легитимна референца. Така, библискиот интертекст стана обележје на постмодернистичката книжевна продукција. Не е едноставно да се каже дека дијалогот со библискиот текст е примарно критичен, конфликтен и ироничен. Има примери, каков што е примерот на Кисјов во бугарската поезија, или на Ефтим Клетников во македонската, кои покажуваат дека библискиот текст си го враќа својот сјај во поезијата, само во еден проширен контекст, полн слободни интерпретации, асоцијации, алузии и парафрази. Слободата сама по себе не значи ослободување од религискиот идентитет, напротив, во некои случаи се остварува низ негово зајакнување. Во таа смисла, интертекстуалниот дијалог со библискиот канон повеќе се приклонува кон обожавање на мистичниот собеседник – Претходникот (Светиот Дух, Саваот, Небесниот град, Светецот, Всемирната душа, Ангелот (в. „Затвори след себеси вратата“, 79). Тука ќе упатиме на мотото дадено кон песната „Дрвото на животот“ (136), всушност двоен цитат од Платон и Сеферис: „И душа, / ако желае да се опознае, / в’в душа чужда / трјабва да се види отразена“. Интертекстуалниот дијалог е перформанс на одразување, ритуал на посветување, на заемна мистична идентификација, оти нели Бог е Слово и Словото е Бог. Песната е, во таа смисла, природно обитавалиште на сакралното. Поетскиот интертекст е симболичен „богослов“.⁸

Демитизација на библиските нарајиви

Људмила Миндова (1974), припадничка на поновата генерација, во збирките *Тамбос* (2014) и *Живот без музика* (2016), актуализира некои суптилни теми на читањето и преводот, преку реми-

⁸ Да се види авторскиот поговор (есеј) кон книгата „За поезијата / Или тајната хиерархија на думите“, Роман Кисјов, 2016: 437-442.

нисценции на дела од јужнословенски писатели (Данило Киш, Игор Исаковски, Никола Маџиров, Чарлс Симиќ, Јосип Ости, Мак Диздар, Томаж Шаламун, Алеш Дебењак, Дубравка Угрешиќ, Елисавета Баграјана), но и некои европски (на пр., за Херберт Збигњев, во песната „Както винаги“, 19-25.10.2016). Кај неа има метапоетски рефлексии и алузии во самите песни, така што може да се каже дека иманентната поетика е надоградена со внатрешен дијалог со стилските формации („Класическа ношт“, 2016: 46). Како преведувач, таа го разбира интертекстуалниот дијалог како превод на еден јазик во друг, како вселување на другиот јазик во првиот.

Таа прави и демитизација на библиските наративи (Ст’лба к’м небето“, 2016: 27, „На треввата“, 2014: 69) со помош на црн хумор, сарказам, алузии и игри со зборови. Таа е сензибилна на семантиката и етимологијата на зборовите/думите. Духовита и аналитична, нејзината песна се востановува врз параномастични склопови кои се сами по себе перформативни („Без отговор“, 2016: 40, „П’т и пл’т“, 2016: 75). Како претставник на поетиката од времето на Постмодерната, би се очекувало да го радикализира интертекстуалниот дијалог, но таа всушност го интернализира, не кокетира со интертекстуалноста како постмодернистичка постапка на алтерација на личниот говор и како фрагментација на целината на сликата на свет.

Судејќи според опитот на Људмила Миндова, доаѓа до ревизија на постмодернистичката хиерархија на постапки и до рокада на доминантните постапки со маргиналните. Така, бугарската поезија ја избегнува замката на маниризацијата на цитатноста (прецизна или вакантна), но не го губи осетот (сензибилитетот) за говорот и поетиката на другите. Постои амбиент на генерациска комуникација и соработка меѓу поетите од Балканот на почетокот на 21 век. Можеби тој амбиент е веќе признак за напуштање на стратегијата на фрагментација и на балканизација како нејзин синоним. Со тоа, се најавува исечок од поетиката на Постмодерната и почеток на една нова поетика на интертекстуален дијалог меѓу самите поети, а не само меѓу нивните дела. Дистанцираниот дијалог со традицијата како да се заменува со непосреден личен контакт, што отвора перспектива за нови книжевни преводи, но и за нов пристап кон сродните јазици. Една иманентна интеркултурна блискост се навестува, како мото на една нова епоха и поетика.

Литература:

- Есо, Umberto. 2002. *O književnosti*. Beograd: Narodna knjiga.
- Господинов, Георги. 2014 (1 изд. 1996). *Черешата на един народ*. Пловдив: Жанет 45.
- Господинов, Георги. 2003. *Писма до Гаустин*. Пловдив: Жанет 45.
<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=28&WorkID=6709&Level=1>
- Кисјов, Роман. 2016. *Мистичната роза. Избрани стихотворенија*. Софија: Ерго.
- Левчев, Љубомир. 2010. *Одбрани ѝесни*. Струга: СВП. Едиција Златен венец.
- Миндова, Људмила. 2014. *Тамбос*. Пловдив: Жанет 45.
- Миндова, Људмила. 2016. *Живот без музика*. Пловдив: Жанет 45.
- Миндова, Људмила. 2016а. „Както винаги“, *Литературен вестник* бр. 34 (19-25.10.2016), год. 25.
- Стефанова, Невена (избор, предговор, белешки). 1998. *Современи бугарски ѝоеѝи*. Скопје: Култура.
- Ќулавкова, Катица. 2009. *Демоноѝ на ѝолкувањеѝо*. Скопје: МАНУ.
- Шурбанов, Александар. 2016. *Зимски ѝејзаж со врана. Одбрани ѝесни*. Превод на македонски: Богомил Ѓузел. Струга: СВП.

Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ

**МАКЕДОНСКОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО
ВО МОСКОВСКИОТ ДЕЛ ОД РАКОПИСНАТА ЗБИРКА
НА ВИКТОР ГРИГОРОВИЧ**

Клучни зборови: Ракописна збирка, македонски ракописи.

Ракописната збирка на Виктор Григорович¹ е збирка со старословенски ракописи, во којашто има голем број македонски ракописни книги и одделни фрагменти од словенски ракописи со македонско потекло. Во неа, притоа, има исклучително важни ракописни кодекси какви што се Мариинското глаголичко евангелие, Григоровичевиот паримејник (најстар зачуван препис од Кирилометодиевскиот превод на паримејникот), Охридскиот апостол,

¹ Григорович е роден во 1815 год. во градот Балта (Подолска губернија). Татко му Иван Григорович бил православен Украинец, а мајка му Викторија Антонова - Пољакиња (католикиња). Од својата мајка тој научил полски, додека латински јазик научил во школата на унијатите - Василијанци во градот Уман. Студира класична филологија на универзитетот во Дерпт (денешниот град Тарту во Естонија). Во 1839 год., на 24-годишна возраст, тој е веќе професор по славистика на Казанскиот универзитет. Одличен познавач на класичната грчка и византиска книжевност; со исклучително високо ниво на компетентност проучува архивска документација и стари ракописни книги пишувани на византиско-грчки јазик и на старословенски јазик со глаголичко и кирилично писмо.

во којшто има пасуси пишувани со глаголичко писмо; Бојанското евангелие, во чијшто палимпсестов дел е зачуван македонски глаголички евангелски текст од XI в. и др. Покрај тоа, во колекцијата на Григорович има ракописи од истакнати македонски книжевни дејци (Радин Нагоричанин, Владислав Граматик, Димитар Кратовски, Висарион Дебарски), како и фрагмент од византиски ракопис од збирката на охридската соборна црква, со препис од Опширното житие на св. Климент Охридски.

Најголемиот дел од ракописите во својата ракописна збирка Виктор Григорович ги собрал за време на своето патување низ Балканот во 1844 – 1845 година и тоа главно од манастири и цркви во Света Гора и внатрешноста на Македонија. Ова свое патување тој го започнал во летото на 1844 год.; тргнувајќи од Одеса, поминал низ Цариград и Солун и дошол во Света Гора, каде што останал четири месеци, проучувајќи ги архивските документи и ракописното книжевно наследство на светогорските манастири.

Своите истражувачки активности Григорович ги започнал со посета на манастирите во јужниот дел на Света Гора, почнувајќи со манастирот Пантократор и завршувајќи со манастирот Кутлумуш, којшто се наоѓа во непосредна близина на монашката престолнина Кареја. За време на овој прв дел од своето патување низ Света Гора Григорович ја посетил и монашката престолнина Кареја, каде што ги прегледал ракописните збирки на соборната црква „Успение Богородично“ и хилендарската ќелија „Св. Сава“. Неговите обиди да го посети протатскиот архив, за што побарал помош и од истакнатиот светогорец од македонско потекло Анатолиј Зографски, не завршиле успешно, бидејќи, според кажувањето на официјалните личности, сета документација од протатскиот архив, за време на грчкото востание од 1821 год., била пренесена во блискиот до Кареја манастир Кутлумуш.²

² Викторъ Григоровичъ, Очеркъ путешествія по европейской Турціи (Съ картою окрестностей охридскаго и преспанскаго озеръ). Изданіе второе, Москва 1877, 28.

Патувањето низ северниот дел на Света Гора Григорович го започнал од манастирот Хилендар, каде што се задржал цели 32 дена, и го завршил со рускиот манастир „Св. Пантелејмон“ (Русик), којшто фактички бил негова база за време на неговиот четиримесечен престој во Света Гора. За време на овој втор дел од својот престој на Атос, покрај Хилендар и Русик, тој ги посетил и манастирите Есфигмен, Ватопед, Зограф, Констамонит, Дохијар и Ксенофонт.

При посетите на светогорските манастири Григорович, притоа, главно се интересирал за зачуваните во нив архивски документи (пред сè хрисовули и грамоти на средновековни владетели) и стари ракописни книги, пишувани на византиско-грчки и словенски јазик. Се разбира, неговиот интерес во најголема мера бил насочен кон словенското ракописно книжевно наследство, факт што и самиот експлицитно го нагласува уште на почетокот на својот „Очеркъ путешествія по европейской Турціи“: „Но мы не имѣли еще понятія объ оставшихся тамъ славянскихъ рукописяхъ и потому, при обзорѣннѣи аѳонскихъ монастырей, я обратилъ особенное на нихъ вниманіе“³.

Најмногу словенски ракописи, како што и очекувал, Виктор Григорович нашол во словенските манастири Хилендар, Зограф, „Св. Пантелејмон“ – Русик и „Св. Павле“⁴ и во подвласните на нив скитови и монашки ќелии. Во некои од овие манастири, притоа, ракописните книги биле сместени во несоодветни влажни простории и не се водела никаква грижа за нив. Така, во Хилендарскиот манастир, во разни простории во конаците на манастирот и на други места, Григорович видел многу словенски ракописи, коишто поради несоодветните услови на чување веќе биле во фаза на распаѓање. Такви ракописи или делови од ракописи тој нашол во т.н. „сјугестница“ и во пиргот на манастирот: „На верху сюгестницы въ песку нашель я полуизгнившихъ 20 ркп., древнѣе всѣхъ видѣнныхъ мною въ монастырѣ. Подобравъ ихъ 12 отдѣлилъ я отъ совершенно изгнившихъ. Это были евангелія, паримейники, стихирары съ старыми нотами, ркписи (sic) большею

³ Таму, стр. 10.

⁴ Манастирот бил словенски од времето на неговото обновување во втората половина на XIV па сè до првите децении на XVIII в.

частию съ зн. ж⁵. Иста или уште полоша била состојбата на хилендарските ракописи што биле сместени во манастирскиот пирг. Меѓу овие полуизгнени ракописи Григорович нашол пергаментен лист, за којшто вели дека според својот јазик и архаичната ортографија бил мошне сличен со познатото руско Остромирово евангелие⁶ од 1056 – 1057 година.

Од Хилендарскиот манастир Григорович успеал да земе повеќе ракописни кодекси и одделни фрагменти од ракописни книги, меѓу коишто има и исклучително важни книжевни споменици: Хилендарските листови (еден од десетте најстари кирилични ракописи), Григоровичевиот паримејник од почетокот на XII в., Григоровичевото Хилендарско евангелие од првата половина на XIII в. и др.

Повеќе словенски ракописи Григорович регистрирал и во хилендарската ќелија „Св. Сава“ во Кареја. Тука, во ќелијата на монахот-типикар, тој видел 45 словенски ракописи, при што ги набројува 12-те најважни меѓу нив.⁷ Од библиотеката на оваа монашка ќелија тој зел 6 листови од зборник со слова и поуки, пишуван врз бомбицина кон крајот на XIV или во почетокот на XV в.⁸

Во Зографскиот манастир за Григорович најголемо откритие било глаголичкото Зографско евангелие, за постоењето на коешто му укажал уште за време на неговиот прв престој во Солун, австрискиот конзул Антун Михановиќ. Тој, меѓутоа, безуспешно се обидел, со посредништво на истакнатиот зографски монах Неофит Бозвели, да го земе со себе овој важен глаголички ракопис⁹. Подоцна Зографското глаголичко евангелие, сепак, ќе отпатува за Русија; во 1860 год. зографското монашко братство, преку Петар Севастјанов, му го

⁵ Очеркъ путешествія, 1877, 33.

⁶ Ibidem.

⁷ Таму, 27-28.

⁸ А. Викторовъ, Собрание рукописей В. И. Григоровича, Москва 1879, 14.

⁹ Иван Добрев, Зографско евангелие. – Кирило-Методиевска енциклопедия, том I, София 1985, 734.

испраќа како дар на рускиот император Александар Втори (1855 – 1881)¹⁰.

И од овој светогорски манастир Григорович успеал да земе повеќе словенски ракописи; меѓу нив и два ракописни кодекса (минеи) пишувани од македонскиот книжевник Добријан и два листа од познатиот Драганов минеј.

Во Рускиот манастир Григорович видел околу шеесет ракописни книги, од коишто само шест биле словенски, но затоа пак прегледал дури 40 грамоти што се наоѓале во архивата на манастирот. Освен тоа, тој ги посетил и скитовите „Св. Благовештение“ – Кацари и „Св. Богородица“ – Ксилург, коишто му припаѓале на Русик¹¹. Во Богородичниот скип Ксилург Григорович прегледал 12 ракописни книги¹² меѓу кои, (иако Григорович во својот „Очерк“ не го спомнува тоа) било и познатото глаголичко Мариинско евангелие. Тоа фактички било негово најголемо откритие за време на неговиот престој во Света Гора. Ракописот сега се наоѓа во неговата ракописна збирка во Руската државна библиотека во Москва (ф. 87, N° 6/М. 1689).¹³

Во библиотеката на манастирот „Св. Павле“ Григорович прегледал стотина ракописни книги, од коишто 85 биле словенски. Во својот „Очеркъ путешествія по европейской Турціи“ тој објавува список на овие ракописи, при што во некои случаи ги наведува и записите во нив. Од овој манастир Григорович зел еден номоканон со Синтагмата на Матеј Властар, Законикот на Стефан Душан и други правни списи, пишувани кон крајот на XV или во почетокот на XVI в.¹⁴

Словенски ракописи Виктор Григорович регистрирал и во некои од несловенските светогорски манастири, како и во соборната црква во Кареја. Така, во Великата лавра „Св. Атанасиј“ тој видел 10 словенски ракописи, во манастирот Филотеј – пет, од коишто три биле со јусов

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Во 1845 год. скитот Кацари веќе се наоѓал под административна управа на манастирот Ксенофонт.

¹² Очеркъ путешествія, 1877, 72.

¹³ А. Викторовъ, Цит. д., стр. 6.

¹⁴ Исто, 22-24.

правопис; во Ватопед и Ставроникита регистрирал по три словенски ракописа, а во Дохијар – само еден. Во некои од овие манастири, притоа, Григорович нашол само делови (фрагменти) од словенските ракописи (Ивер, Ксенофонт) што за него било изненадување, бидејќи некои од нив, каков што е случајот со манастирот Ксенофонт, биле познати по своите богати збирки со словенски ракописи. Имено поради тоа рускиот колекционер во врска со словенските ракописи на манастирот Ксенофонт го пишува следново: „Отъ славянскихъ, которыхъ было здѣсь большое количество, только два перг. куса сербской рец. евангелія и каноны Їоанна Дамаскина“.¹⁵

Од манастирот Филотеј, во којшто покрај петте цели словенски ракописни кодекси, имало и повеќе фрагменти од словенски ракописни книги, Григорович зел еден пергаментен псалтир од македонска јазична редакција (кратовски правопис), којшто во московскиот дел од неговата ракописна збирка сега ја носи сигнатурата N°. 4/M. 1687.¹⁶

По четиримесечен престој во Света Гора, на почетокот од февруари 1845 год. Григорович се вратил во Солун. Тука, како за време на својот прв престој (пред заминувањето за Света Гора), така и сега, тој ги посетувал главно црквите и манастирите и нивните библиотеки. Најголем интерес кај него, притоа, предизвикала посетата кај австрискиот конзул Антун Михановиќ, кој во тоа време веќе располагал со богата збирка од старословенски ракописи, главно собирани од цркви и манастири во Македонија. Во врска со колекционерската дејност на Михановиќ и неговата ракописна збирка Григорович пишува дека тој (Михановиќ) „совершилъ путешествіе по Македоніи и посѣтилъ нѣкоторые монастыри Атона. Онъ обладаетъ замѣчательнымъ собраніемъ монетъ, антиковъ и рукописей словянскихъ“¹⁷... Эти рукописи, числомъ слишкомъ двадцать, и тѣмъ уже примѣчательны, что собраны въ Македоніи, откуда мы еще не

¹⁵ Очеркъ путешествія, 1877, 65.

¹⁶ А. Викторовъ, Цит. д., стр. 5.

¹⁷ Донесенія В. И. Григоровича объ его путешествіи по славянскимъ землямъ, Казань 1915, 53.

имѣли ученыхъ запасовъ“.¹⁸ Од ракописите во збирката на Михановиќ вниманието на Григорович го привлече Иловичката крмчија од 1262 год., којашто претходно се наоѓала во Марковиот манастир „Св. Димитриј“, и двата листа од Мариинското евангелие – „глаголитскій отрывокъ, доставленный ему изъ Аѳонской горы“.¹⁹

Ракописната збирка на Антун Михановиќ, во којашто има 38 ракописа, денес се чува во Архивот на Хрватската академија на науките и уметностите во Загреб²⁰, додека двата листа од Мариинското евангелие Михановиќ му ги подарил на Фр. Миклошич, кој подоцна ги предал во Австриската национална библиотека во Виена (Cod. Slav. 146)²¹.

По заминувањето од Солун Григорович се упатил кон внатрешноста на Македонија; поминал низ Ениџе, Воден, Битола и Преспа и на 8 мај пристигнал во Охрид. Во Битола тој ги посетил црквата „Св. Димитриј“ и блискиот до градот Буковски манастир, додека во Охрид главна преокупација му била библиотеката на црквата „Св. Богородица – Перивлепта“ (Св. Климент“). За време на неговиот престој во Охрид водич му бил исклучително интелгентниот охриданаец Ѓорѓи Бодлев²², кој добро ги познавал старините во Охрид и во неговата околина. При посетата на охридската соборна црква тој му отворил шкаф полн со стари византиски и словенски ракописни книги, во којшто Григорович регистрирал 69 грчки и 23 словенски ракописи. Во еден од грчките ракописи тој открил препис од Теофилактовото Опширно житие на св. Климент Охридски, ги откинал листовите со

¹⁸ Исто, 48.

¹⁹ Исто, 49.

²⁰ Подробности во врска со потеклото на Михановиќевата збирка види кај Vl. Mošin, O podrijetlu Mihanovićeve ćirilске zbirke. – Slovo, 4-5, Zagreb 1955, 71-84.

²¹ G. Birkfellner, Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich, Wien 1975, 67-68.

²² Бодлев е роден во 1813 год. во Охрид и бил потомок на позната охридска фамилија. Иако по професија бил шивач, тој пројавувал голем интерес кон историското минато на Охрид. Имал богата збирка со грчки и словенски ракописи и старопечатени изданија. Одлично го владеел грчкиот јазик и се занимавал со проучување на византиски и грчки ракописи. Починал во Охрид во 1882 год.

Климентовото житие и ги однел во Русија. Овој фрагмент (45 листови) сега се наоѓа во московскиот дел од збирката на Григорович (М. 818) и покрај житието на св. Климент содржи, исто така, апокрифен текст за Успение Богородично и житие на св. Никола Мирликиски. На л. 43⁶ од фрагментот Григорович запишал: „Весь этотъ кусокъ изъ митропол. церкви св. Климента, что прежде (называлась) Панагіа. Въ Охридѣ 1845 г., 10 мая.“²³

Од охридската соборна црква Григорович зел и неколку словенски ракописи: два листа од глаголичко евангелие (Охридски глаголички листови), еден пергаментен Изборен апостол (Охридски апостол), десет листа од номоканон, пишуван од дијак Димитар од Кратово во 1466 год. за Охридската архиепископија на барање од архиепископот Доротеј, како и два ракописа на Висарион Дебарски – „Словеса вкратце“ на К. Костенечки, пишуван од него во 1547 год. и една палеа што познатиот слепченски книжевник ја пишувал заедно со својот соработник инок Сисој.

Повеќето од овие ракописи сега се наоѓаат во московскиот дел од збирката на Григорович, со исклучок на Охридските глаголички листови што се наоѓаат во одескиот дел од неговата збирка и ракописот „Словеса вкратце“, којшто се чува во библиотеката на руската академија на науките во Санкт Петербург.

Заминувајќи од Охрид, Григорович посетил неколку цркви и манастири во Дебарца и дошол во Струга, каде што во црквата „Св. Ѓорѓи“ нашол повеќе ракописни книги и старопечатени венецијански изданија (општо 16 кодекси)²⁴. Од ракописите во струшката црква тој ги зел последните два листа од апостол, со записот на книжевникот-пишувач монах Теодор, во којшто се вели дека ракописот е пишуван во 1276 – 1277 год. во времето на кралот Стефан Урош и архиепископот Јоаникиј, како и препис од законикот на Стефан Душан од крајот на XIV в.²⁵

²³ А. Викторов, Цит. д. 46.

²⁴ Донесенія В. И. Григоровича, 201.

²⁵ Во некои изданија погрешно се наведува дека законикот е пронајден во манастирот „Св. Богородица“ кај Струга (Сп. Сводный каталог славяно-русских

Од Струга Григорович заминал за манастирот „Св. Богородица“ во Калишта, каде што ноќевал и на следниот ден, следејќи го езерскиот брег, преку Подградец и Старова стигнал во манастирот „Св. Наум“. Тој, притоа, бил воодушевен од неговите огромни конаци и од древниот црковен храм, во којшто почивале моштите на св. Наум и истовремено ожалостен поради духовното осиромашување на светата обител; во манастирот, покрај игуменот, имало уште еден монах од манастирот во Јанковец, кој тука бил привремено поради некаква казна, и цела свита од манастирска послуга од околу триесетина луѓе. Изненадувањето на Григорович било уште поголемо кога игуменот Серафим му рекол дека во манастирот имало словенски ракописни книги, но тие биле изгорени од неговиот претходник Гркот-Анадолец архимандрит Дионисиј.²⁶ Откако Григорович настојувал да му ги покажат книгите што ги поседува манастирот, го однеле во една од манастирските соби, во којашто имало сандак полн со печатени црковни книги. Меѓу овие книги имало еден примерок од Острошката библија и една старопечатена книга од москополските изданија.

Од „Св. Наум“ преку Галичица Григорович одново дошол во Преспа; ја посетил старата црква „Св. Атанасиј“ во селото Перово, каде што нашол 20 ракописни и две старопечатени словенски книги.²⁷ Од богатата ракописна збирка на перовската црква тој успеал да земе само осум пергаментни листови – еден лист од ракопис од XIV в. и седум листови од ракопис од XV в.²⁸

Од Преспа тој заминал за Слѣпченскиот манастир „Св. Јован Крстител“ – Продром, бидејќи слушнал дека во него имало многу ракописни книги („Я посѣтилъ м. Слѣпче, потому что узналъ о богатомъ тамъ собраніи рукописей“).²⁹ Кога пристигнал во манастирот,

рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии, XIV век, вып. 1, Москва 2002, стр. 436-437/N°334.

²⁶ Очеркъ путешествія, 1877, 110.

²⁷ Донесенія В. И. Григоровича, 156.

²⁸ А. Викторов, Цит. д., 12-13.

²⁹ Очеркъ путешествія, 1877, 114.

тука бил само манастирскиот чувар, додека четворицата монаси вршеле црковни богослужби по околните села.

Разгледувајќи го манастирот, Григорович влегол во една незаклучена соба, во којашто имало цели ракописни кодекси и делови од ракописни книги: „обозрѣвая монастырь, нашель незапертую комнату, надъ самою конюшнею, гдѣ по полкамъ и полу лежали во запачканныхъ рукописей и кусковъ рукописей. Воспользовавшись находкою этою въ глазахъ добраго недоумѣвающего векиля, занялся изслѣдованіемъ этого книгохранилища“.³⁰

Стефан Верковиќ, кој го посетил Слѣпченскиот манастир десетина години по посетата на Григорович, сведочи дека игуменот на манастирот му рекол оти рускиот колекционер однел од Слѣпче 12 одбрани ракописи³¹. Од овие „одбрани“ ракописи ние успеавме да идентификуваме само седум, меѓу коишто има и фрагменти од ракописни книги. Меѓу нив се наоѓаат седум листови од Слѣпченскиот апостол, еден лист од Радиновото евангелие со записот на Радин Нагоричанин, еден фрагмент со канонско-обредна содржина (17 л.), дел од пергаментен требник од XV в. (76 л.) и три ракописи на Висарион Дебарски: најстариот манастирски поменик, Слѣпченскиот писмовник и еден препис од библиската книга „Песна над песните“ со толкувања. Скоро сите овие ракописи сега се наоѓаат во московскиот дел од ракописната збирка на Виктор Григорович. Само поменикот и книгата „Песна над песните“ се наоѓаат во одескиот дел од неговата збирка и еден лист од Слѣпченскиот апостол – во збирката на Срезневски во библиотеката на Руската академија на науките во Санкт-Петербург.

Виктор Григорович, најверојатно, посетил и некои од другите манастири во Демирхисарскиот регион што ги спомнува во својот „Очеркъ путешествія“ (Топлица, Журче, Добромирово, Градиште), по што заминал за манастирот Трескавец. Тука, како што пишува, не бил дочекан „гостољубиво“, па морал со поткуп да ги одоброволи монасите

³⁰ Донесенія В. И. Григоровича, 157.

³¹ Stjepan Verković, *Starine macedonske*. Arhiv za povjesnicu jugoslavensku, knjiga IV. U Zagrebu 1857, 164.

да му дадат да ги види трите грамоти на Стефан Душан. Овие грамоти, според сведоштвото на Григорович, првин се наоѓале во некој агол на манастирскиот храм, каде што пострадале од влага, по што некој од монасите ги пренел во својата ќелија, но тука тие биле оштетени од глувци³². Овие трескавечки грамоти во 1860 год. биле однесени во Србија³³ и депонирани во белградската Народна библиотека, каде што изгореле во пожарот од 6 април 1941 год.

Иако монасите не му овозможиле на Григорович да ја прегледа манастирската библиотека, тој, сепак, успеал да види два ракописа што се наоѓале во црковниот храм. Во врска со тоа тој пишува: „Въ манастиръ Тръскавецъ, близъ Прилѣпа, гдѣ рукописи мнѣ не были показаны, нашелъ въ паперти церковной Константина Философа Костенечскаго о письменахъ словянскихъ и Григорія, епископа Пелагоніи, переводъ изъ Метафраста“.³⁴ Во својот „Очеркъ путешествія“ рускиот колекционер, притоа, нагласува дека еден од овие два ракописа му бил од особена полза („Одинъ изъ нихъ былъ мнѣ очень полезнымъ“)³⁵.

Тоа дека Трескавечкиот манастир поседувал збирка со старословенски ракописи се потврдува од фактот што подоцнежните истражувачи, кои го посетиле манастирот, во него регистрирале повеќе словенски ракописи. Тука архимандритот Антонин Капустин, за време на својата посета на манастирот во 1865 год., видел 15 релативно добро зачувани ракописни книги и повеќе фрагменти од ракописи³⁶, додека три години подоцна, во 1868 год., Александар Гилфердинг зел од овој македонски манастир три ракописни книги: еден пергаментен

³² Очеркъ путешествія, 1877, 116-117.

³³ А. П. Стоилов, В Трескавския манастир. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, книга XVI и XVII, София 1900, 493.

³⁴ Донесенія В. И. Григоровича, 202.

³⁵ Очеркъ путешествія, 1877, 118.

³⁶ Ст. Новаковић, Српске старине по Македонији. Белешке с путовања архимандрита Антонина од године 1865. – Споменик СКА, год. IX, 1891, 23.

празничен минеј од XIV в. и еден минеј за октомври од XVI в.³⁷, коишто сега се наоѓаат во Хлудовата збирка во Државниот историски музеј во Москва (Хлуд. 165 и Хлуд. 168), и манастирскиот поменик од XVII – XVIII в., сега сопственост на Руската национална библиотека во Санкт-Петербург (F.IV.561).

Ракописи имало во Трескавец и во 1900 год. кога манастирот бил посетен од службеникот во Српскиот конзулат во Битола Јован Хаџи-Василевиќ. Тој тука регистрирал 11 ракописи и 47 фрагменти од стари ракописни книги.³⁸

По разочарувањето од престојот во Трескавец, Григорович го очекувале нови, уште поголеми непријатности. Во Велес, каде што имал намера да ги посети месните цркви и манастирите во околните места, бил дочекан од турските власти со недоверба и спроведен кај месниот бег на сослушување, по што бил нападнат од толпа муслимани. Исплашен од настанатата ситуација, Григорович го променил планот и наместо кон Скопје, заминал за Штип и преку Радовиш, Струмица и Петрич се вратил во Серес. Тука го посетил серскиот манастир „Св. Јован Претеча“, каде што имало византиски ракописи, но словенските веќе биле изгорени.³⁹

На враќање од Серес, Григорович поминал преку Мелник и Рилскиот манастир и дошол во Софија.

Во Рилскиот манастир тој нашол добар собеседник во лицето на архимандритот Неофит Рилски⁴⁰, па дури и присуствувал на негови предавања во манастирското училиште. Ја посетил и манастирската

³⁷ Во овој ракопис има преписи од оригинални (непреводни) химнографски литературни дела, меѓу кои се наоѓа и Канонот за Богојвление од св. Климент Охридски.

³⁸ Ј. Хаџи-Василевиќ, Прилеп и негова околина, Београд 1902, 92-93.

³⁹ Тоа што во многу македонски манастири веќе немало словенски ракописни книги, Григорович го објаснува со фактот што за нивни игумени често биле назначувани Грци или Власи-гркомани, кои ги гореле словенските ракописи (Очерк путешествія, 1877, 112).

⁴⁰ Неофит Рилски е родум од разлошко Банско. Неговото световно име е Никола Поп-Петров Бенин.

библиотека, во којашто регистрирал триесетина ракописи. Меѓу овие ракописи се наоѓале Крупничкото евангелие, неколку ракописи на Владислав Граматик, книга Царства од 1416 год., еден пролог на Висарион Дебарски и др.⁴¹

Според нашите моментални сознанија, од Рилскиот манастир Григорович ги зел следниве ракописи: Книгата Царства од 1416 год., дел од книгата „Предел“ на Владислав Граматик (77 л.), три листа од прологот на Висарион Дебарски и еден лист од таканаречените Македонски (Рилски) глаголички листови, изваден од подвизијата на зборникот „Андријанти“, пишуван од Владислав Граматик во 1473 год. во манастирот „Св. Богородица“ - Матејче (Кумановско Црногорје).

Во регионот на Софија Григорович посетил неколку цркви во самиот град и црквата „Свв. Никола и Пантелејмон“ во блиското до Софија село Бојана (денес квартал на бугарската престолнина), во којашто рускиот колекционер нашол десетина ракописи и повеќе фрагменти од ракописни книги⁴². Меѓу овие ракописи негово најзначајно откритие било едно пергаментно евангелие, во коешто има 42 палимпсестови листови, со стар глаголички евангелски текст од втората половина на XI в. И двата евангелски текста, притоа, судејќи според нивните јазични особености, настанале во книжевен центар на Охридската книжевна школа.

Покрај Бојанскиот палимпсест, Григорович зел од црквата во Бојана уште два ракописа од XV – XVI в.: еден фрагмент со канонско-обредна содржина (два кватерниона, истргнати од обемен кодекс) и еден илуминиран служебник, пишуван врз бомбицина.

Со неговата посета на Бојанската црква фактички завршуваат откритијата на Григорович на побогати ракописни збирки во црквите и манастирите во „Европска Турција“. По Софија тој посетил повеќе бугарски градови и села (Пловдив, Сопот, Карлово, Калофер, Казанлак,

⁴¹ Очеркъ путешествія, 1877, 158-159.

⁴² Исто, 160.

Шипка, Габрово, Дреново, Трново и Свиштов)⁴³, во коишто евидентирал само неколку ракописи. Оттука и заклучокот на рускиот истражувач по неговиот 11-месечен престој во европскиот дел на Турција: „Съ обзорѣніемъ церквей соединялъ я всегда изслѣдованіе памятниковъ вообще. Количество ихъ весьма большое в Македоніи, уменьшается въ Оракіи и почти исчезаетъ въ подунавской Болгаріи (Мисіи)“⁴⁴. Ако го земеме предвид и фактот дека во минатото Рилскиот манастир припаѓал кон територијата на Македонија, на што укажува и самиот Григорович („Монастырь принадлежит къ Разложскому округу, котораго главными мѣстами Баня и Мехумія“⁴⁵, ќе мораме да констатираме дека единствената ракописна збирка што Григорович ја нашол во Бугарија е збирката во Бојанската црква, каде што негово најголемо откритие било палимпсестовото евангелие, пишувано во скрипториум на Охридската книжевна школа.

За време на своето патување низ европскиот дел на Турција Григорович успеал да собере неколку стотици словенски и византиски ракописи и делови од ракописни книги, коишто ги однел со себе во Русија. Со тоа дека најголемиот и најважен дел од ракописите во својата збирка рускиот колекционер ги собрал за време на неговото патување низ Балканот во 1844 – 1845 год. се согласува и А. Викторов, на што додава дека “остальные рукописи, – меньшей важности, были имъ собраны потомъ въ Россіи, – въ Казани, въ Нижнемъ Новгородѣ и въ другихъ мѣстахъ“⁴⁶.

Денес меѓутоа, е невозможно да се идентификуваат сите ракописи од неговата збирка, бидејќи тој имал навика да подарува ракописи на одделни институции и на свои познати и пријатели. Ракописи од неговата збирка, на пример, има во библиотеката на универзитетот во Казан, во Казанската духовна академија, Московската духовна академија, збирката на Срезневски во библиотеката на Руската

⁴³ Павлина Бойчева, Григорович Виктор Иванович. – Кирило-Методиевска енциклопедия, том I, Софија 1985, 546.

⁴⁴ Очеркъ путешествія, 1877, 150.

⁴⁵ Исто, 133.

⁴⁶ А. Викторов, Цит. д., стр. 1.

академија на науките во Санкт-Петербург итн. Главнината од ракописите што тој ги поседувал, секако, се наоѓа во двата дела од неговата ракописна збирка – делот што се чува во Универзитетската библиотека „И. И. Мечников“ во Одеса и делот што се наоѓа во Руската државна библиотека во Москва.

Одескиот дел од збирката на Григорович содржи 60 ракописи⁴⁷. Овие ракописи Григорович му ги подарил во 1865 год. на новооснованиот универзитет во Одеса, во којшто тој бил избран за професор по славистика. Во 1930 год. ракописите се префрлени од Универзитетската библиотека во Државната научна библиотека „Максим Горки“ во истиот украински град, додека по осамостојувањето на Украина тие одново се вратени во библиотеката на универзитетот во Одеса.

Останатиот дел од својата збирка, во којашто се наоѓале поважните ракописни книги, Григорович го држел кај себе во Одеса и имал намера и овие свои ракописи да му ги подари на универзитетот во Одеса⁴⁸.

Тоа, се разбира, не се случило, бидејќи од непознати за нас причини, Григорович е ослободен од должноста во Новорускиот универзитет; кратко време престојувал во неугледна соба во евтин одески хотел, а потоа заминал за Елисаветград, каде што починал на 19 декември 1876 год. По смртта на Григорович неговата библиотека е пренесена во елисаветградското реално училиште, во коешто директор бил студент на Григорович од универзитетот во Одеса со фамилно име Завадски.

Осум месеци подоцна, во август 1877 год. ракописите од овој втор дел на неговата ракописна збирка, со сите останати материјали од неговата библиотека и архива, се предадени во Румјанцевскиот музеј во

⁴⁷ Екатерина Дограмаджиева, Охридски листове. – Кирило-Методиевска енциклопедия, том II, София 1995, 903.

⁴⁸ А. Кочубинский, Рукописи В. И. Григоровича (А. Викторова, Собрание рукописей В. И. Григоровича). Отдельный оттиск из № 2. „Р. Ф. Вѣстника“ (1880), Варшава 1880, 1.

Москва. Подоцна музејот е претворен во библиотека „Владимир Илич Ленин“, којашто по промените од 90-те години на минатиот век, е преименувана во Руска државна библиотека.

Постојат сомневања дека во вториот дел од збирката на Григорович имало повеќе ракописи, но некои од нив исчезнале за време на неговиот престој во одескиот хотел, кога тој често бил посетуван од членови на Старообредската секта, кон којашто тој се однесувал со особена почит. Ракописи од збирката на Григорович не е исклучено да исчезнале и во периодот кога тие биле сместени во необезбедена просторија на елисаветградското реално училиште.

Во московскиот дел од збирката на Григорович (РГБ. ф. 87) има околу седумдесет ракописни книги (главно словенски), како и колекција од старопечатени црковни книги, меѓу коишто има и изданија на македонски преродбенски дејци (Крчовски, Пејчиновиќ, Теодосиј Синаитски).

Во продолжение ќе се осврнеме врз македонските ракописи во овој дел од збирката на Виктор Григорович, при што повеќе податоци ќе дадеме за помалку познатите и за оние, за коишто овде за првпат укажуваме на нивната поврзаност со нашата писмена традиција.

1. Мариинско евангелие

Ова македонско глаголичко евангелие Виктор Григорович го пронашол во светогорскиот скит „Св. Богородица“ („Св. Дева Марија“) поради што е наречено „Мариинско евангелие“. Првите сознанија за него тој ги стекнува уште во Солун, пред да дојде во Света Гора, за време на посетата на австрискиот конзул во Солун Антун Михановиќ и разгледувањето на неговата ракописна збирка. Михановиќ му укажал на Григорович за постоењето на глаголички ракопис во Зографскиот манастир и истовремено му покажал два листа од друг глаголички ракопис, коишто исто така потекнувале од Света Гора. Тоа го натерало рускиот колекционер, по доаѓањето на Атос, интензивно да трага по вториот светогорски глаголички ракопис, при што на крајот успеал да

го најде во еден од најстарите светогорски скитови – скитот „Св. Богородица“, познат и под името Ксилург.

Основниот дел од ракописот (171 л.) сега се наоѓа во збирката на Григорович во Руската државна библиотека во Москва (N° 6/ М. 1689), додека двата листа од збирката на Михановиќ се чуваат во Австриската национална библиотека во Виена (Cod. Slav. 146).

Првобитниот кодекс ги содржел целосните текстови на четирите евангелија, од коишто денес недостасуваат делови од почетокот, средината и крајот на ракописот. На местото на еден од изгубените листови подоцна (најверојатно во XIV в.) е додаден нов лист, со текст пишуван со кирилично писмо.

Евангелието е пишувано со македонска обла глаголица, како и другите глаголички ракописи што настанале во некој од книжевните центри на Охридската книжевна школа. Писмото не е висечко; буквените знаци стојат на редот. Употребата на надредни знаци е сосем ретка.

Правописот на евангелието е јусов, со употреба на четирите носовки, при што јотуваната мала носовка се употребува во иницијална и во поствокална позиција. Паралелно се употребуваат и двете графиски варијанти на шт – лигатурната и диграфната, но втората преовладува, особено во вториот дел од ракописот. Село се употребува на своето етимолошко место. Присутна е вокализација на еровите од македонски тип (ѣ > о, ъ > е), а се среќава и деназализација односно замена на големата носовка со чисти вокали (ѡ > о, ѣ > е). Во ракописот се употребуваат архаични аористни глаголски форми, како и архаична лексика, карактеристична за Кирилометодиевиот превод на евангелскиот текст.⁴⁹

Судејќи според некои фонетски особености во јазикот на евангелието, особено замените ѣ > о и ѡ > о, може да се заклучи дека

⁴⁹ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Словенски ракописи од Македонија во странски ракописни збирки, X–XIX век, книга прва. Археографски опис, МАНУ, Скопје 2017, 27.

ракописот настанал во северозападниот регион на Македонија. Мислењето на некои автори⁵⁰ дека некои од јазичните особености на ракописот, како што е на пример замената $\text{ж} > \text{оу}$, упатуваат на српска дијалектна средина, не почива на здрави основи, бидејќи оваа појава е присутна и во северните македонски говори, а оттаму и во голем број ракописи, коишто се пишуваат во северномакедонски скрипторски центри.

2. Слепченски апостол

Слепченскиот апостол се вбројува меѓу најстарите преписи на првобитниот Кирилометодиев превод на апостолот. Во првата половина на XIX в. тој се наоѓал во Слепченскиот манастир, од каде што во втората половина на истиот век на делови е однесен од манастирот и сега делови од него има во пет библиотеки во три различни држави – Русија, Украина и Бугарија.

Првиот колекционер кој зел дел од ракописот е Виктор Григорович. При посетата на Слепченскиот манастир во пролетта на 1845 г. меѓу 12-те ракописи што тој ги зел од манастирот биле и седум листови од овој значаен македонски книжевен споменик. Иако во својот „Очеркъ путешествія“⁵¹ Григорович воопшто не спомнува дека зел ракописи од Слепченскиот манастир, сепак врз првиот лист од фрагментот тој со молив напишал „Слепче“. Слепченското потекло на апостолот го потврдува и Срезневски во својот труд „Древніе славянскіе памятники юсоваго письма“, каде што читаеме: „Малая часть этой книги вывезена была изъ слѣпченскаго монастыря св. Іоанна Предтечи В. И. Григоровичемъ и находится у него, а все остальное взято г. Верковичемъ и теперь находится в Бѣлградѣ.“⁵²

⁵⁰ Сп. Виктор Савић, Српска редакција црквенословенског језика: од св. Климента, епископа словенског, до св. Саве, архиепископа српског. – Slověne, 2016, 2, 255-260.

⁵¹ Очеркъ путешествія, 1877, 114-115.

⁵² И. И. Срезневскій, Древніе славянскіе памятники юсоваго письма, Санкт-Петербург, 1868, 100-101.

Шест листови од Григоровичевиот фрагмент од ракописот сега се наоѓаат во московскиот дел од неговата збирка (N° 14/M. 1696)⁵³, додека еден лист од фрагментот тој подарил на И. Срезневски и сега се наоѓа во збирката на истиот во библиотеката на Руската академија на науките во Санкт-Петербург (24. 4. 6).

Слепченскиот апостол претставува византиско-словенски палимпсест; долниот слој е од X в. и содржи слова и житија од византиски црковни писатели, додека кириличниот текст е од втората половина на XI в. и содржи четива од полниот апракосен апостол.

3. Охридски апостол

Апостолот е откриен од Григорович во охридската соборна црква „Св. Богородица“ („Св. Климент“) и однесен од него во Русија. Сега се наоѓа во неговата збирка во Руската државна библиотека во Москва (N° 13/M. 1695). Пишуван е кон крајот на XI или во почетокот на XII в. од тројца книжевници врз основа на глаголички антиграф. Првиот од нив употребува само еден јус (ж) за двете носовки, додека другите двајца се служат со двојусов правопис. Вокализацијата на еровите од македонски тип е честа појава.

Ракописот не е целосно зачуван; сега има 112 пергаменти листови. На неколку места има текст или одделни зборови пишувани со глаголичко писмо (13^b-14^a, 98^b, 99^a, 100^a) По содржина претставува избран апостол од краток тип (краток апракос).

Рано го привлекува вниманието на палеословенистите. Уште во текот на XIX и почетокот на XX в. него го проучуваат, покрај неговиот пронаоѓач Григорович, исто така П. Шафарик, И. Срезневски, Г. Воскресенски, С. Куљбакин и др. Куљбакин, притоа, прави негово целосно проучување.⁵⁴

⁵³ А. Викторов, Цит. д., 11.

⁵⁴ С. М. Куљбакин, Охридская рукопись апостола конца XII века, София 1907.

4. Григоровичев паримејник

Ракописот е пронајден од Григорович во Хилендарскиот манастир и сега се наоѓа во московскиот дел од неговата збирка (N° 2/M. 1685). Има 104 пергаменти листови, од коишто голем дел се оштетени од влага или се делумно зачувани. Пишуван е врз основа на глаголички антиграф и претставува византиско-словенски палимпсест. Стариот текст е византиско апракосно евангелие од IX век.⁵⁵

Правописот е едноеров (ѣ) со употреба на три јусови знаци – ѡ, ѣ, ѥ. Еровите често се заменуваат со чисти вокали (ѣ > о, ѥ > е), додека употребата на буквените знаци за носовките е строго нормирана. Обичното ѡ се употребува за двете јотирани носовки, затвореното триаголно ѡ доаѓа по согласки на местото на етимолошко ѡ и на местото на етимолошко ѣ по парните меки согласки и по ч, ц, з. ѣ се употребува само по согласки, како на своето етимолошко место, така и на местото од ѡ по непарните меки согласки ш, ж, џ, жд.⁵⁶

Григоровичевиот паримејник е најстар зачуван препис од оваа богослужбена книга поради што како во минатото, така и денес не престанува да го привлекува вниманието на старословенистите. Кај нас на овој значаен македонски книжевен споменик особено внимание му посветува Зденка Рибарова која, во соработка со Зое Хауптова и Емилие Блахова, подготви двотомно издание на паримејникот.⁵⁷

⁵⁵ Сводный каталог славянорусских рукописных книг хранящихся в СССР, XI–XIII вв., Москва 1984, 176.

⁵⁶ Зденка Рибарова, Основни правописни и фонетски особености на Григоровичевиот паримејник. – Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Зборник на трудови од научен собир, МАНУ, Скопје 1994, 96.

⁵⁷ Зденка Рибарова – Зое Хауптова, Григоровичев паримејник I. Текст со критички апарат, МАНУ, Скопје 1998; Зденка Рибарова, Григоровичев паримејник II. Лексика. Index verborum. Воведна студија: Емилие Блахова, МАНУ, Скопје 2014.

Рибарова, врз основа на јазичните особености на ракописот, неговото настанување го лоцира во регионот на Јужна Македонија.⁵⁸

На л. 96^б, под текстот, има запис на книжевникот-пишувач: Пиши ржко не тржси сѝ.

Записи, можеби исто така од раката на книжевникот, има и на други места, но се тешко читливи. Еден од нив е на а-страната од истиот лист 96: Помѣни гѣ р < аба бѣжж ... > да.

5. Пролог

Фрагмент од пролог, којшто Григорович го купил од Иван А. Богоев Богоров. Во својот опис на ракописите од збирката на Григорович А. Викторов забележал: „Въ собственоручномъ реестрѣ Григоровича, противъ этого отрывка отмѣчено: „Балканы, Богоевъ“.⁵⁹ Од истиот Богоев Григорович купил и други ракописи, коишто сега се наоѓаат во московскиот дел од неговата збирка (N° N° 9, 15, 18).

Фрагментот има 7 пергаментни листови и содржи кратки житија на светци за деновите од 14 до 25 септември и од 6 до 11 ноември. Пишуван е со ситен некалиграфски устав, наклонет вдесно. Некои од буквените знаци се со архаични палеографски нацрти: а е со подигнат котелец, к – со одделена квака, јат – со ниско стебло, омегата – со ниска спојница, опашката кај ц е продолжение на десното стебло и сл.

Правописот е едноеров (ѣ) со употреба на двата јуса. Има примери со меѓусебна замена на носовките, а има и почетни знаци на деназализација (ѡ > ѳ). Во зачуваниот текст не се јавуваат јотирани носовки, но јотирани ѣ и ѡ има. Епентетското л се чува, има замена на

⁵⁸ З. Рибарова, Основни правописни и фонетски особености на Григоровичевиот паримејник, 98.

⁵⁹ А. Викторов, Цит. д., 16.

малиот ер со ѐ, едначење по звучност и сл. Судејќи според палеографските и јазичните особености ракописот, најверојатно, настанал во книжевен центар на Охридската книжевна школа во првата половина на XII в.

Во збирката на Григорович фрагментот е означен со сигнатура N° 23/ М. 1705.

Два листа од овој ракопис има во збирката на Националната библиотека „Свв. Кирил и Методиј“ во Софија⁶⁰ коишто, по сè изгледа, служеле како зајакнување на подврзијата на друг ракопис, бидејќи текстот на л. 1^а и л. 2^б е речиси избришан и нечитлив.⁶¹

6. Минеј за август

Пергаментен лист од стар ракописен кодекс (XII в.) Нема податоци од каде точно го зел Григорович; единствено кај Викторов е наведено дека фрагментот потекнува од Балканот.⁶²

Фрагментот содржи дел од службата за Успение Богородично: крајот од канонот и стихирите по него.

Ракописот е едноеров (ѝ) со употреба на двата јуса. За малата носовка, притоа, се употребуваат две графии: ѡ и ѡ̆. Има замена ѡ > ѡ̆ во поствокалска позиција: приѡти, приѡла ѐси.

Вокализацијата кај еровите е почеста кај малиот ер (вѣсь, днѣ̆, чѣстѣ̆), додека за ѣ > ѡ регистриравме само еден случај (тогда), најверојатно, поради тоа што станува збор за фрагмент од само еден

⁶⁰ Сводный каталог славянорусских рукописных книг, хранящихся в СССР, XI–XIII вв. Москва 1984, стр. 314/N° 378.

⁶¹ Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, София 1923, 67: Сп. В. Десподова – Л. Славева, Македонски средновековни ракописи I, Прилеп 1988, 114-115.

⁶² А. Викторов, Цит. д., 35.

лист. Има случаи на губење на епентетското л (зѣмѡ, прѣставениу, на зѣми) и едначење по звучност (ис тебѣ).

Од јотираните вокали се употребува само јотирано а (ѡ), додека кај другите вокали јотацијата се врши со помош на надредна точка, појава карактеристична за текстовите поврзани со Охридската книжевна школа: твоѣго, скиниѣ, поѡци, недооумѣѣтъ, оуспениѣ, тобоѡ, въздыхаѡще, поѣмѡ.

Бележењето на гласовите е од архаичен тип, при што плагијалните гласови се бележат со ознаката Ѣ (искрь): стих · гла·Ѣ·Ѣ·Ѣ.⁶³

Орнаментиката е скромна: мали иницијали со двојна контура, оформени со исто мастило како и текстот.

Во збирката на Григорович фрагментот е заведен под сигнатура N° 45/ М. 1727.

7. Златоуст

Четири пергаментни листови од зборник со слова на Јован Златоуст, коишто Григорович ги купил во 1847 год. од Иван А. Богоев Богоров. Во збирката на Григорович листовите се заведени под две сигнатури, најверојатно, поради тоа што вторите два листа се пишувани со поситно уставно писмо (N° 18. I /М. 1701 и N° 18. II / М. 1701). Содржат делови од Златоустовите слова за Благовештение, Цветници и Велики четврток.

Палеографските форми на некои од буквените знаци се мошне архаични (ѣ, з, к, м, ц, ѡ) Правописот е едноеров (ѡ) и двојусов (ѡ, ѡ).

⁶³ За оваа појава во старите македонски ракописи види подробно кај Ѓорѓи Поп-Атанасов, Нотацијата и бележењето на гласовите во најстарите македонски литургиски текстови. – Годишен зборник на Богословскиот факултет, кн. 3 (1997), 69-74.

Присутна е вокализацијата на еровите: љубовиѡ, крѣпокѣ, црѣковѣ, кротокѣ; пришествине, весѣ, почестѣ, днѣ, праведникѣ, праведенѣ, жрѣбецѣ, двери, пришедшоу. Има замена ѡ > ѡ по ч, ш: дашѡ, чѡдомѣ, како и замена га > ѣ (ѣко), наследена од некој од глаголичките протографи.

Надредна точка се употребува над самостојни вокали и вокали во иницијална позиција и за означување на јотација: ѣ, ѣже, ѣзѣѣѣ; добрѣѣ, ѣгнецѣ, бѣваѣѣѣ, ѡбразнаѣ, сѣѣѣ, вѣспоѣѣѣ, гѣѣѣѣѣ.

Од лексичка гледна точка интерес претставува лексемата балии, чијашто употреба е честа во глаголичките писмени споменици и е наследена од Кирилometодиевскиот период на словенската писменост.

Зборникот, чијшто дел се листовите, судејќи според палеографските особености на писмото, настанал во втората половина на XII в. или најдоцна кон крајот на истиот век.

8. Бојанско евангелие

Ракописот е пронајден од Григорович во црквата на софиското село Бојана. Има 109 пергаментни листови, од коишто 42 листа се палимпсестови, со стар глаголички текст од втората половина на XI в.⁶⁴ И двете евангелија, старото глаголичко и поновото кирилично, се од изборен тип; кириличното е краток апракос сличен по состав со руското Остромирово евангелие од 1056-1057год.⁶⁵ и е настанато кон крајот на XII в.

Писмото е уставно (средна големина) со старински палеографски форми на голем дел од буквите. Правописот е двоеров и двојусов. Има случаи на мешање на носовките. Јотирани носовки нема,

⁶⁴ Од глаголичкиот текст делумно се реконструирани 26 палимпсестови страници (в. И. Добрев, Глаголическиот текст на Боянскиот палимпсест. Старобългарски паметник от края на XI в., София 1972).

⁶⁵ А. Викторов, Цит. д., 7.

а нема ниту јотирано **є** (**іє**), додека **га** се пишува само во иницијална позиција. Само во иницијална позиција ја среќаваме и омегата, а деситеричното **ї**, обично, се пишува на крајот од редот. За село се употребуваат и двете негови графиски варијанти – **є** и **ѝ**.

Во зачуваниот текст од евангелието (изгубени се првите осум кватерниони и крајот на ракописот) има три заставици во неовизантиски стил и околу 80 обоени киноварни иницијали, исто така во неовизантиски стил, со флорални додатоци и елементи на тератологија.

На неколку места, на маргините од ракописот, има записи на книжевникот: **ω гї направи ω [гї спси...] 1^б; ωхъ ωхъ бѣ мои..., 33^б; благословенъ еси гї бѣ нїшъ іако пѣполовѣ дѣло се, 47^б.**

Евангелијата, како глаголичкото така и кириличното, се од македонска јазична редакција што упатува на заклучок дека во бојанската црква ракописот е донесен од Македонија.

Во збирката на Григорович евангелието е заведено под сигнатура N° 8/ М. 1690.

9. Требник

Осум листови од пергаментен требник од крајот на XII или почетокот на XIII в., коишто Григорович ги зел од Хилендарскиот манастир. Фрагментот содржи дел од чинот за погребение.

Правописот е едноеров (**ѣ**, сосем ретко **ѡ**) и двојусов (**ѡ**, **ѣ**). Јотирани носовки има сосем ретко, а на неколку места се употребува и затворен триаголен јус (**ѡ**) на местото на малата носовка. Ретко се среќава и јотираното **є** (**іє**), но затоа пак јотацијата со надредна точка е честа појава: **твоѡмъ, ѡбоѡхъ сѡ, ѡстъ, твоѡ, сказаниѡ** и сл.

Замената на **ѡ** со **ѣ** се јавува по **ј**, **ш**, и **ѡ** (**ѣзыкъ, положишѣ, ѡмалишѣ сѡ, любѡѡѣ**); има едначење по звучност (на пр. **ѡѡѡѡ**) и

вокализација на еровите од македонски тип (оуповаахъ, џповѧ, оуповахъ, оусопшж; весъ, старецъ, неправеденъ, двери, агнецъ, пришедше, чръноризецъ). За село се употребуваат и двете графиски варијанти – џ и ж.

На л. 8^б има помен за „наши“ цареви и кнезеви: Помѧни гѧ црѧ и кнаџѧ нашж · любѧциж всѧ крѧѧны.

Во збирката на Григорович требникот има сигнатура N° 33/M. 1716.

10. Апостол

Два пергаментни листа од изборен апостол (XIII в.), купени од Григорович од веќе спомнатиот тука Иван А. Богоев Богоров. На првиот лист од фрагментот Григорович запишал „Балканы, Богоевъ“.⁶⁶

Писмото е уставно, а правописот – двоеров и двојусов. Иако фрагментот е мал, примери со вокализација на еровите од македонски тип има повеќе: оуповахомъ, оупованию, оупование, праведны, менши, вѣренъ и сл.

Во збирката на Григорович фрагментот има сигнатура N° 15. III/ 1697.

11. Минеј за јуни

Два прегаментни листа од минеј за јуни (XIII в.), коишто Григорович ги зел од Зографскиот манастир. Во неговата збирка тие сега се означени со сигнатура N° 44/M. 1724.

Правописот е двоеров и двојусов. Јотирани носовки нема, а нема ниту јотирано ѥ (ѥ). Јотацијата кај е редовно се бележи со надредна точка: своѥмоу, ѥстъ, ѥси сѣгрѣшениѥмъ итн.

⁶⁶ Исто, 12.

Вокализацијата на еровите е почеста кај малиот ер (поѣдоносець, бесплѣтень, страдаlecьскимъ), додека замената ъ > о ја регистриравме само во еден случај (любовиж) што не е исклучено да се должи на малиот обем на зачуваниот текст од минејот.

Кај носовките има замена ѡ > ѡ во иницијална позиција (жзыкъ), а има и еден случај на деназализација со замена ѡ > а: садъ бивъ бѣтвнаго дѣа. Има примери со губење на епентетското л (прѣпреславена, на зѣми), како и колебање при употребата на ѡело: зиждителъ, прозѡблъ ѣси, но и прозѡблъ ѣси, прозѡбши.

Од лексичка гледна точка прави впечаток лексемата наглость: наглость поѣкль ѣси Велиара.

12. Драганов минеј

Во збирката на Григорович под сигнатура N° 42/M. 1725 има два листа од Драгановиот минеј (средица на XIII в.), коишто Григорович ги откинал од минејот за време на својата посета во Зографскиот манастир. Фрагментот го содржи пролошкото житие на св. Јован Рилски и дел од неговата служба (последните три песни од канонот и стихирите по нив). Основниот дел од ракописот и денес се наоѓа во библиотеката на Зографскиот манастир, три листа од минејот има во збирката на П. Успенски во Руската национална библиотека во Санкт-Петербург, додека 6 листа од него, коишто кон крајот на XIX в. се наоѓале во Рускиот манастир „Св. Пантелејмон“, се сметаат за изгубени.

13. Струшки апостолски листови

При посетата на струшката црква „Св. Ѓорѓи“ Григорович нашол во неа мала збирка од ракописни и старопечатени црковни книги. Меѓу ракописните книги имало и еден пергаментен апостол, пишуван во 1276-1277 год., во времето на кралот Стефан Урош и архиепископот

Јоаникиј. Тој ги откинал последните два листа од апостолот (сега во неговата збирка N° 15. I/M. 1697) на коишто, покрај крајот од ракописот, има и опширен поговор на книжевникот-пишувач монах Теодор. Во првиот дел од својот поговор (л. 2^a) монах Теодор изложува свои општи размислувања, додека во вториот дел (л. 2^b) соопштува конкретни податоци во врска со настанувањето на ракописот. Еве го тој дел од поговорот:

Написаше же се сие книги · роукою мене грѣшнааго ·
 ѿбещаниѣмъ чрьноризца · причтомъ же дѣлакона Ѳеѡра · и въ дни
 сѣтороднаго и великаго гѣна Стефана Оуроша · краля српскааго · и
 архиепѣа Иваникиа · въ лѣ̃тѣ · ѣ · ѱ · пѣ · инѣдикта въ ѣ ·: И моле молю
 се вашему прѣпѣбѣю · гдѣне ѿци и братѣа · аще кто ѿ васъ
 пиеть ѿ сога непрѣсецаемаго источника · подадите и мнѣ
 прѣсквернномуу и прѣсхшюму и изъмъждалому понѣ малоу
 каплицу... поменѣте грѣшнааго чрьноризца Ѳеѡра троудившааго
 се · ꙗко да и васъ поменеть гѣ бѣ въ <црѣтви своемъ> ·
 ѿмоу же слава въ вѣкы · <аминь>.

14. Григоровичево хилендарско евангелие

Фрагмент од четвороевангелие (49 л.), најден од Григорович во Хилендарскиот манастир. Делови од него сега се наоѓаат во четири различни ракописни збирки во две библиотеки во Москва и во Санкт-Петербург.

Основниот дел од ракописот (36 л.) се наоѓа во збирката на Григорович во Руската државна библиотека во Москва (N° 10/M. 1692). Во истата библиотека се наоѓаат уште два листа од евангелието, коишто Григорович му ги подарил на В. М. Ундолски (Унд. 965), додека останатите 11 листови се наоѓаат во Руската национална библиотека – 10 листови во збирката на Бичков (N° 3666) и еден лист во збирката на „Общество любителей древней письменности“ (ОЛДП

Со оглед на тоа што овој дел од ракописот е најобемен, тој ни нуди и поцелосен увид во јазичните особености на текстот. Овде ќе наведеме само некои од нив, а во иднина ќе извршиме подетално проучување на целиот ракопис – од палеографика, текстолошка и јазична гледна точка.

Од фонетска гледна точка интерес претставуваат вокализацијата на еровите, меѓусебната замена на носовките во определени позиции и заменката **ѣ** > **а** по с и ц.

Замената **ӕ** > **ӡ** се јавува во иницијална и во поствокалска позиција и по тврдите консонанти **ж, ш, џ, с, ц**, додека обратна замена **ӡ** > **ӕ** доаѓа до меките консонанти **л, н, р**: **ӡже, ӡти, ӡчиѣнь, ӡчиѣнухъ, ӡзыкъ, пиӡи, сѣӡи, приӡти, слоушаӡи, прѣбываӡи, жӡтъ, жӡтва, жӡждӡ, въжӡдати, ишӡи, лежжшӡ (асс. pl.), сшшӡ**

⁶⁹ Неколкупати се среќаваат ѓ, ѓ и јотирана носовка, но тие се пренесени случајно од предлошката, во којашто тие очигледно се употребувале.

(gen. sg. f.), **вѣасѣ**, **гасѣ**, **овцѣ** (acc. pl.); **вола** (acc. sg.), **земла** (acc. sg.), **любла** (1 sg. praes.), **в наже** (acc. sg. f.), **творѣ** (1 sg. praes.), **вечера** (acc. sg.).

Кај глаголите често се среќаваат форми на асигматскиот, но и на постариот сигматски аорист: **придѣ**, **изыдѣ**, **снидѣ**, **придѣ**, **сѣнидѣ**, **възыдѣ**, **срѣтѣ**; **прижсѣ**, **сѣблюсѣ**, **привѣсте**, **гасѣ**, **прижсѣ**, **възасѣ**, **сѣблюсѣ**.

Има случаи на мешање на падежите (**прид же пакы Ісѣ въ Кана галиленскѣ**, **въ любви нам. въ любви и сл.**) што, секако, е одраз од дијалектниот говор на книжевникот-пишувач. Врз дијалектна база очигледно почиваат и реченичките конструкции од типот: **ѡ оучении кое Ѣ бѣ естъ**; и **разоумѣеть цю творить**; **ѣко неѣѣ вола можъ нь вола пославшаго ма ѡца**.

Ракописот е интересен и од лексичка гледна точка, бидејќи во него се употребуваат повеќе архаични лексеми и непреведени зборови: **братръ**, **година**, **испрѣ** (**ѣко испрѣ со множ есте**), **истовын**, **неприѣзнь**, **соулѣе**, **жжыка**; **ѣпендитомъ** (**ἐπενδύτης**), **ѣтеръ** (**τις ἑτερος**) **скѣнопигина** (**σκηνοπηγία**), **сѣдаремъ** (**σοῦδάριον**), **параклитъ** (**παράκλητος**), **спирѣ** (**спира – σπεῖρα**).

Како палеографските особености на писмото, така и јазичните особености на ракописот упатуваат дека настанал во текот на XIII в.; најверојатно, во првата половина на векот или на самиот негов почеток.

15. Филотејски псалтир

Ракописот има 169 пергаментни листови, но е оштетен од влага, поради што некои листови недостасуваат, додека од други останале само мали делови. Григорович го нашол псалтирот во светогорскиот манастир Филотеј. Во неговата збирка сега има сигнатура N° 4/M. 1687.

Правописот е едноеров (Ѱ) и јусов. Ортографските и јазичните особености на ракописот упатуваат на можност тој да е пишуван во втората половина на XIII в. во книжевен центар на Кратовската книжевна школа врз основа на охридска предлошка.

Содржи псалми поделени на катизми, библиски песни, тропари, молитви. На повеќе места, притоа, кај почетокот на псалмите има гатачки записи.

Псалтирот е богато илуминиран со иницијали (155) од старовизантиски тип во јужнословенска интерпретација, понекогаш со антропоморфни и зооморфни елементи. На л. 1^a е зачуван фрагмент од плетена заставица. Заслужува детално проучување од јазична гледна точка.

16. Требник

Григорович го зел ракописот од Слеченскиот манастир „Св. Јован Крстител“. Содржи чинопоследованија за венчание и исповед, молитви и избрани апостоли и евангелија. Меѓу молитвите има и пет апокрифни молитви против злиот дух (мѣтва нежітоу).

Околу датирањето и обемот на требникот во стручната и научната литература наоѓаме различни податоци. Викторов го става меѓу ракописите настанати во текот на XV век⁷⁰, иако судејќи според палеографските особености на неговото писмо, требникот не настанал подоцна од крајот на XIII в. Освен тоа, Викторов во својот опис наведува дека ракописот има 86 пергаментни листови, со напомена дека „по реестрамъ Григоровича, въ настоящей рукописи значится 92 л.“⁷¹ Денес, меѓутоа, ракописот има 76 листови. Ако се точни податоците што ни ги дава Викторов, од требникот недостасуваат 16 листови.

⁷⁰ А. Викторов, Цит. д., 30.

⁷¹ Исто, 30, 32.

Ракописот заслужува подетално проучување не само поради тоа што во него е зачуван најстариот препис од апокрифните молитви против злиот дух⁷², туку и поради тоа што станува збор за посебен тип на требник со специфични текстолошки и структурни особености.

17. Посен триод

⁷² Жанна Л. Левшина, Врачевальные молитвы „от нежита“ у южных и восточных славян (Археографический обзор). – Археографски прилози 38 (2016), 156.

Орнаментиката е скромна: киноварни иницијали со различна големина; некои од нив со флорални украси.

Во збирката на Григорович фрагментот е заведен под сигнатура N° 38/M. 1720.

18. Григоровичево евангелие

Полно апракосно евангелие од посебен тип, слично со српското Мирославо евангелие од крајот на XII в.⁷³ Од кодексот се зачувани само 58 листови – 38 пергаментни и 20 со текст пишуван врз бомбицина. Има повеќе оштетени листови, особено во почетниот и во крајниот дел од ракописот.

Утврдено е дека ракописот е пишуван во почетокот на XIV в. (1301-1307 г.)⁷⁴, при што во неговото пишување учествувале четворица книжевници. Правописот кај одделните книжевници е различен, но генерално гледано се претпочита употреба на малиот ер и на двата јуса, при што кај главниот пишувач нема јотирани носовки⁷⁵.

Вокализацијата на еровите од македонски тип (ѣ > о, њ > ѓ) е честа, а честа е и меѓусебната замена на носовките. Се среќава употреба на *supin* и замена на инфинитивот со да-реченица.

Григорович го купил ракописот од Иван А. Богоев Богоров и сега во неговата збирка има сигнатура N° 9/M. 1691.

19. Радиново евангелие

При посетата на Слеченскиот манастир Григорович од еден обемен евангелски кодекс го откинал последниот лист со записот на книжевникот што го пишувал ракописот – Радион Нагоричанин од Жеглигово. Долго време, притоа, не се знаеше ништо за судбината на остатокот од ракописот и во науката се зборуваše единствено за листот

⁷³ Вангелија Десподова, Григоровичево евангелие бр. 9, Прилеп 1988, 3.

⁷⁴ Исто, 8.

⁷⁵ Исто, 34.

со записот на книжевникот.⁷⁶ Неодамна, меѓутоа, рускиот археограф А. Турилов откри дека листот од збирката на Григорович (N° 11. III/M. 1693) му припаѓа на евангелието бр. 13 од збирката Хлудов, коешто од манастирот Слѣпче го зел Ал. Гилфердинг во 1868 год.⁷⁷ Станува збор за обемен евангелски кодекс од 294 пергаментни листови, во којшто е зачуван препис од Прогласот кон евангелието од Константин-Кирил Филозоф⁷⁸.

Записот на Радин Нагоричанин, иако не е јасно датиран, сепак нуди основа за приближно определување на времето кога е пишуван ракописот. Имено, во записот книжевникот наведува дека ракописот го пишувал во времето кога српскиот крал Урош⁷⁹, водел војна со Византија што се случило помеѓу 1308 и 1311 год.:

Зачело и кѢньць · ІѢ ХѢ · слава ѣмоу въ вѣкы вѣкомъ аминь
амѢ амѢ:

Азъ многогрѣшни Радинъ исписа · сию книгѣ · попѣ
загораниноу ѣ Гоушици · и дрѣге книгѣ исписахъ триѡдъ · и
праксь · и пѣлтирь попѣ загоранинѣ · да до кого доидоу сие книгѣ
· мѣю вы · ѡци брѣга · пѣве · дигаци · анагности · исправлѣюще
чтите · и не кльнѣте нѣ паче блвѣте а васъ бѣ · понеже не
пишетъ дѣхъ стѣи нѣ роука грѣшѣна и помѣните потроудивѣшаго се

⁷⁶ Сп. V. Jagić, Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa. XII. Odlomak Radinova srpsko-slovenskog jevangolja od god. 1308. – Starine, 1877, knj. IX, 126-130; Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии, XIV век, выпуск 1, Москва 2002, 368-370.

⁷⁷ А. Турилов, К изучению южнославянской рукописной традиции прогласа Константина Философа. – Пѣние мало Гѣѡргию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов, София 2010, 252-253.

⁷⁸ Познати се само три целосни преписи од Прогласот, коишто се јужнословенски по потекло и еден руски препис, којшто не е целосно зачуван и е понов.

⁷⁹ Стефан Урош II Милутин (1282-1321).

попа · и подроуѣниѣ ѿегово · и дѣти ихъ · и приложивѣшихъ ·
 Послѣди всѣхъ помѣните и мене грѣшнаго и недостойнаго · и
 грѣхы богатаго · нѣ аще и грѣшенъ ѿсѣмъ нѣ Х҃въ рабъ ѿсѣмъ ·
 оуѣильнаго анагноста Радина · нагоричанина изъ Жеглигова · а
 васъ бѣ да прости въ вѣки аминь. Зачеше се и съвръшише се · съ
 бѣжнѣю помощію · въ дѣни кралѣ Оуроши · при калалици (sic)
 Симонидѣ · и при казныци Драгославѣ · и при казнѣчѣ · кира
 Юлелѣ (sic) · ѿблѣающоу казнѣцоу Соушицею · ѿги се кралъ
 размири з [г]рѣкы · въ лѣѣ ѿ · и · ѿ сотно · ѿньдикто · аѣ. а дроуѣго
 и не оузнахъ коѣ бѣ лѣѣ.

Бѣ да прости Рѣ маистора · ѿрь ми оудѣла чтичиѣ книгамъ
 · и драгановоу мѣтеръ ѿре ми прѣмѣни ѿпираше · и всего мира
 хрѣтианьска бѣ да прости и тѣхъ кои ме соу наоучили въ вѣѣ аѣ.

20. Фрагмент од зборник со слова

Фрагментот е од XIV в., има 6 пергаментни листови и содржи три слова за Пасха (од Јован Златоуст, Прокл Цариградски и Григориј Богослов), слова за Вознесение и Педесетница од Јован Златоуст и апокрифот Дела на св. апостол Тома.

Во својот опис А. Викторов пишува дека ракописот потекнува од околината на Охрид („изъ окрестностей Охриды“)⁸⁰, податок преземен од белешките на Григорович кој оваа формулација, обично, ја користи за ракописите што ги зел од охридската соборна црква. Во неговата збирка фрагментот е со сигнатура N° 22 /M. 1704.

⁸⁰ А. Викторов, Цит. д., 15.

21. Четвороевангелие

При посетата на Буковскиот манастир „Св. Преображение“ Григорович зел еден лист од пергаментно четвороевангелие, којшто во неговата збирка сега има сигнатура N° 11. V/M. 1693. Фрагментот содржи делови од шестата и седмата глава од евангелието според Лука (VI, 42-49 и VII, 1-13).⁸¹ Целиот ракопис (144 л.) го зел од овој македонски манастир српскиот битолски епископ Јосиф Цвијовиќ во 1922 г. и подоцна, со други ракописи што ги собрал од цркви и манастири во битолскиот крај, го подарил на Универзитетската библиотека во Белград (рс 6).

Пишувањето на евангелието временски се лоцира во XIV в., нема предговори и е со Амонијева поделба на глави.

22. Струшки номоканон

Фрагмент од законикот на Стефан Душан. Има 15 листови, чијшто текст е оштетен од влага. Временски се сместува во крајот на XIV в. и се смета за најстар (нецелосно зачуван) препис на Душановиот законик. Григорович го нашол фрагментот меѓу ракописите што се наоѓале во струшката црква „Св. Ѓорѓи“ („Въ Стругѣ, что на рѣкѣ Дримѣ, словянскихъ рукописей и старопечатныхъ венеціанскихъ книгъ 16. Въ этомъ числѣ примечательны Апостолъ, писанный въ царствованіе Стефана Оуроша, и отрывокъ Законика цара Душана“)⁸² а не, како што се тврди во некои изданија, во манастирот „Св. Богородица“.⁸³

Ракописот е со едноеров (ѣ) безјусов правопис. Во збирката на Григорович има сигнатура N° 29 / М. 1732.

⁸¹ Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии, XIV век, вып. 1, Москва 2002, 432.

⁸² Донесенія В. И. Григоровича, 201.

⁸³ Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии, 486.

23. Фрагменти од евангелија со апостоли

Два фрагмента од евангелија со апостоли Григорович зел од црквата „Св. Атанасиј“ во преспанското село Перово, во којашто тој нашол збирка од 20 словенски ракописи. Првиот фрагмент има еден пергаментен лист и содржи дел од евангелието според Лука (19, 19-21) и апостолско четиво за празникот Сретение (без крај). Вториот фрагмент има 7 пергаментни листови и содржи апостолски и евангелски четива за Велигден, Педесетница и Недела месопусна.

И двата фрагмента се со безјусов правопис и биле дел од ракописи што настанале кон крајот на XIV или почетокот на XV в.

Во збирката на Григорович фрагментите се заведени под сигнатура N° 17. I-II/M. 1699.

24. Фрагмент со канонска и богослужбена содржина

Фрагментот има 17 пергаментни листови и бил дел од ракописен кодекс, пишуван кон крајот на XIV или во почетокот на XV в. Содржи заповеди и устав на 318 свети отци, правила за монашки епитимии, правила за епитимиите од св. Василиј Велики, заповеди на св. Јован Златоуст за црковниот закон и две молитви на цариградскиот патријарх Михаил Асхалон: молитва пред исповед и „Молитва надъ кающимся“. Текстовите со канонска содржина се објавени од В. Јагиќ.⁸⁴ Во четвртиот од нив (заповеди на св. Јован Златоуст за црковниот закон) има делови, коишто се однесуваат на богомилската ерес.

Правописот е едноеров (ѣ) и безјусов. На л. 17⁶ има запис: **помени гѣ ꙗ҃никиа въ црѣство небесное.**

Фрагментот потекнува од Слѣпченскиот манастир „Св. Јован Претеча“ (на горната маргина од л. 2а Григорович запишал „Слѣпче“). Сега во неговата збирка има сигнатура N° 25/M. 1709.

⁸⁴ V. Jagić, Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa. – Starine, VI, 127-151.

25. Словеса вкратце

За време на својата посета на манастирот Трескавец, иако се жали дека монасите не му дозволиле да ја прегледа манастирската библиотека, Григорович сепак успеал да земе осум листови (33-от кватернион) од пообеман зборник со препис од варијанта (преработка) на делото на Константин Костенечки „Сказание о писменех“ со наслов „Словеса вкратце“. Во опширниот наслов на оваа преработка на граматичкиот трактат на Константин Филозоф се посочува дека таа е составена во времето на српскиот деспот Стефан Лазаревиќ: *Сѣа словеса въ кратцѣ избранна ѿ книгы Кѡнѣстанѣтина фѣлѡсѡфа, Кѡстенѣчѣскааго бывшаго ѹчителѡа срѣбѣскаго · въ дѣи блѡчѣивааго Стефана деспота · гпѣдина срѣблѣ · и имать шбраз сицевъ къ писателѡмъ.*

Ако се има предвид, притоа, дека Константин Костенечки заминал за српското деспотство по 1411 год.⁸⁵, а деспот Стефан Лазаревиќ починал во 1427 год., мора да се заклучи дека преработката е составена помеѓу 1411 и 1427 год., додека нејзиниот трескавечки препис настанал во истиот период или кратко време потоа (не подоцна од втората четвртина на XV в.).

На долната маргина од л. 8^б има запис на книжевникот-пишувач: *Простѣ бѣже писавшаго ѿ⁸⁶ амин.*

Текстот на овој препис од граматичкиот трактат на К. Костенечки е објавен од Григорович во 1852 год.⁸⁷ Во неговата збирка фрагментот има сигнатура N° 70/M. 1338.

⁸⁵ Ѓ. Андреев, И. Лазаров, П. Павлов, Кой кој е в средновековна Бѣлгария (Трето дополнено и основно преработено издание), София 2012, 391.

⁸⁶ ѿ? Можеби скратено од „ѿѣстратина“ (името на книжевникот).

⁸⁷ Виктор Григоровичъ, Статьи, касающіяся древняго словянскаго языка, Казань 1852, 36-52.

26. Номоканон на Димитар Кратовски

Синтагма на Матеј Властар пишувана од Дијак Димитар Кратовски во 1466 год. на барање од Охридскиот архиепископ Доротеј, за потребите на охридската соборна црква. Целиот кодекс имал околу 330 листа и во 1845 год. сè уште се наоѓал во црквата „Св. Богородица“ („Св. Климент“) во Охрид. Во таа година, за време на својата посета на оваа охридска црква, Виктор Григорович ги откинал последните 10 листа од ракописот и ги однел во Русија. Фрагментот во неговата збирка сега има сигнатура N° 27/М. 1707.

На овие 10 листови од ракописот е зачуван само последниот ред од законикот, две придружни статии и опширен поговор на книжевникот дијак Димитар од Кратово. На почетокот од фрагментот има список на епархии потчинети на Цариградската патријаршија и краток речник на латински зборови употребени во номоканонот, по што следува опширниот поговор на кратовскиот книжевник (л. 3^a-8^b). На крајот се додадени преписи од две писма што влашкиот кнез Јоан Стефан и архиепископот Доротеј ги размениле меѓу себе во 1456 год.

Во поговорот, покрај податоци за себе и за своите врски со Охридската архиепископија дијак Димитар дава податоци и за некои историски настани од тоа време – војната на султанот Мехмед со Георги Кастриот-Скендербег, испраќањето во заточеништво на архиепископот Доротеј поради неговата поддршка на востанието на Кастриотите, назначувањето за нов поглавар на Охридската архиепископија на бившиот цариградски патријарх Марко и сл.

Дали е зачуван основниот дел од ракописот и каде евентуално се наоѓа, засега не е познато.

27. Охридска палеа

Препис од првите 12 библиски книги: Осмокнижје (Мојсеево Петокнижје, книга Исус Навин, Судии и Рут) и четирите книги Царства. Преписот е направен од слепченските книжевници инок Сисој и еромонах Висарион Дебарски (пред 1544 год.) по порачка на Охридскиот архиепископ Прохор, а за потребите на охридската

соборна црква „Св. Богородица“ (Св. Климент“). Инок Сисој го пишува Осмокнижјето (л. 1-209), а еромонахот Висарион – четирите книги Царства (л. 210-373). Ракописот фактички има 375 листови, а не 373 бидејќи бележењето на два листа (л. 43 и л. 210) е повторено. Во средниот и крајниот дел од ракописот има празни листови, коишто се посебно пагинирани со римски броеви.

Во книгите Царства има коментари кон текстот и текстуални варијанти според преводите на Акила, Симах и Теодотион.

Ракописот е илуминиран со големи и мали иницијали (понекогаш со флорални додатоци), маргинални украси и концовки. Повезот е штици во кожа.

На л. 209^a има запис од инок Сисој:

† Съписа се сѣа кнѣга глѣмаа палѣа · троудѣ и
потъщанѣмъ прѣосѣенѣаго арѣїепѣкопа кѣръ Прохора · †
клѣѣзев иъ велрѣ ѡвѣлв (послѣдни въ иноцѣ Сисои).

На крајот од ракописот (л. 373a) има запис и од еромонахот Висарион, во којшто се нагласува дека ракописот се приложува во охридската соборна црква:

† Приложихъ сѣю кнѣгоу палею сѣые и великѣ црѣвы и кто ю
кѣ ѡети да є проклѣтъ ѡ Гѣ Бѣ въсѣдръжителѣа и ѡ всѣхъ сѣый,
и анаѣемъ сѣдѣ да пѣлѣжѣ · въ лѣто ,зѣнв мѣа сѣ.

Записот врз внатрешната страна од предната корица е од времето на подврзувањето на ракописот и упатува на тоа дека во минатото црквата „Св. Богородица“ била манастирска:

† Сѣа кнѣга повеѣана ѡ поѣа Глигора монастѣрска.

А. Викторов во својот опис пишува дека „по собственоручнымъ отмѣткамъ Григоровича въ его бумагахъ, эта рукопись найдена имъ въ окрестностяхъ Охриды“⁸⁸, формулација што

⁸⁸ А. Викторов, Цит. д., 4.

Григорович ја користи за ракописите што ги зел од охридската соборна црква, којашто во тоа време навистина се наоѓала на периферијата од градот. Рускиот колекционер на л. Ia од ракописот запишал „Охридъ 1845“.

Во неговата збирка овој македонски ракопис е заведен под сигнатура N° 1/M. 1684.

28. Фрагмент од пролог на Висарион Дебарски

Фрагментот има 3 листа, а е земен од стиховен пролог за првата половина од црковната година (септември-февруари), којшто се наоѓал (а и денес се наоѓа) во библиотеката на Рилскиот манастир (N° 2/19).⁸⁹ Фрагментот од овој Висарионов пролог што сега е дел од збирката на Григорович (N° 24. I-II/M. 1706), содржи пролошки житија на Јован Рилски, Михаил Воин и Никола Мних.

Основниот (рилски) дел од прологот има 259 листови.

29. Слепченски писмовник

Мал прирачник со обрасци за писма пишуван во 40-те години на XVI в. од Висарион Дебарски. Целиот ракопис содржи 15 листови и има наслов „Прѣдсловїа и зачело питакѣ.“ Писмата-обрасци, притоа, се поместени врз првите 9 листови од ракописот, додека останатите шест листови содржат записи од различни ракописни книги, коишто не се поврзани со писмовникот.

Прирачникот содржи обрасци за писма до разни црковни и световни лица: епископи, игумени, монаси и монахињи; до султанот и други световни владетели, кнезеви и сл. Некои од писмата, притоа, се упатени до конкретни личности. Така, првото писмо од прирачникот е упатено од страна на зографското монашко братство до Охридскиот архиепископ Прохор, кој се условува на овој начин: „Въсесѣѣишомоу

⁸⁹ Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, София 1978, 217-221.

и бл҃женѣномуѣ ѡцѣ ѡцѣмъ и влѣѣ и прѣвопрѣстолникоѣ вѣсее
Иѣстинїаниа... кѣ Прохѣрѣ · архїепѣѣѣ ѡхрїскомѣ.“ Шестото
писмо е упатено до слепченскиот игумен Игнатиј и слепченското
монашко братство во 1543 год., од страна на протопоп Лука од
Кратово, додека последните две писма слепченските монаси ги упатиле
до кратовскиот кнез Димитриј, кој бил еден од најистакнатите
манастирски ктитори. Едното од нив е од времето на игуменот
Серафим, а другото од времето на игуменот Стефан.

Некои од записите во ракописот се поврзани со самиот
писмовник, додека други се поврзани со манастирот во Слепче. На
долната маргина од л. 8б, на пример, има запис од книжевникот-
пишувач, додека на л. 9^б и л. 14^а има записи, коишто очигледно се
поврзани со Слепченскиот манастир:

Вѣчна памѣтъ писавѣшомъ, и вѣ бѣ да прости амѣ амѣ.

Бѣди гл҃анѣное съ бѣмъ · си протѣлѣ аминѣ запечатѣнѣ (л.
8^б).

Азъ їерѣѣнѣ дѣѣвникѣ Гаврїлѣ прѣми сїе чѣда дѣѣѣное; пишѣ
тебѣ попе Мелентїа (л. 9^б).

Сїа книга манастирѣ Прѣдрѣмъ лѣ ѣ ѣ п ѣ мѣѣ · ѣ · дн ѣ пѣ;
Сїа кнїга гл҃ема ѣѣѣремъ мнѣѣтирѣ Прѣдрѣмъ (л. 14а).

Делови од писмовникот објавил во 1910 год. Јован Радоник.⁹⁰

Во збирката на Григорович ракописот е заведен под сигнатура
N° 52 / М. 1734.

⁹⁰ Јован Радонић, Епистолар манастира Прѣдрома (Слепче) из XVI века. –
Споменик, XLIX, други разред. 42. У Београду 1910, 56-66.

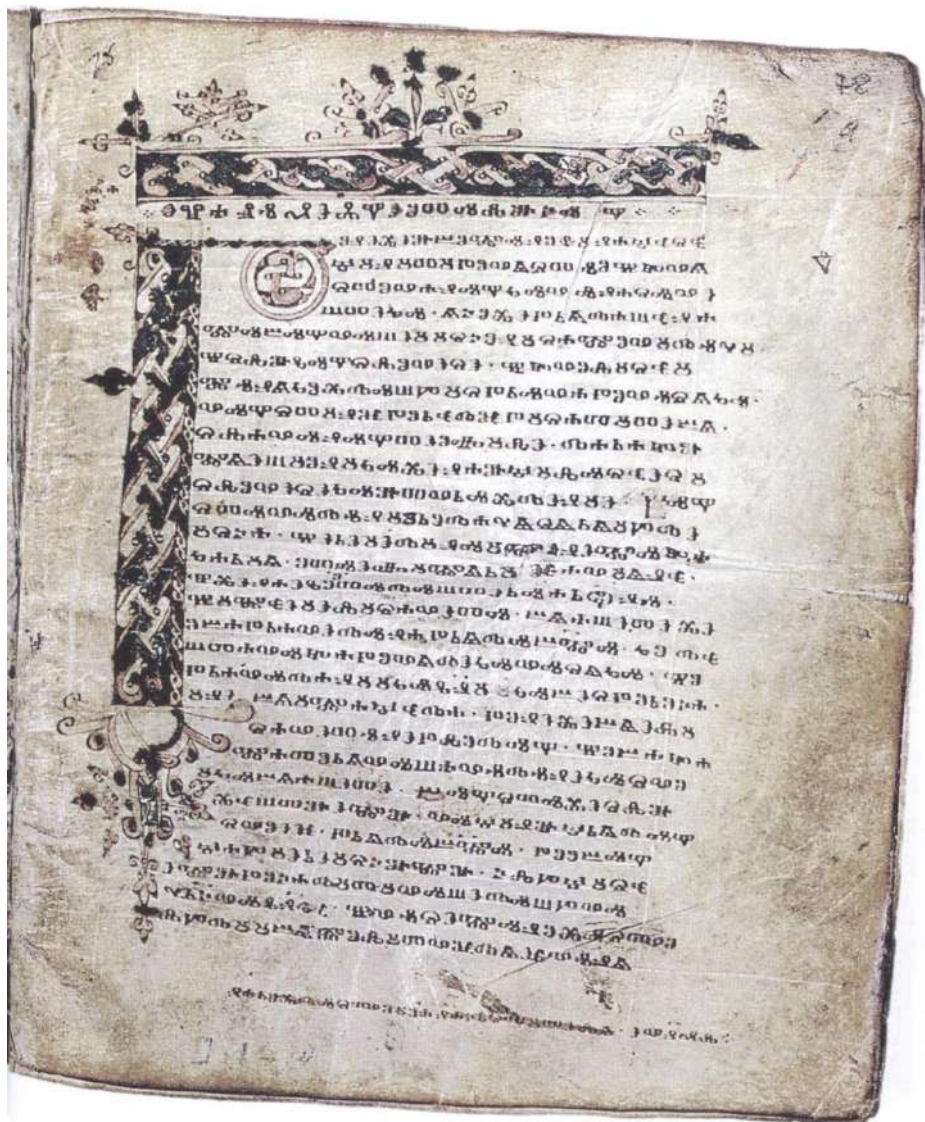
Gjorgi POP-ATANASOV

**THE MACEDONIAN LITERARY HERITAGE IN THE MOSCOW
PART OF THE HANDBOOK OF VICTOR GRIGOROVICH**

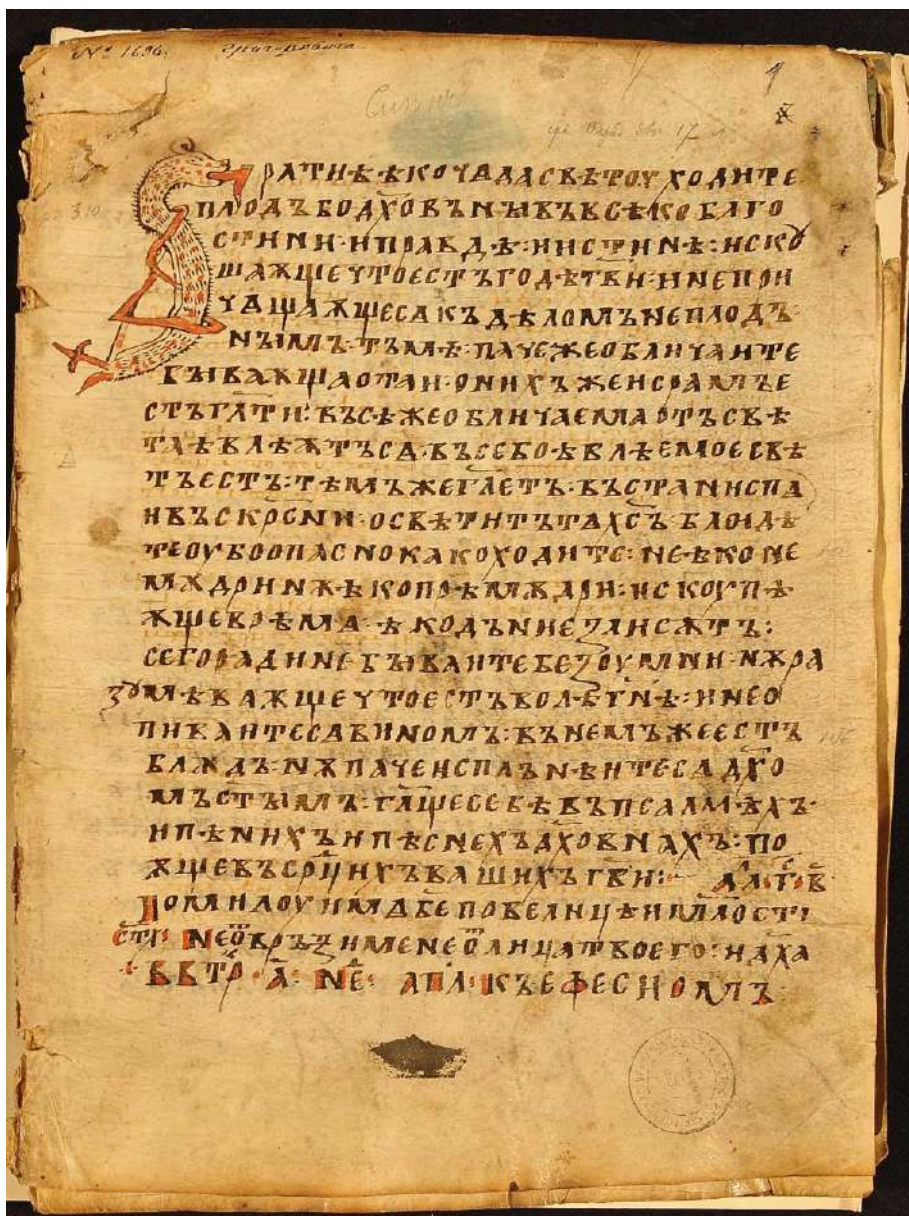
(Summary)

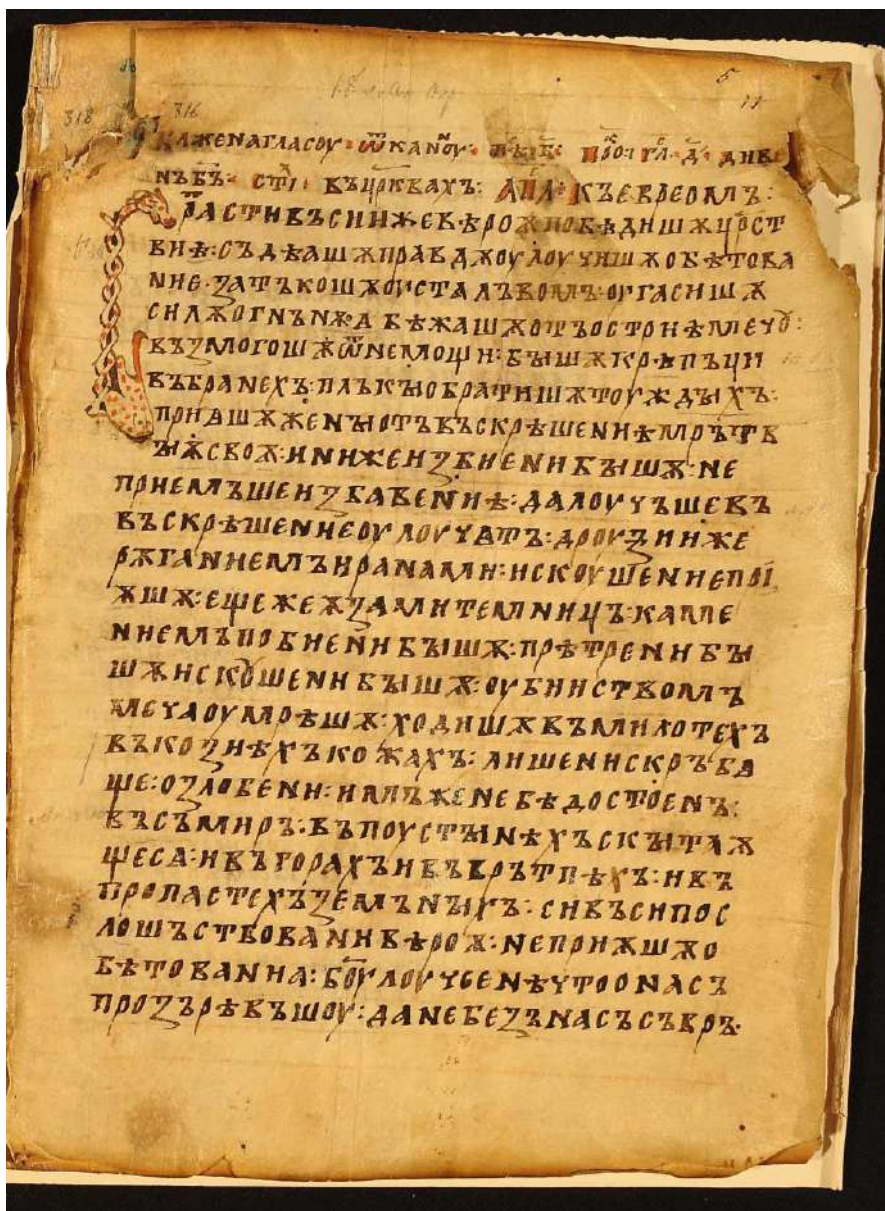
During his research travel through Macedonia in 1844-1845, Viktor Grigorovich, besides the monasteries in Sveta Gora (Mount Athos), visited many churches and monasteries in the inner part of Macedonia. During this journey, he collected several Byzantine and Slavic manuscripts and formed a rich handwritten collection. He presented some of the manuscripts from his collection at the Novorossiysk University in Odessa, where he was a professor, while the rest of the manuscripts of his collection, after his death, were handed over to the Moscow Rumyantsev Museum. Today this Moscow part of his collection is located in the Russian State Library in the handwritten collection bearing his name.

The article reviews the Macedonian manuscripts that are found in this part of his collection.

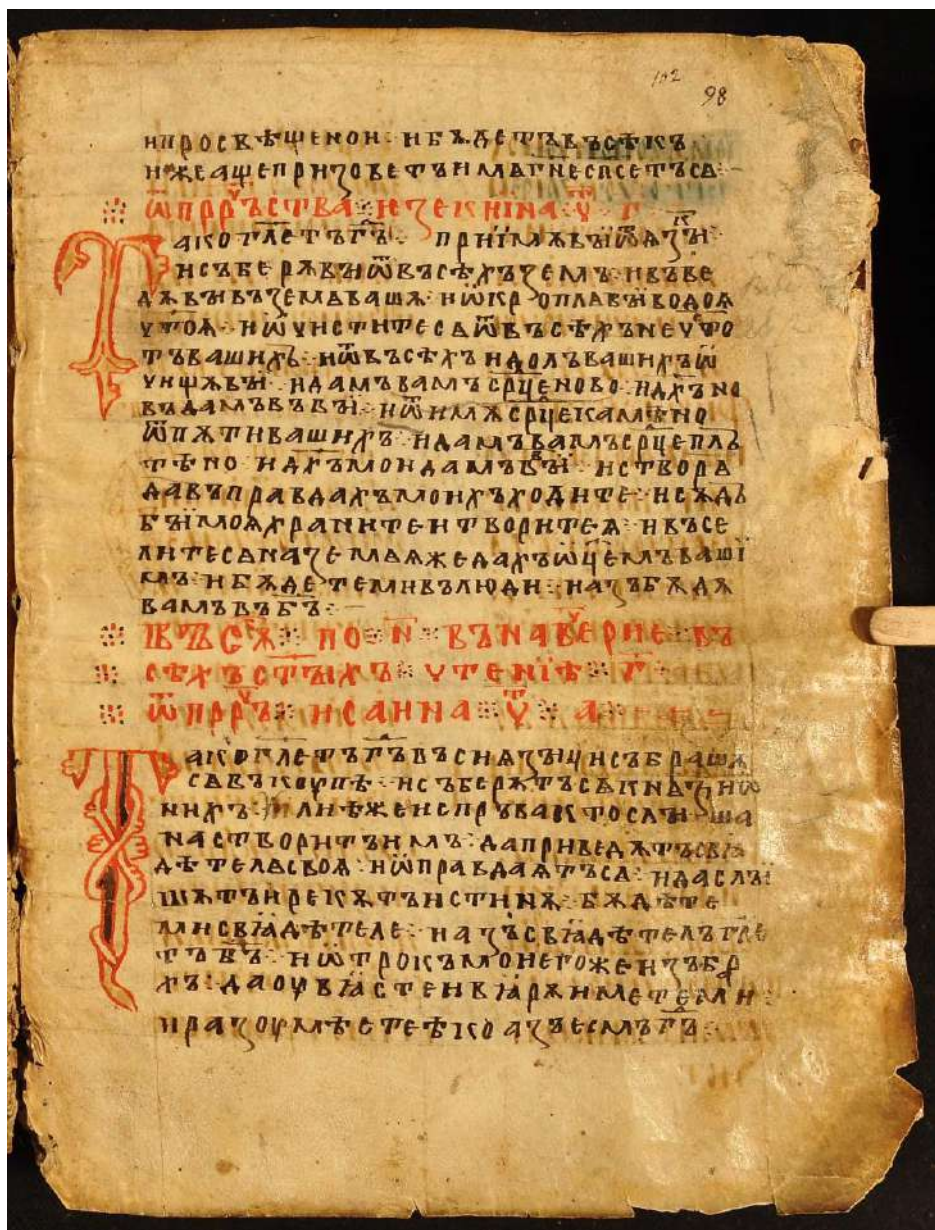

1. Мариинско евангелие, крај на X или почеток на XI век, л. 78^a

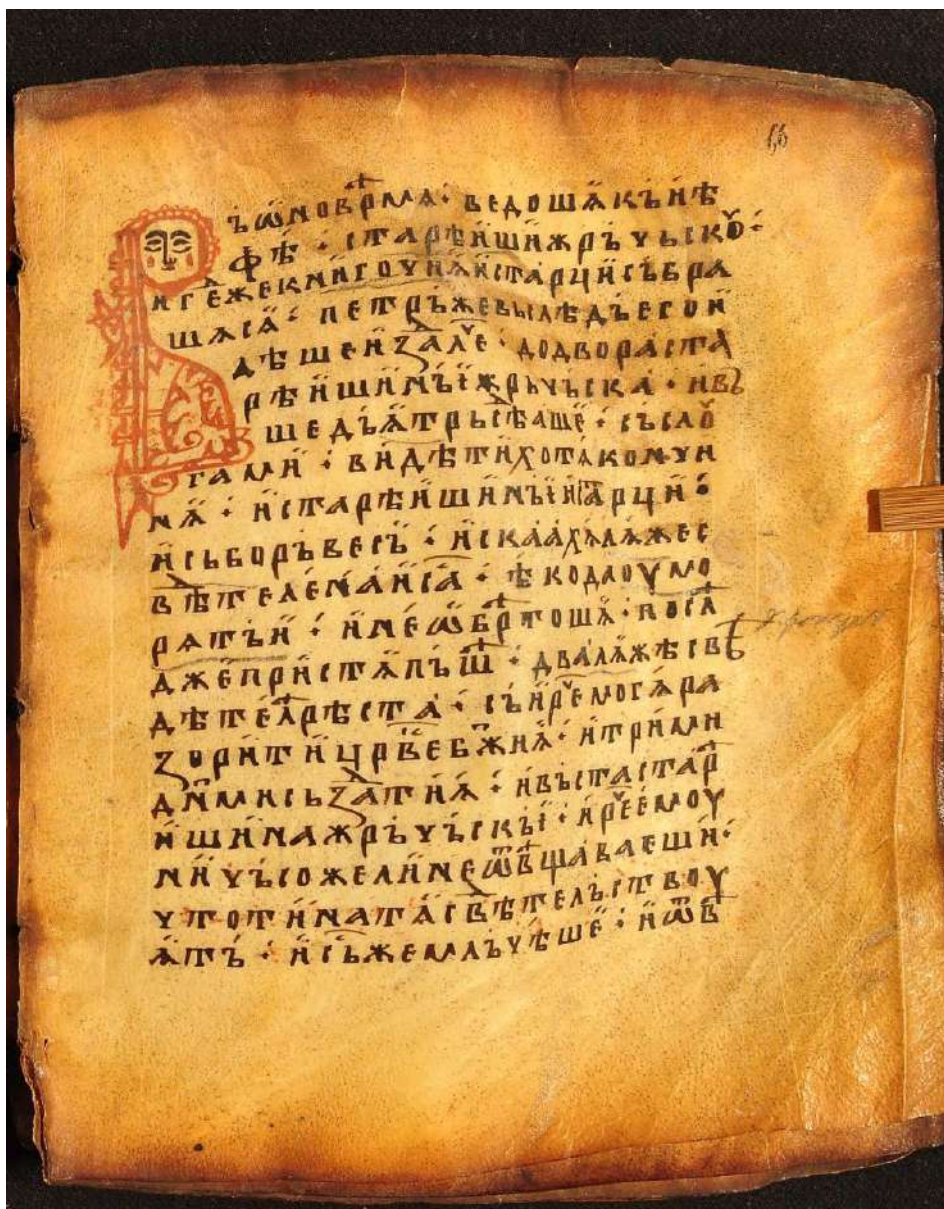
2. Слепченски апостол, втора половина на XI век, л. 1^a

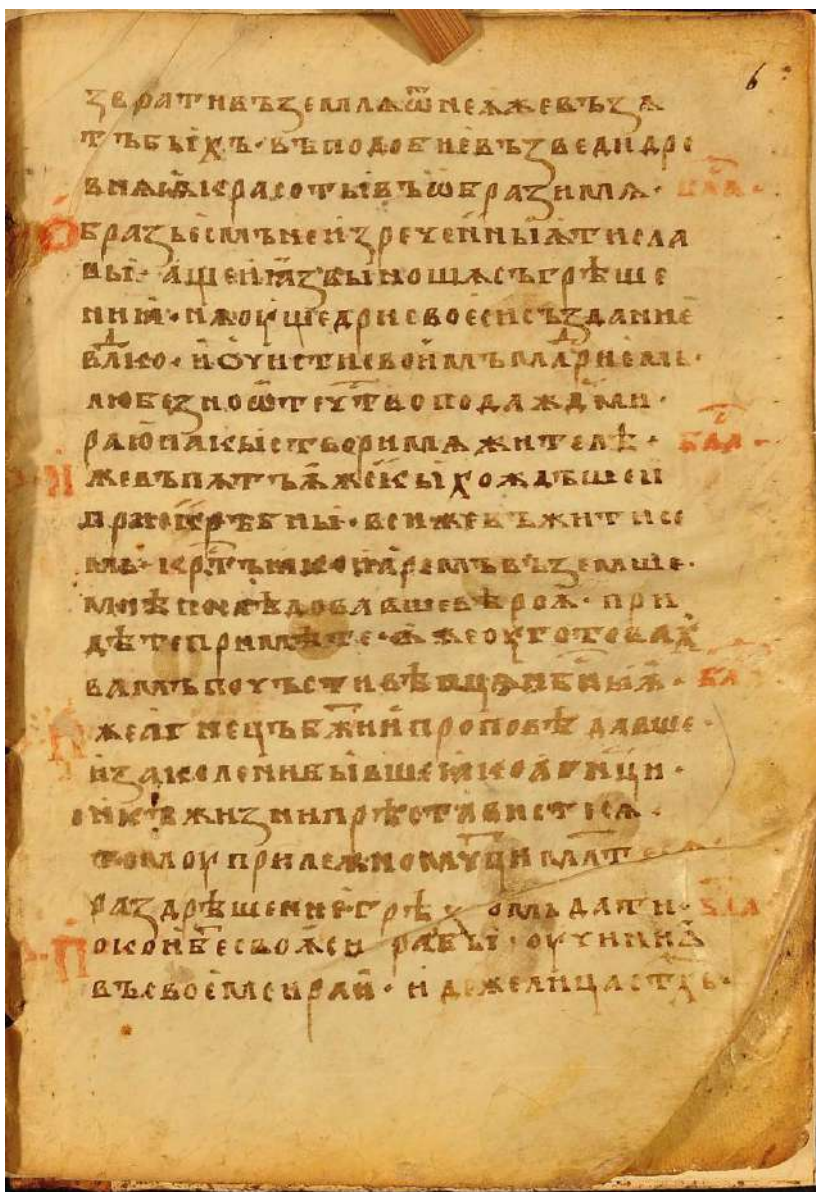
2. Слепченски апостол, втора половина на XI век, л. 5^a

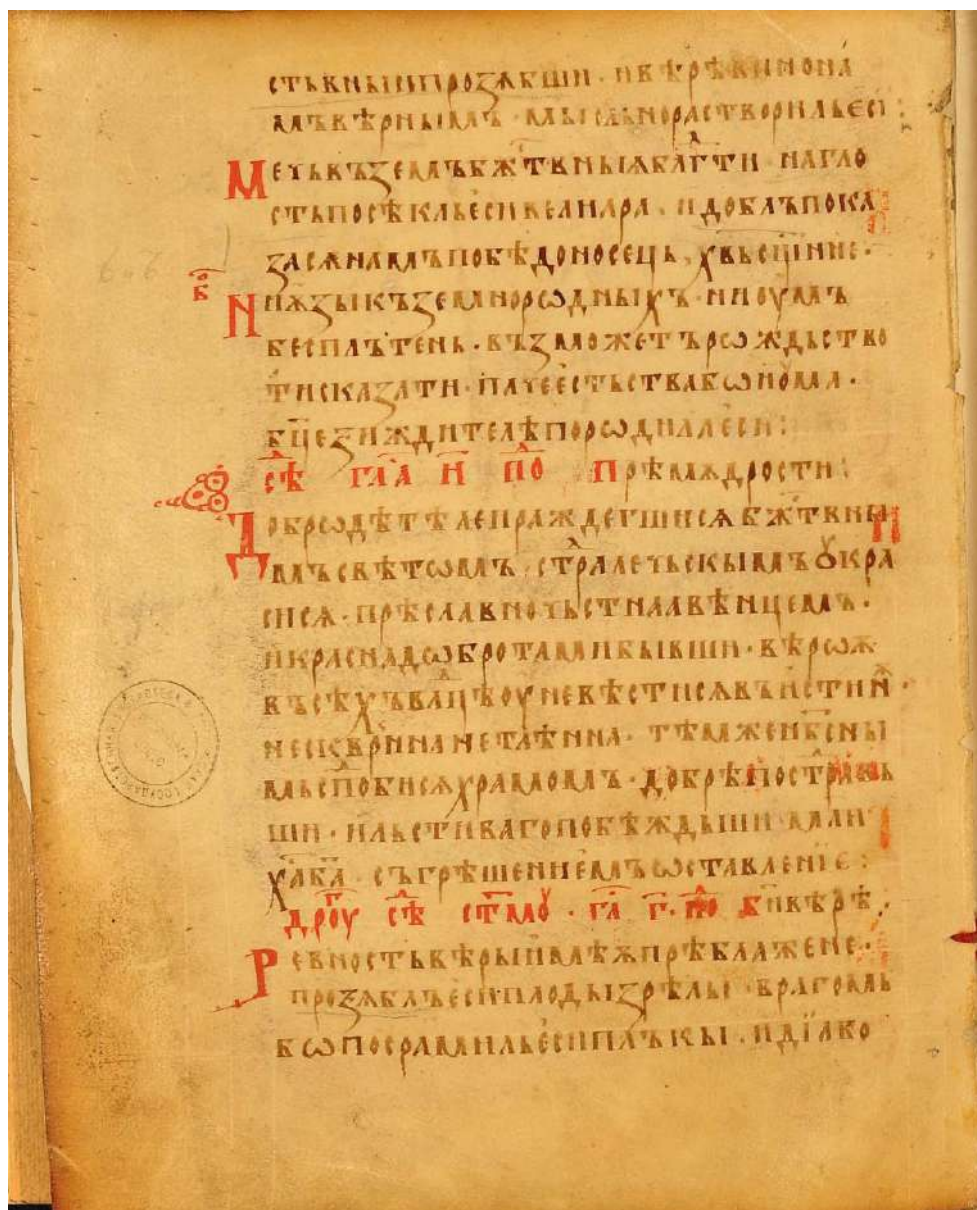
3. Охридски апостол, крај на XI или почеток на XII век л. 69^б

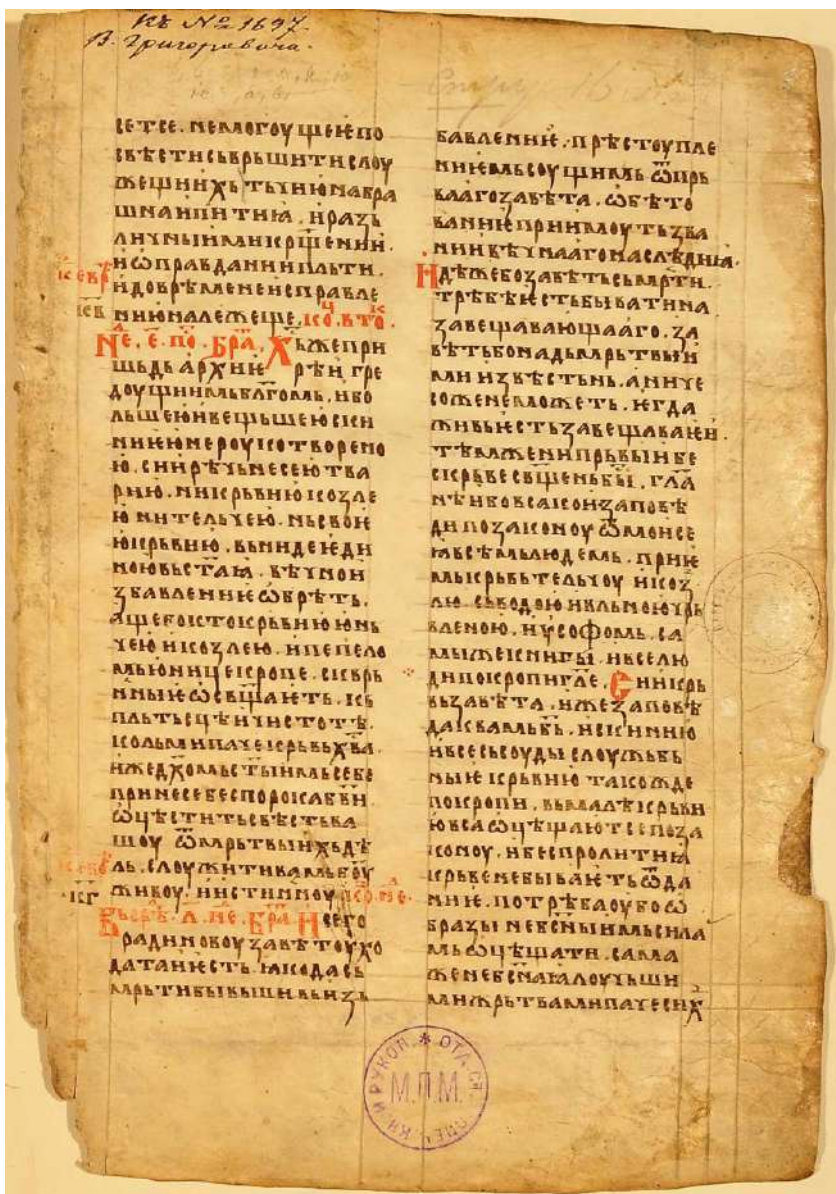

4. Григоровичев паримејник, почеток на XII век, л. 98^a

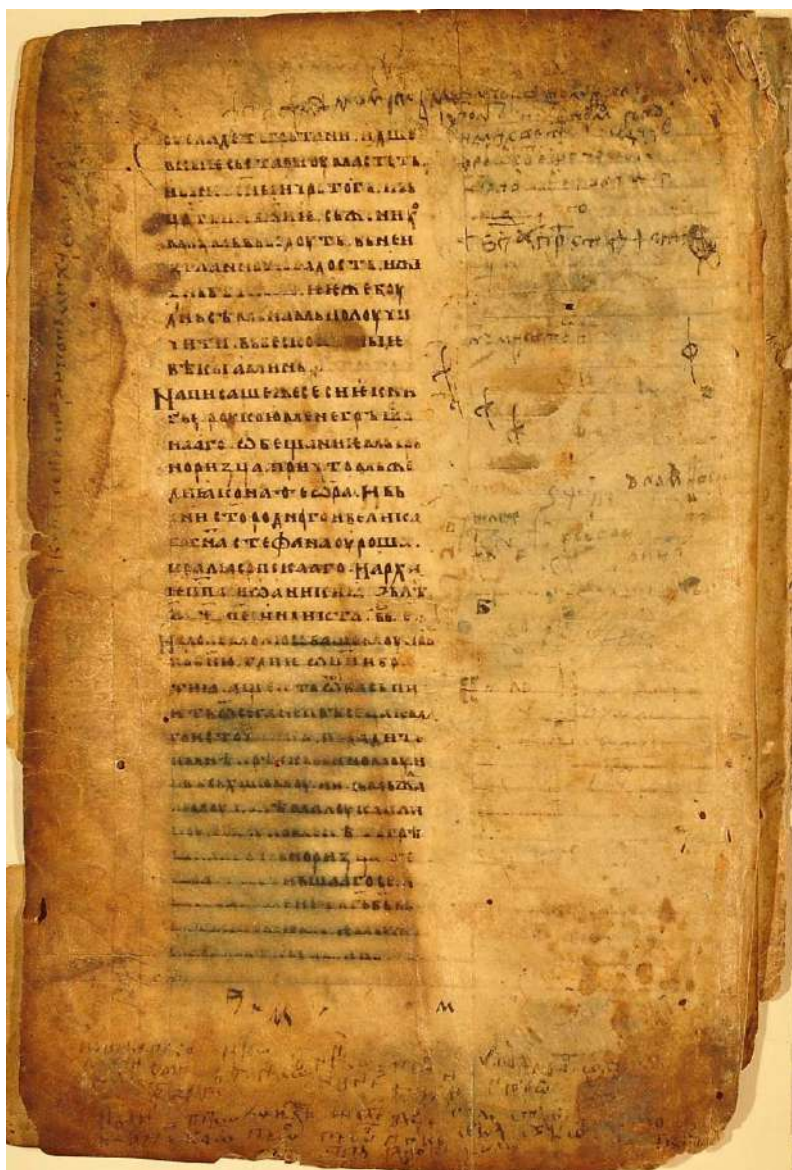
8. Бојанско евангелие, крај на XII век, л. 66^a

9. Требник, крај на XII или почеток на XIII век, л. 6^a

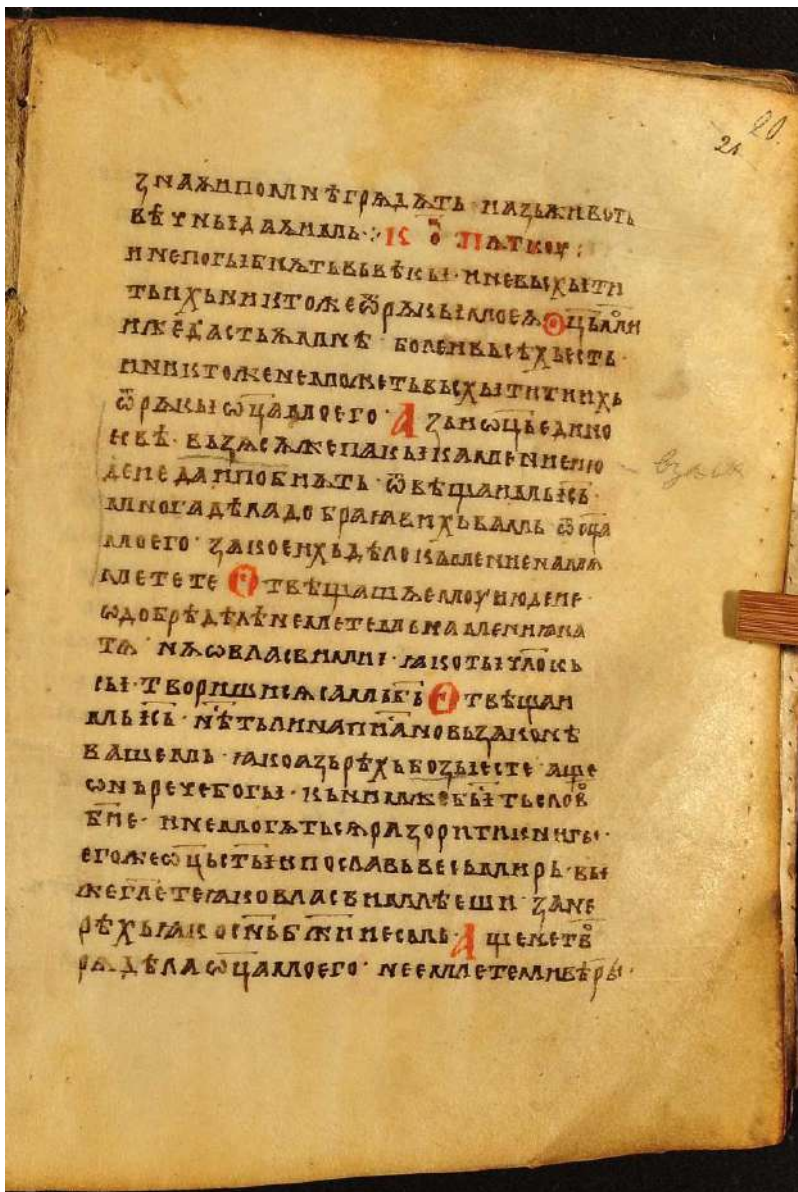
11. Миней за јуни, XIII век, л. 2^б

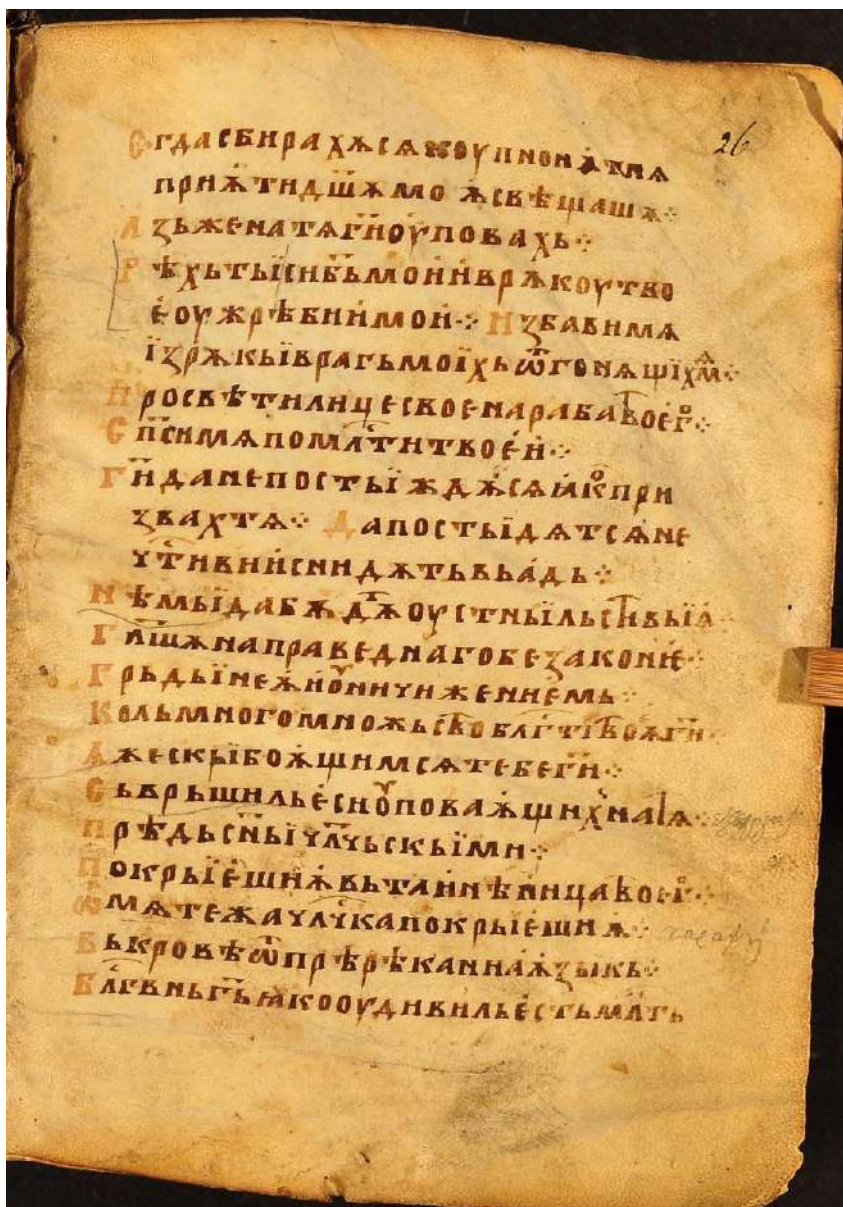
13. Струшки апостолски листови, 1276 – 1277 год., 1^a

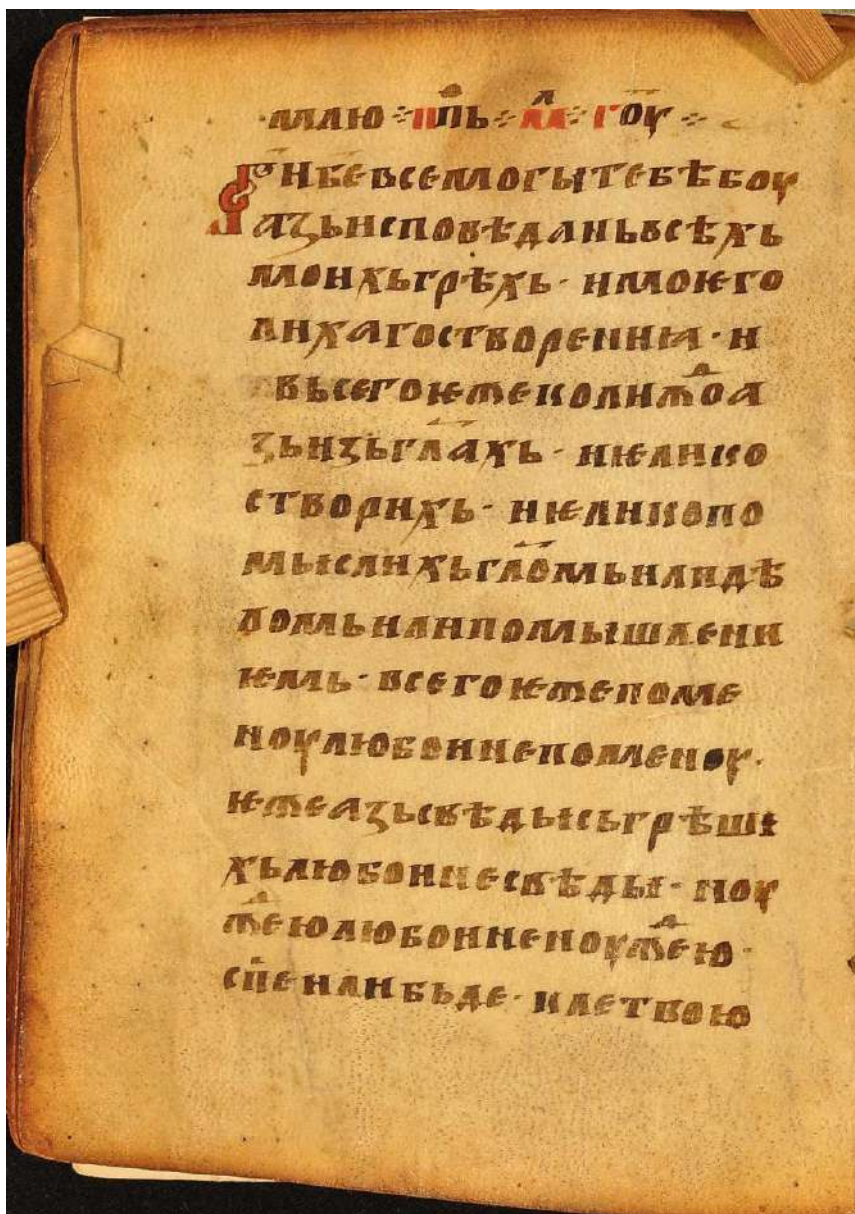
13. Струшки апостолски листови, 1276 – 1277 год., 2⁶
(Запис на монах Теодор)

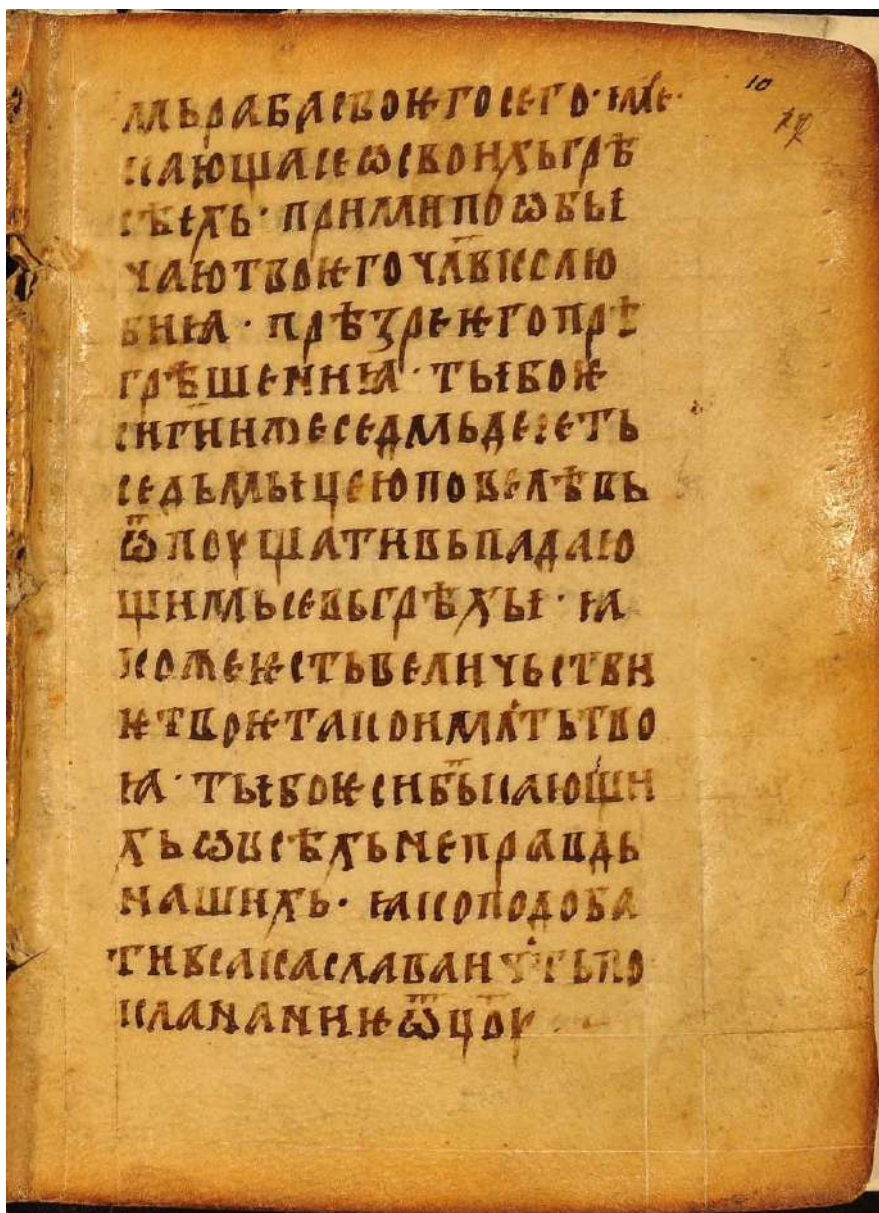

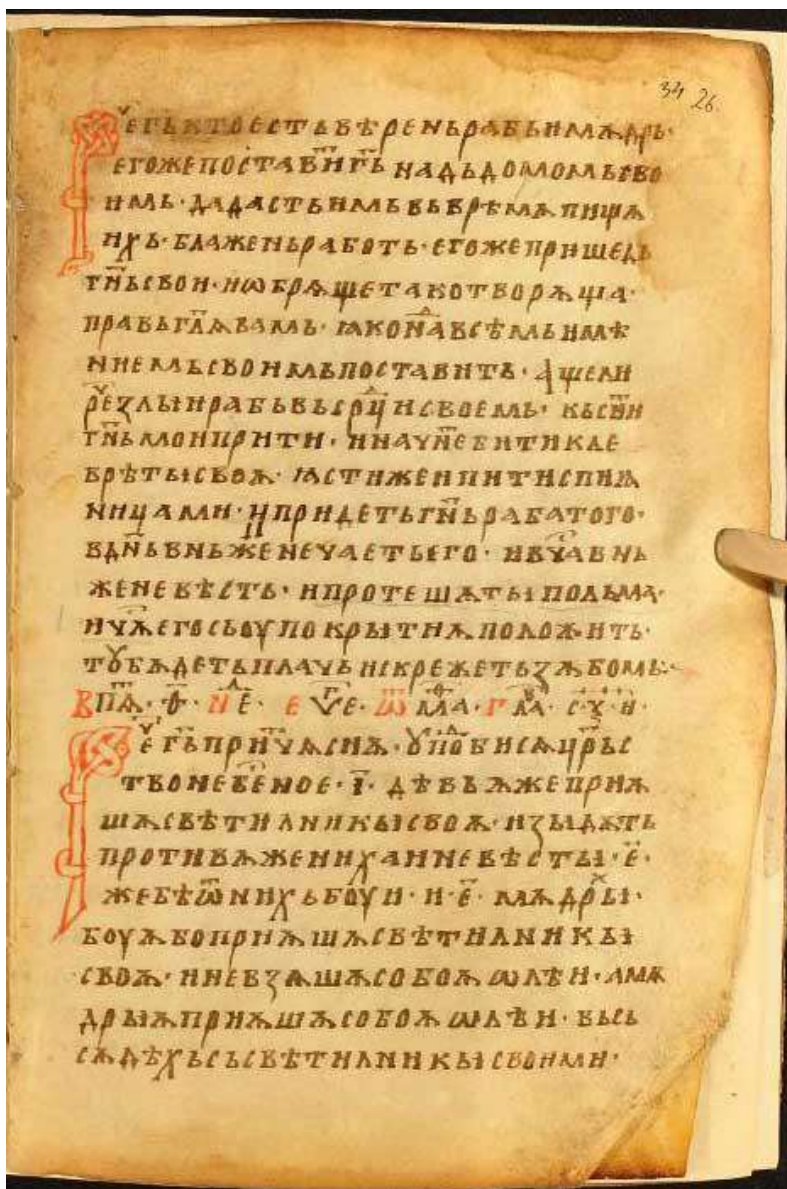
14. Григоровичево хилендарско евангелие, XIII век, л. 20^a

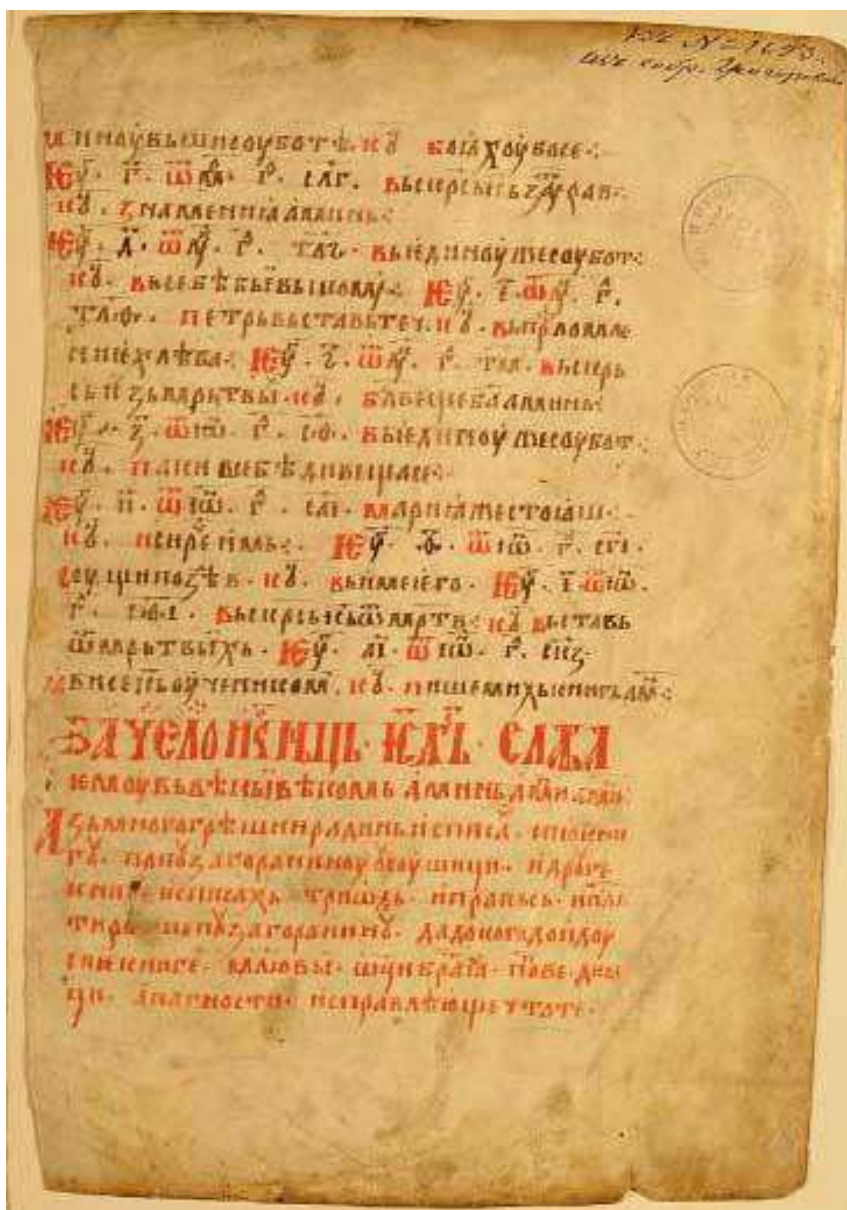
15. Филотејски псалтир, втора половина на XIII век, л. 26^a

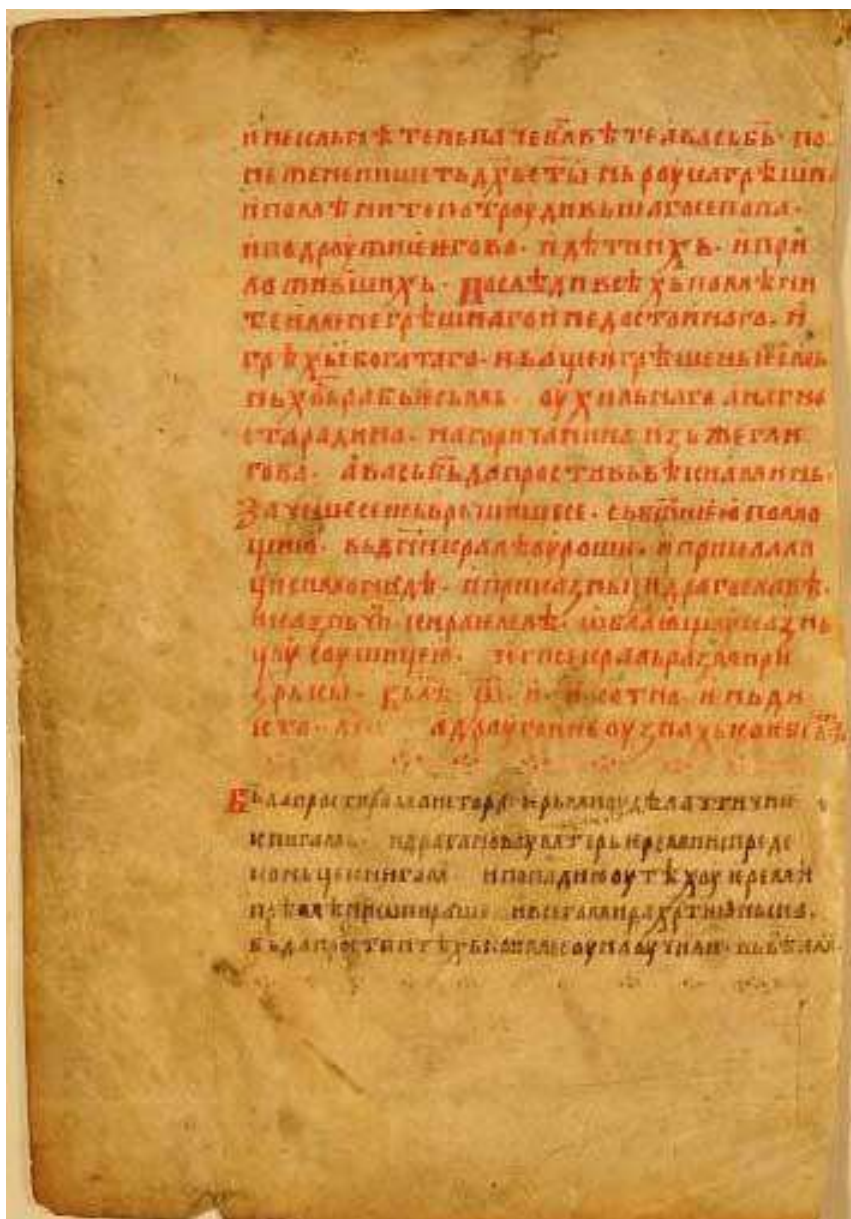
16. Требник, крај на XIII век, л. 6^б (прва рака)

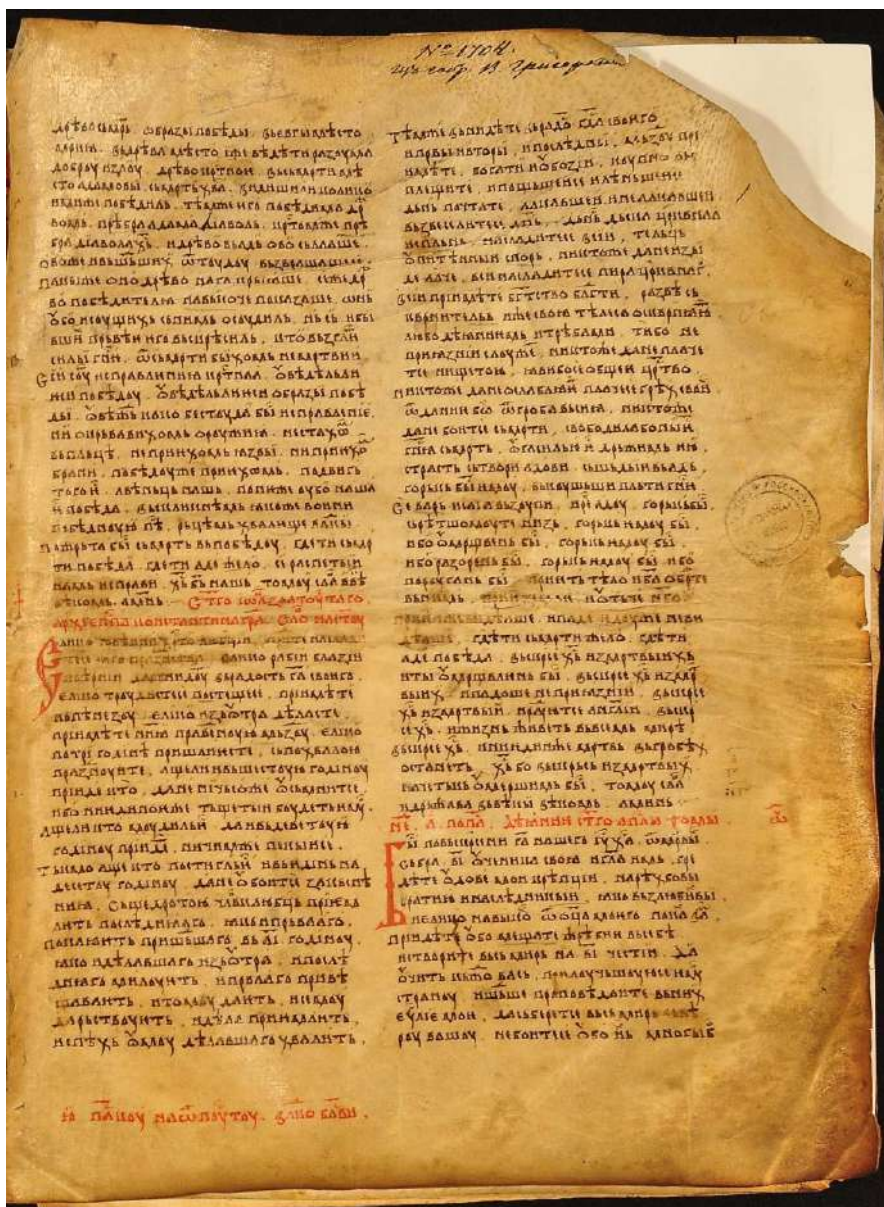

 16. Требник, крај на XIII век, л. 10^a(втора рака)

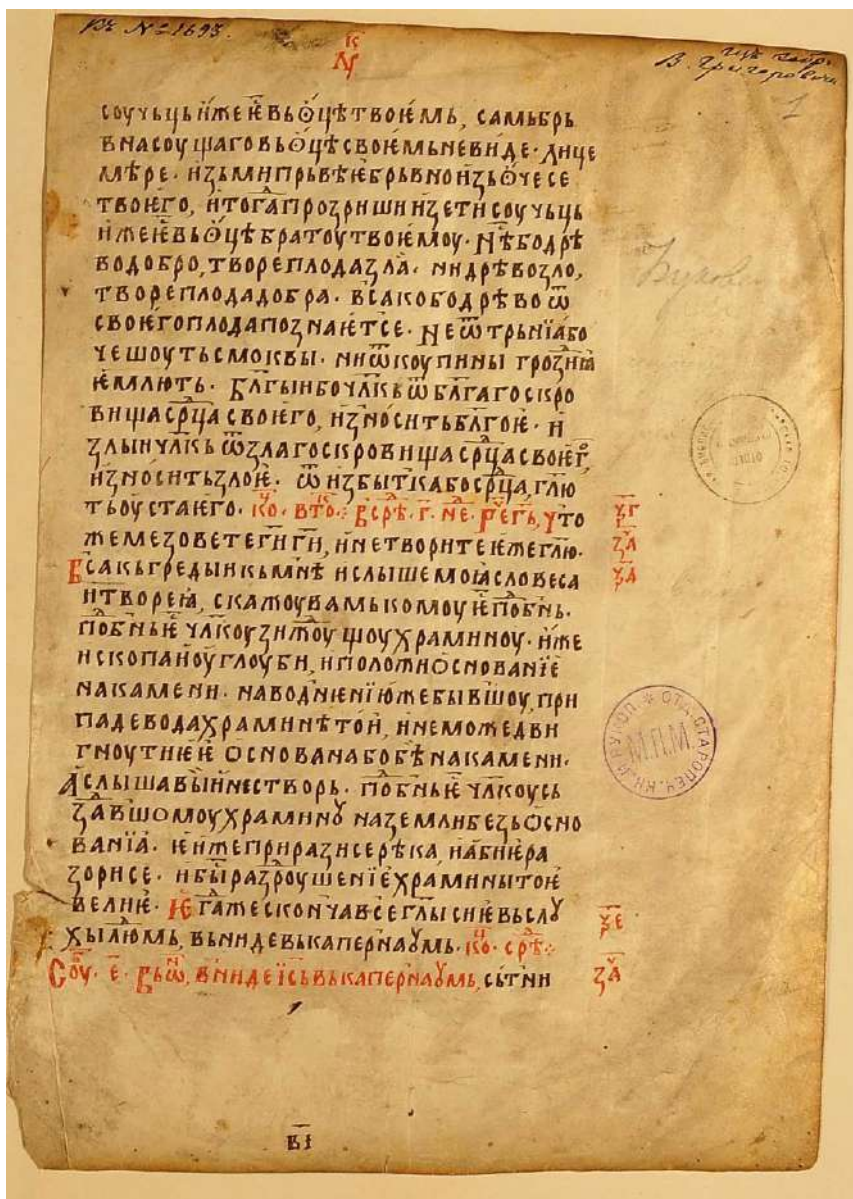
18. Григоровичево евангелие, почеток на XIV век
 (1301 – 1307 г.), л. 26^a

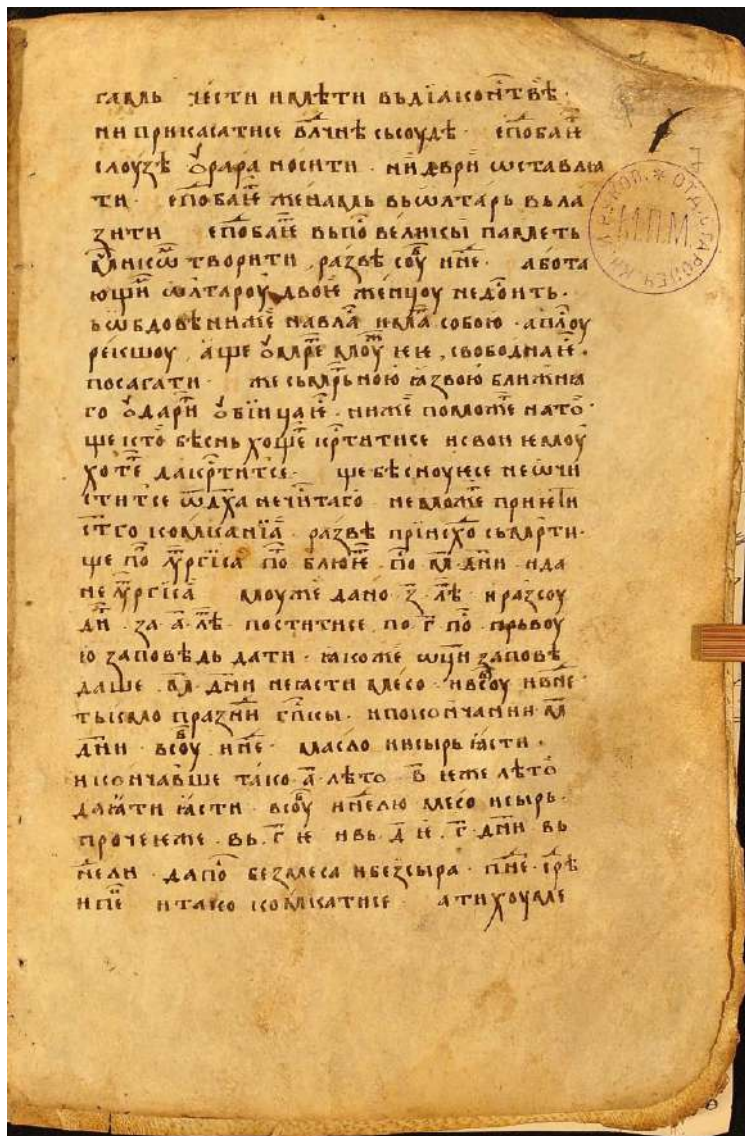
19. Раденово евангелие, 1308 – 1311, л. 1^а

19. Радиново евангелие, 1308 – 1311, л. 1^б

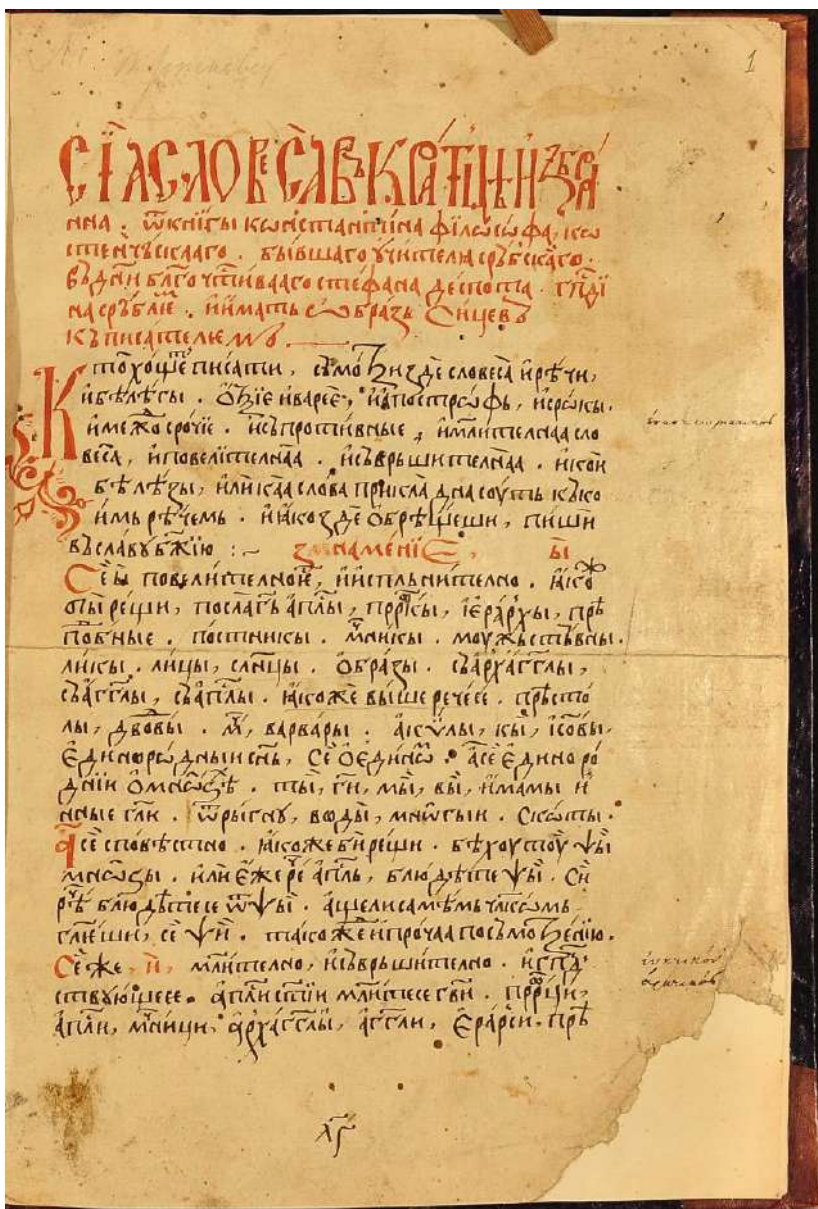

20. Фрагмент од зборник со слова, XIV век, л. 1^a

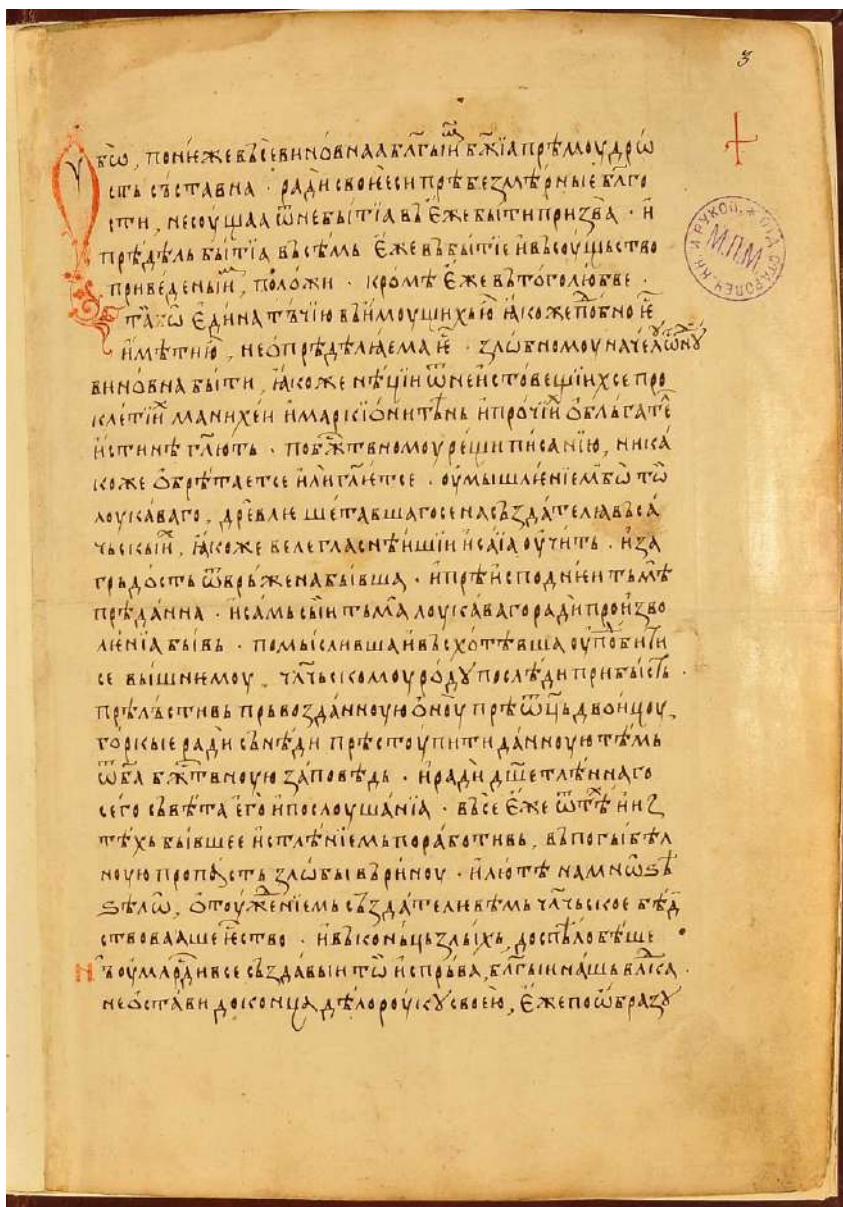
21. Четвороевангелие, XIV век, л. 1^a

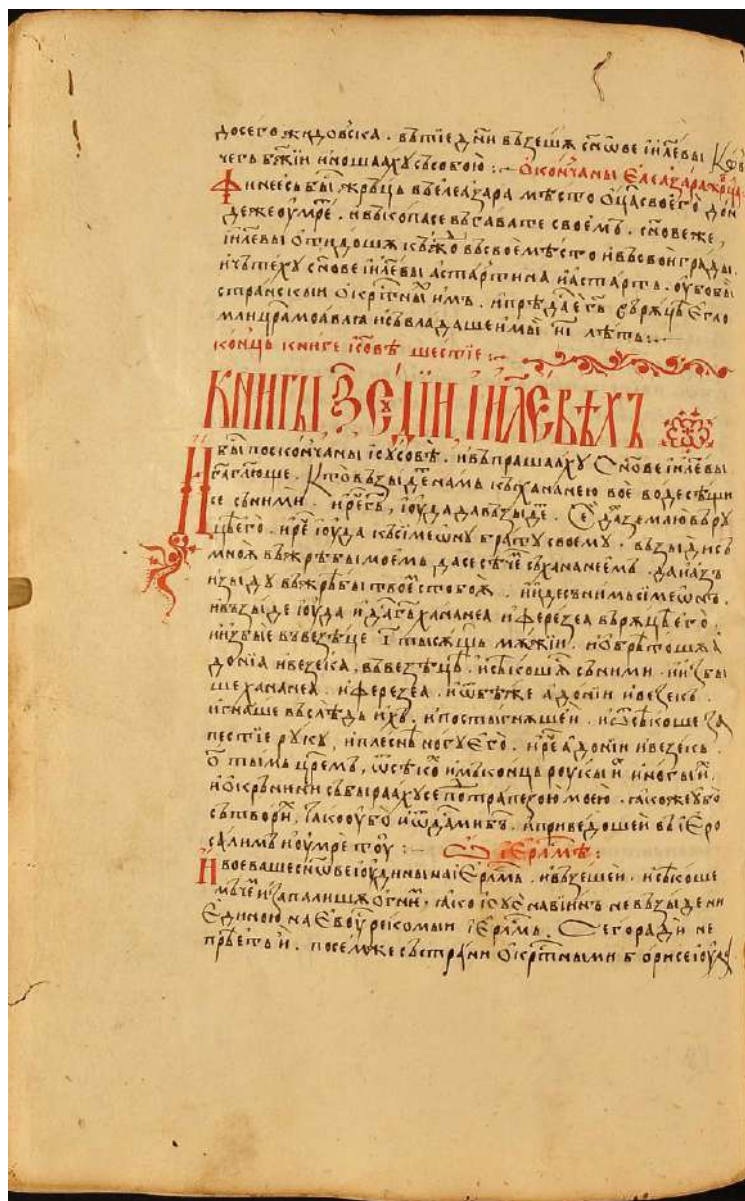

24. Фрагмент со канонска и богослужбена содржина,
крај на XIV или почеток XV век, л. 7^a

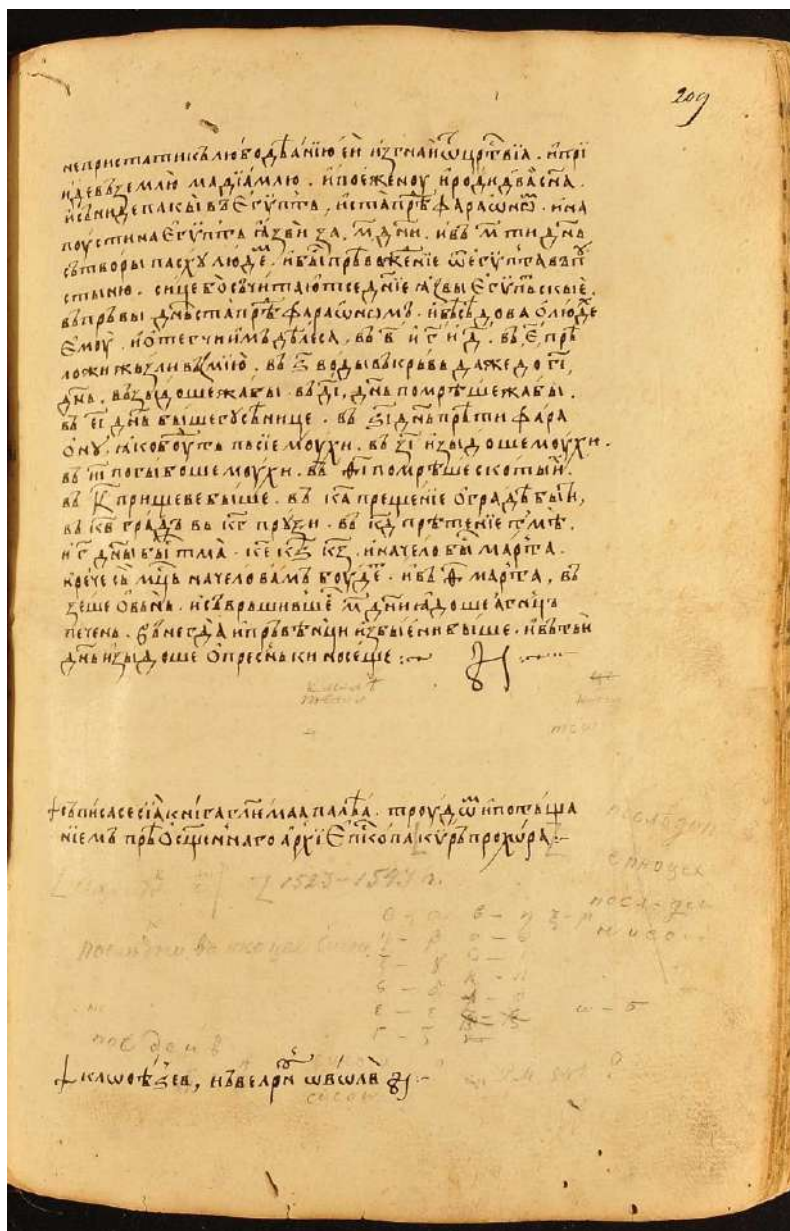

25. Словеса вкратце, прва половина на XV век, л. 1^a

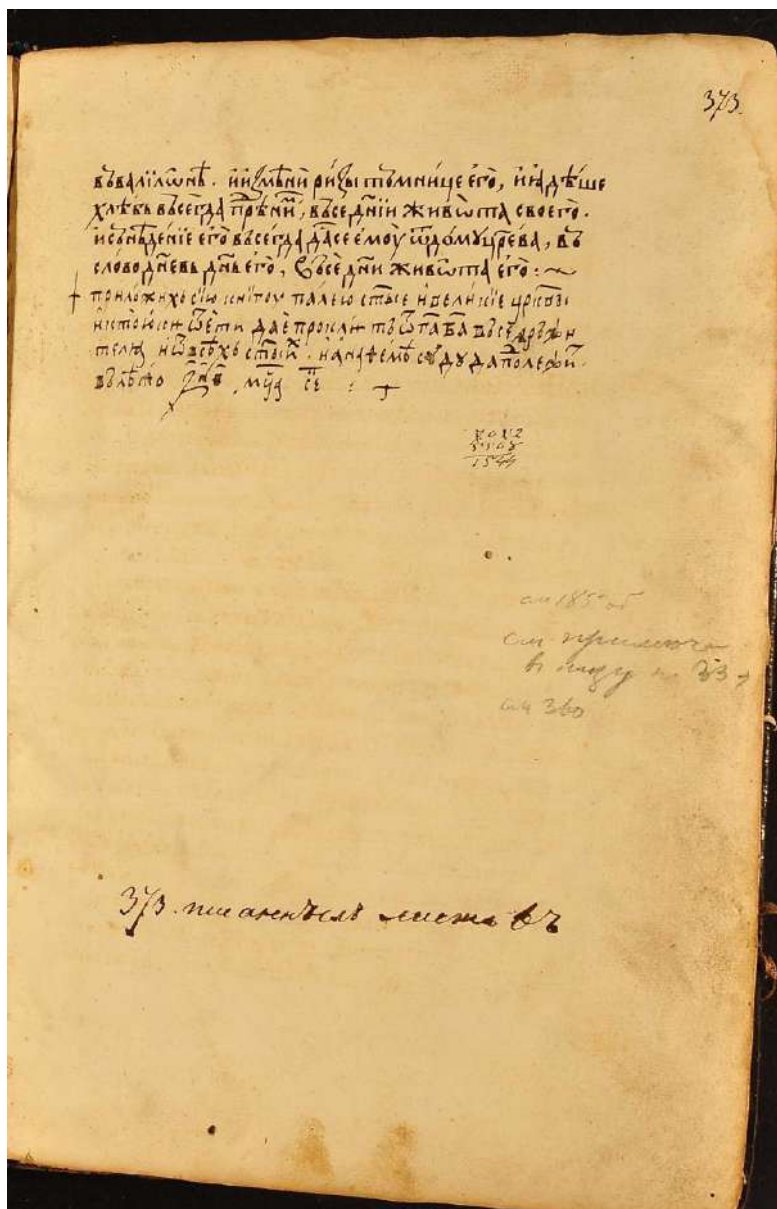
26. Номоканон на Димитар Кратовски, 1466 г., л. 3^a

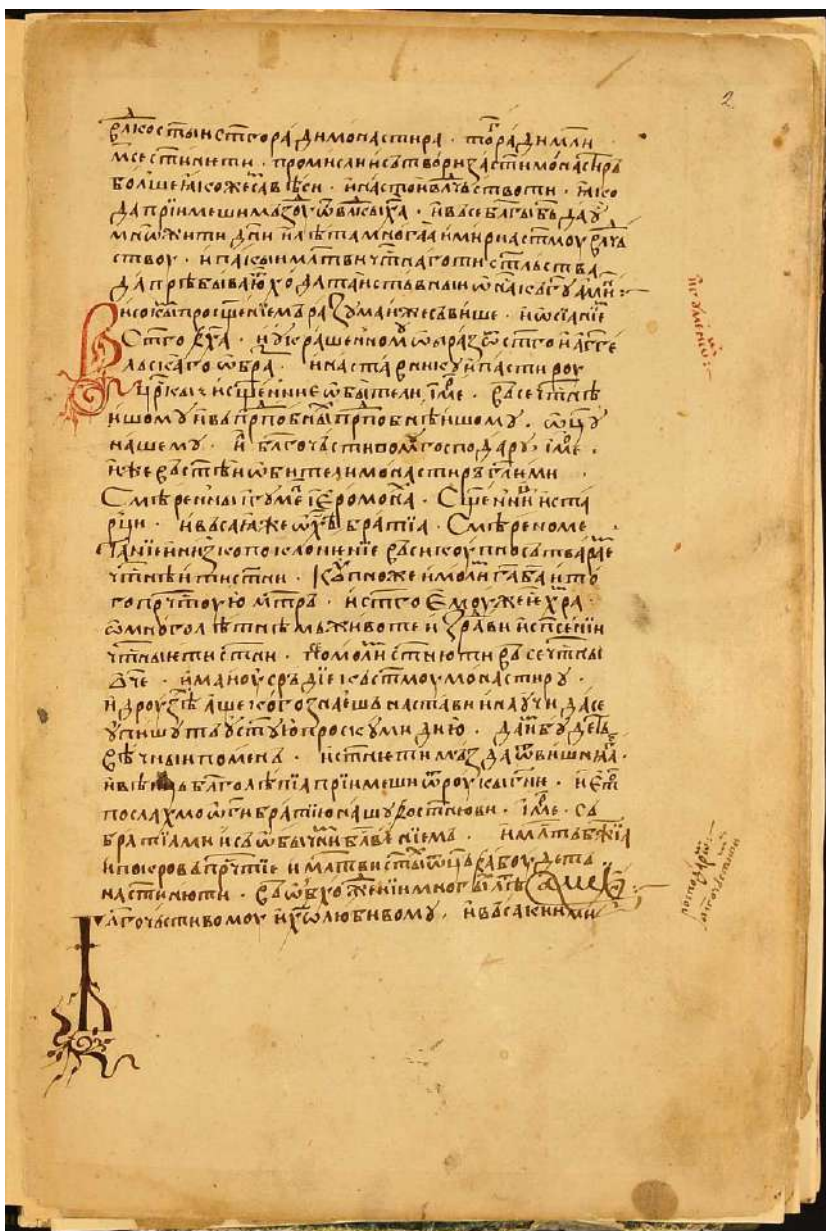

27. Охридска палеа, XVI век (пред 1544 г.) л. 183^б

27. Охридска палеа, XVI век (пред 1544 г.) л. 209^a

27. Охридска палеа, XVI век (пред 1544 г.) л. 210^a

27. Охридска палеа, XVI век (пред 1544 г.) л. 373^a

29. Слепченски писмовник, 40-тите години на XVI век, л. 2^a

Златко КРАМАРИЌ

ШТРОСМАЕР VS МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ*

„Идентитетот е како заб –
знаеш дека постои штом те заболи“
(В. Михаилеску)**

1.0. Историчарите неволно се впуштаат во истражување на филозофската суштина на предметот на своето проучување, зашто знаат дека секое соочување со одредени појмовни тешкотии завршува со враќање кон фактите! Заправо, скептични кон секаков вид ортодоксија, историчарите не сакаат да размислуваат во апстракции; едноставно, не сакаат да губат време со „детали“ кои за многумина би биле само метафизички шпекулации¹.

И покрај ова добронамерно укажување, како и наспроти фактот дека јас и не сум баш „вистински“ историчар, сепак одлучив во контекст на ова излагање да се впуштам во промислувањето на некои „метафизички шпекулации“, обидувајќи се, во рамките на новите теориски парадигми, да направам (ре)интерпретација на „старите/познати термини“. Убеден сум дека само еден таков пристап

* Овој текст кореспондира со Воведот во мојата книга *Идентитетот, текстот, нација: интерпретации на црнлаиџа на македонската историја* („Табернакул“, Скопје, 2010, стр. 11-21), од кој свесно преземам/рециклирам некои свои претходни тези и делови.

** V. Mihailescu, *Svakodnevnica nije više ono što je bila*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

¹ *History Workshop Journal*, 6/1978.

може да даде задоволителен одговор на едно темелно прашања во македонската историографија: зошто, од гледна точка на еден „западен Друг“, во случајов бискупот Јосип Јурај Штросмаер, не било можно, во средината на 19 век, да дојде до конституирање на македонскиот национален идентитет.

Речиси сите историчари на македонската книжевност (и култура) се убедени дека до конституирањето на македонскиот национален идентитет можело да дојде и тогаш, доколку на „вистински“ начин бискупот Јосип Јурај Штросмер го именувал (односно насловил) Зборникот на народни песни, кој во најголем дел го уредил (собрал) Константин Миладинов. Но без дополнителна теориска аргументација, ова хипотетичко тврдење – коешто, патем, може да се интерпретира и како своевидно „обвинување“ кон Штросмер (оној, „западниот Друг“, кој свесно пропуштил да направи нешто што денес е повеќе од очигледно: правилно да го именува/наслови Зборникот и со тоа да ги разреши проблемите околу конституирањето на националниот идентитет) – значи, оваа претпоставка, не би можела да го мине прагот на едно површно резонирање!

Без сомнение, секое именување² – не само ова на Зборникот, туку секое именување, воопшто – ниту треба ниту, пак, може! да биде разгледувано надвор од специфичниот политички контекст во кое настанало. А бидејќи се работи за средината на 19 век, за сите видливи и помалку видливи политички, културни и верски влијанија, таа „невидлива мрежа од односи“ го содржи, најверојатно, и одговорот на прашањето, како се случило тоа „несреќно“ именување!

Мислам дека би можеле да се согласиме околу следниве констатации: Ј. Ј. Штросмаер бил „просветен Европеец“, а Константин Миладинов доаѓал од оној дел на светот што Европејците го доживувале како „мрачната страна на Европа“. За тој „мрачен свет“ Штросмаер, по сè изгледа, не знаел многу, а тоа што го знаел не го надминувало тогашното европско клише, оној „систем од претстави/стереотипи“ за „непознатиот свет“ во кој „опаѓал бројот на градо-

² За прашањето на името и именувањето, да се види Kristina Peternai-Andrić, *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Antibarbarus, Zagreb (sine ano).

вите и нивната просечна големина, земјоделството станувало сè по-архаично, селата и нивните жители сè посиромашни, а општото цивилизациско ниво сè пониско“ (К. Pomian, 2001, 152). Таквите претстави не биле ништо друго туку плод на империјалистичката имагинација на западноевропските патописци, книжевници, дипломати, новинари. Оттаму, со полно право, би можеле да кажеме дека доаѓањето на Константин Миладинов во Ѓаково, и непосредниот контакт со бискупот Штросмаер, му овозможило на овој „просветен/просветлен Европеец“ да го започне своето откривање на „мрачниот/варварски свет“ којшто „европските патници, како географски, социјален и културен ентитет, започнале да го откриваат дури кон крајот на 18 век“ (М. Todorova, 1999, 113). И навистина е штета што не постојат никакви записи од разговорите што ги воделе бискупот и Миладинов (навистина би било интересно да се знае што разговарале тие), зашто вака, остануваме само во рамките на шпекулациите, дали по разговорите со Миладинов, бискупот успеал да коригира нешто во својата перцепција за тој „мрачен свет“!

Треба да се има предвид и тоа дека нивната средба се случила во време кога Европа го имала завршено процесот на мапирање, т.е. кога веќе правела динстинкција меѓу две јасно маркирани цивилизации – едната индустриска, другата земјоделска – „поделба што одговара на симболичката картографија Запад и Исток“ (G. Đerić, 2006, 204-205).

Натаму, треба да се спомене и фактот дека „откривањето“ на споменатиот „мрачен свет“ се случило во времето на „доцното просветителство“ и „утопискиот романтизам“, време кога идеите за јужнословенското единство, особено тие во Хабсбуршката монархија, биле многу силни, а самиот Штросмаер, впрочем како и другите следбеници на Хердер и германскиот „осијанизам“ (Ј. Копитар, Г. Раковски, Т. Митко, В. С. Караџиќ...), покажувале особен интерес кон откривањето на културите и народите во „христијанска Тур-

ција³. Се разбира, моето разбирање на овие односи не би било целосно доколку не се обидам да дадам и спротивен одговор на претходно поставеното прашање: а, како Константин Миладинов гледал на Штросмаер, односно што очекувал да види во него?

Без сомнение, и пред средбата со Штросмаер, Константин Миладинов гледал во него носител на иманентни/позитивни вредности, вредности што му припаѓаат на едно модерно европско општество: како што се слободата, толеранцијата, демократијата..., вредности што недостигале во рамките на Отоманската Империја. Претпоставувам дека споменатата средба требало да даде дефинитивна потврда на таа визија! И сосема разбирливо, зашто Константиновото доживување на бискупот Штросмаер (таа моќна институција што помагала во реализирањето на неговиот животен проект) добило конечна потврда во книгата со (македонски) народни песни! Претпоставувам дека Миладинов бил свесен дека сите негови претходни обиди да го реализира својот проект не можеле да успеат токму поради сложените и замрсени односи, поради различните и спротив-

³ Треба да се има предвид и тоа дека во релацијата меѓу Ј. Копитар и В. С. Карациќ, како и во онаа меѓу Штросмер и Миладинов, преовладувале истите стереотипи карактеристични за односот Европа наспроти Балканот. Но, факт е, исто така, дека Ј. Копитар и В. С. Карациќ биле најважните промотори на јазичното и културното единство и на поврзаноста меѓу јужнословенските народи. Неслучајно биле нарекувани и „деца на просветителството“ (Вилсон). Да се види: G. Đerić, „Među javom i med snom. O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti“, in: *Filozofija i društvo*, br. 3/2006., str. 195-218. Што се однесува, пак, до Штросмаер и Миладинов, би било навистина интересно да се знае дали нивната комуникација околу Зборникот била импрегнирана со колонијален дискурс или останала во рамките на бизнис-културна релација. Но, без оглед на ваквите „црни дупки“ во македонската и хрватската историографија, сепак, треба да се подвлече дека бискупот Штросмаер и Константин Миладинов направиле извонредно значајна работа со која трајно ги обележале македонската култура и политика: публикувањето на Зборникот претставува значаен придонес во градењето на македонскиот идентитет! Затоа, во право е М. Жиберно кога вели дека силата на секоја култура лежи во „способноста да создаде идентитет, нешто без што поединецот не може да живее... (...) Нацијата е социо-историскиот контекст во кој културата е вклопена и благодарение на кој е создадена, испратена и прифатена“ (Guibertau, 1996–1997, 57-58), а државата е нејзиниот најдобар чувар! А дека на Штросмаер искрено му било важно што се случува со К. Миладинов, сведочи и неговата интервенција пред турските власти со која тој бара Миладинов да биде пуштен од затвор!

ставени верско-политички интереси на големите европски сили. Но, не само неговото, целото политичко и културно дејствување на бискупот Штросмер, зависно од таа политика поради која, веројатно, и било подложно на повремени корекции.

Затоа, по сите негативни искуства, Миладинов морал да се однесува прагматично: бил принуден да го прифати и, донекаде, да го разбере предлогот на бискупот Штросмаер Зборникот да биде објавен под „погрешно“ име. Тоа, веројатно, било многу поприфатливо одошто можноста Зборникот воопшто и да не биде објавен. Свесен за политичко-културната стратегија на Штросмаер – кој, секако, и немал апсолутна слобода, па морал да води сметка и за политичко-верските односи на големите сили, да ги рedefинира и приспособува своите ставови во согласност со политичкиот миг на времето – Миладинов морал да ја даде својата согласност, прифаќајќи ја понудената концесија Зборникот да биде публикуван под „погрешно“ име. Таа негова „несреќна свест“ го открива, делумно, и одговорот на мојата почетна дилема, онаа за „оправданите“ причини на „задоцнетото“ конституирање на македонскиот национален идентитет.

Всушност, имам впечаток дека „тивките“ критичари на Штросмаер и на неговата одлука за именување на Зборникот го занемаруваат фактот дека развојот и градењето на она што денес се нарекува (модерна) нација/држава (во овој случај македонската), зависи, меѓу другото, и од тоа дали може да се зборува за граѓанско општество или не⁴. Од тие причини, ние не би можеле само површно да ги идентификуваме предусловите, поточно шемата на идеолошките форми на националното единство, ако пред тоа не ги истражиме и стиловите на националистичката имагинација која ги дава темелните претпоставки за трансформирањето на некој етникум во „замислена заедница“ или нација. Затоа, убедени дека печатарската технологија и капитализмот ја имаат онаа пресудна улога во формирањето на нацијата и ширењето на национализмот, некои теоретичари (Бенедик Андерсон, на пример) настојуваат нацијата да

⁴ За ова повеќе во мојата книга *Идентифициј, шексти, нација: интeрпретации на црнитата на македонската историја* („Табернакул“, Скопје, 2010).

ја сведат на текст и на дискурс, игнорирајќи притоа некои други, еднакво важни форми на културна (ре)презентација. Други, пак, теоретичари (Ернест Гелнер, на пример) сметаат дека нацијата и национализмот се јавуваат на преминот од статичното аграрно во динамичното егалитарно индустриско општество. Според нив, за аграрните општества не бил карактеристичен националистичкиот принцип (тој налагал приближување кон политичките и културните обрасци), ниту, пак, хомогеното масовно образование, зашто, втемелено исклучиво врз „народното помнење“, времето во аграрните општества – таа „немирна“ категорија, која постојано „танцува и отскокнува“ – не успевало да го следи линеарниот тек на настаните. Други, пак, теоретичари на нацијата и национализмот (А. Хастингс, на пример) не биле толку строги околу осудата на „народното помнење“. Тие сметале дека, за да го започне своето распространување низ Европа, пишаниот збор не можел да чека на откривањето на печатницата: пишаниот збор се ширел како логична последица на проширувањето на христијанството, овозможувајќи □ на јазичната заедница извесен степен на хомогенизација, што на крајот резултирало и со промовирање на библискиот модел на равенство (еднаквост меѓу категориите народ, религија, јазик, територија и држава). Споменативе категории постоеле уште во древниот Израел, па тоа го навело овој теоретичар да заклучи дека, во „одредени“ околности – како во случај со дискурзивната /не/писменост во Македонија (таа „непријатна“ околност од средината на 19 век, која не допушта денес да се зборува за некаква респектабилна „текстуална заедница“) – усната книжевност, тој медиум на колективна имагинација, можел да ја преземе улогата за репрезентирање и манифестирање на националното чувство.

Тоа дека оваа констатација може да се примени и врз „македонскиот случај“ покажува хердеровски интонираниот Предговор на Зборникот: „Народните песни се показалец на менталната состојба на народот и огледало на неговиот духовен живот. Народот ги артикулира своите чувства во песните“. Поговорот содржи симптоматични метафори, карактеристични за автентичните народни умотворби, па нема да претерам ако кажам дека Зборникот на браќата

Миладиновци ја претставувал онаа првобитна и примарна граѓа за конституирање на „идната“ македонска нација. Всушност, се работи за таков материјал што, од една страна, овозможува анализа на дискурзивната градба на нацијата, а од друга страна, ги содржи сите елементи што трајно го мапирале/означиле просторот на македонската заедница.

Но, во мигот на публикувањето, авторите на Зборникот сè уште немале целосна свест за можностите што ги нудело интегрирањето на нивниот македонски идентитет во некоја покомплексна (политичка и државна) релација. Или, како што би рекла Марија Тодорова, тие немале свест за граници. Имено, дури откако ќе се одределе „границите“, можело да започне дефинирањето на целините (држави, градови, села, региони/области...) ⁵. Токму во потребата (т.е. свеста) за маркирање на границите на идната (македонска!) нација-држава треба да се види историското значење на Зборникот на Миладиновци: таа свест ги создала сите нужни претпоставки за – во некои политички поподобни или посреќни времиња (крајот на Втората светска војна, конституирањето на Социјалистичка Македонија, кодификувањето на македонскиот современ јазик...) – да се формира македонската нација-држава, тој гарант за опстојување и на македонскиот идентитет, нејзиниот најдобар чувар!

„Додека припадниците на една нација можат да погледнат кон своето заедничко минато, за припадниците на друга нација-држава таквиот поглед би можел да значи соочување или со празна слика – едноставно затоа што нивната нација-држава сè уште не постои (токму со едно такво, фрустрирачко чувство на „празнина“ се соочувал, веројатно, и К. Миладинов – забелешката е моја), или, пак, со фрагментирана, т.е. разновидна претстава – доколку станува збор за припадници на различни етнонации. Додека за едни форми-

⁵ Од релевантните текстови упатувам, пред сè, на оние на М. Todorova, *Imaginarni Balkan*, XX vek, Beograd, 1999.; М. Bakić-Hayden, *Varijacije na temu „Balkan“*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 2006.; К. Luketić, *Balkan: od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb, 2013.; L.Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford. Stanford UP, 1994.

рањето на нацијата-држава открива чувство за татковина и припадност кон одредена територија, за други тоа е резултат на договор или волја на политичарите да одлучат каде треба да се повлечат границите меѓу државите“ (M.Guibernau, 1996-1997, 51). А дека маркирање на границите меѓу државите би можело да биде поправедно, говори и примерот со овој Зборник кој открива присуството на митови, традиции, симболи и вредности за кои, со голема степен на сигурност, би можеле да кажеме дека ни припаѓаат повеќе „нам“ одошто „ним“, повеќе на една одошто на друга нација! Тие укажуваат на „културниот афинитет“ кој не би смеел да биде занемарен при конституирањето на нацијата.

2.0. Колку што ми е познато, меѓу J. J. Штросмаер и К. Миладинов не постоела писмена кореспонденција. Причините за тоа биле навистина тривијални: како повеќемесечен гостин на бискупот во Ѓаково, Миладинов не морал да комуницира со него преку писма! Веројатно од тие причини, и никој во бискупијата не сметал дека треба да ги бележи нивните разговори. Но, записите на тие разговори, во голема мера, би можеле да ни помогнат околу одговорот на прашањето зошто бискупот J. J. Штросмаер „погрешно“ го именувал/насловил Зборникот на браќата Миладиновци! Затоа е речиси невозможно да се реконструираат оние „метафизички детали“ што довеле до тоа, и наспроти основната (македонска) содржина, Зборникот да биде погрешно именуван како бугарски, а не како Зборник на македонски народни песни. Тие „метафизички детали“ остануват во рамки на шпекулации.

Според академик Блаже Ристовски, во 60-тите години на 20 век, J. J. Штросмаер немал спознание – а можеби и немал некаков политички интерес – дека македонскиот ентитет е посебен словенски ентитет, различен од бугарскиот. За да го поткрепи ова тврдење, Ристовски го наведува писмото од 2 април 1861 година, коешто Штросмаер го испратил до Бугарскиот одбор во Цариград. Од тоа писмо јасно се гледа дека тој сите православни Словени во европска Турција ги сметал за Бугари.⁶

⁶ Некаде во исто време, паралелно со засилените настојувања кај „отоманските христијани“ за остварување на нивниот политички суверенитет, ќе почне да се менува и „европската слика“ на споменатата неиздиференцирана категорија, па

Но, во име на вистината, треба да се каже и тоа дека во своите текстови/говори Штросмаер наизменично ги користел термините Хрвати, Јужни Словени, Југословени, и тоа како синоними, токму како што Људевит Гај ги користел имињата на народите Хрват и Илир. Нема сомнение дека и кај Штросмаер, како и кај Гај, впрочем, постоела одредена (политичка, идеолошка) конфузија, неконзистентност во именувањето на словенските етникуми, така што таа неконзистентност не се однесувала само на македонската, туку и на другите словенски етникуми. На некој начин, таа била „општо место“ на своето време: постојано се осцилирало помеѓу универзалното/(се)словенството и партикуларното/хрватското, чешкото, бугарското... Слични дилеми, во тоа време, делеле и чешките, и словачките и полските слависти! Оттаму, воопшто и не треба да не зачудува зошто авторите на Зборникот сопствениот македонски етникум го интерпретирале како интегрален дел на една етничка заедница, во која разликите меѓу нејзините делови (Македонци и Бугари) ги сметале за минимални или небитни. Се чини дека тогаш на тие разлики не им се придавало поголемо значење зашто, во тоа време, нив ги поврзувала заедничка политика (имале заедничка стратегија кон ист „непријател“/Отоманската Империја), којашто ја артикулирале со „заеднички“ јазик, кој потврдувал дека и едното и другото биле темелот за конституирањето на идните нации.

Повеќе од очигледно е дека, во моментот на публикувањето на Зборникот, дистинкцијата „македонско“ наспроти „бугарско“ ја немала денешната политичка (и идентитетска) спротивност. Уште повеќе што, во тој момент, нешто „друго“ (т.е. „трето“) претставувало вистинска опозиција на македонскиот и на бугарскиот идентитет/име, па воопшто и не зачудува што и едните и другите во тоа „неисториско“ време демонстрирале извесна индиферентност во однос на евидентните разлики меѓу нивните, на прв поглед, слични и блиски идентитети! Дури подоцна станале поделотворни процесите што инсистирале на постоење непомирливи разлики меѓу балканските народи. Од сето ова може да се заклучи следново: етничкиот/националниот идентитет бил/е една од формите на идентифи-

Европа ќе започне постепено и да го разликува населението во христијанскиот дел на Отоманската Империја! За тоа повеќе кај М. Todorova, *Imaginarni Balkan*, XX vek, Beograd, 1999, str. 113-158.

кација, но овој пример покажува дека тој, и не секогаш, бил приоритетен облик на организација на севкупниот живот на поединецот и на заедницата⁷. Впрочем, и на етничката и на националната свест им е јасно дека постојат граници, но тие се објективни и интерактивни општествени конструкции, подложни на динамички процеси и промени, како и на потенцијални манипулации во реален простор и време. Овој факт е само уште еден доказ дека Е. Гелнер и Е. Хобсбаум биле во право кога тврделе дека национализмот, како и другите политички идеологии, е последица на европските процеси на модернизација во 19 век, кои започнале со славната Француска револуција, од крајот на 18 век⁸. Оттаму, прашањето за конституирањето на (македонскиот!) идентитет, преку погледот на Другиот (во случајов Штросмаер), отвора цела низа интригантни теми и дилеми, како оние во кои се проблематизира, на пример, односот на Европа кон Балканот, потоа темата на „слабиот субјект“, па сè до проблематизирањето на балканскиот дискурс, како специфична деривација на ориенталистичките дискурси⁹.

⁷ Pierre Molunond i Annie Guyon-Vinter наведуваат четири фази од развојот на идентитетот: а) индиферентност кон себеси, б) различни некоординирани репрезентации за себеси, в) претстава за себеси која ги интегрира сите аспекти, г) свест за интегрирање на сопствениот идентитет во една поширока и комплексна релација. Може да се забележи дека односот кон себеси и свеста за сопственото „јас“ постепено евалуира, сè додека не се добие интегрирано јадро на идентитетот! Во мигот на публикувањето на Зборникот неговите автори немале свест за интеграција на сопствениот/македонски идентитет во некоја покомплексна релација. За еволуцијата на таа свест, да се види повеќе во моите книги: *Идентитетот, текот, нација: интерпретации на црнитата на македонската историја* („Табернакул“, Скопје, 2010) и *Југословенството меѓу шраумата и идентитетот* („Магор“, Скопје, 2015).

⁸ Е. Вебер (E. Weber) и В. Конор (W. Connor) документирано потврдија дека, како масовен феномен, национализмот не постоел пред Француската буржоаска револуција, зашто населението не се доживувало преку припадништвото кон „нацијата“, туку се дефинирало во однос на регионот или религијата. Повеќе за тоа кај S. Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država. Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Fabrika knjiga/Jesenski Turk, Beograd/Zagreb, 2004, str.487.

⁹ Да се види Е. Said, *Orientalism*, London: Routledge&Kegan Paul Ltd., 1978. За дистинкцијата меѓу „ориентализмот“ и „балканизмот“, кои иако не се истозначни заемно се осветлуваат, упатувам на текстот на Kathryn E. Fleming, *Orientalizam, Balkan i balkanska historiografija*, Filozofija i društvo, 2001, str. 11-32.

3.0. Сметам дека во овој текст (и контекст!) треба да се укаже и на опасностите што би можеле да ги генерираат есенцијализирањето на академскиот и јавниот дискурс. Затоа на есенцијалистичката поделба, онаа којашто на Европа (како модерна, напредна, толерантна, организирана, просветена...) му го спротивставува Балканот (како непросветен, варварски, нетолерантен, неорганизиран, насилан, див...), би сакал да ѝ го претпоставам конструктивистичкиот пристап, зашто не треба да се заборави фактот дека за време на политичкото и културното дејствување на бискупот Ј. Ј. Штросмаер некои поими/синтагми (од типот, симболичка географија, ментално мапирање, имагологија, стереотипи...) воопшто и не постоеле, што никако не ја исклучува можноста, пак, дека и тогаш и сега во размислувањето и во јазикот постоеле претстави што укажувале на потребата од разликување на истите поими и синтагми (Г. Ѓерик).

4.0. Може да се каже дека второ лице на „политиката на помнењето“, секако, е „политиката на идентитетот“. Имено, идентитетските дискурси се базираат врз толкувањата на оние („подобни“) содржини од „колективната меморија“, кои благодарение на мерките на државната политика ги афирмираме како симболички важни за некоја заедница. Оттаму, есенцијалистичките определби на „идентитет“ (национален или групен), по правило, се супстанцијалистички дефинирани, согласно со рестриктивната и строга концепција на „политиката на помнењето“. Со други зборови, ако сме уверени дека го знаеме „вистинскиот бит/суштината“ на некоја Ние-група и поседуваме политичка моќ, тогаш благодарение на тоа знаење ја оправдуваме и сопствената политика, повикувајќи се на неопходноста од афирмирање, зацврстување и заштита на нејзиниот „идентитет“. За разлика од есенцијалистичкото, конструктивистичкото сфаќање на идентитетот, како променлив, релативен и „отворен“ концепт, не ја исклучува „политиката на помнењето“, туку ја прави предмет на јавна расправа, чиј резултат не ќе биде однапред фиксиран или метафизички изведен од самото „битие на нацијата“.

Тоа значи дека, благодарение на „политиките на помнењето“, и демократските држави го регулираат својот однос кон минатото, но за разлика од недемократските, тие не инсистираат на една/единствена „точна“ интерпретација на историските настани, ниту, пак,

на непосредна интервенција од страна на политичката елита во сферата на историографските дискурси. Токму за да се направи разлика меѓу овие различни практики, последните години е воведен терминот „историска политика“ со кој, во посткомунистичките држави, се означува непосредната инструментализација на историјата, заради освојување или одржување на власта на политичките партии и/или новите политички и академски елити.

Во тој контекст, книгата на академик Катица Ќулавкова „Задоволството во толкувањето“ е повеќе од индикативен пример за една таква пракса! Всушност, и во некои свои претходни текстови¹⁰, имав забележано дека во нејзините интерпретации околу феноменот на „името“ како да недостига критичност кон оние што го дефинираат „името“ како крут/примордијален означител (С. Крипке). Во рамките на тие „класични“ интерпретации, крутиот означител секогаш, и непопустливо, означува исто нешто! И, речиси, сите оспорувања на македонскиот идентитет тргнуваат од таа теза, дека името/насловот на Зборникот на браќата Миладиновци е еден таков крут означител, даден еднаш засекогаш, и како таков непроменлив! Имено, не само тоа дека името/насловот на Зборникот го одредува постоењето (или непостоењето) на националните идентитети во минатото, туку и тоа дека – она што тој наслов го утврдил/означил во минатото важи, без исклучок, и денес! Таквите интерпретации ја претвораат контингенцијата во нужност. Но, таа станува нужност само ако трајно запре лизгањето на значењето, кое, пак, создава привид дека имаме работа со некакво цврсто, еднозначно и трајно значење. Но, тој привид е само логична последица на привременото стабилизирање/хомогенизирање на процесот на означувањето, што, пак, и не е ништо друго, туку „битка за статус на секоја нација, битка за хегемонија“ (M. Billig, 1997, 27)¹¹.

¹⁰ З. Крамарик, *Идентитет, текст, нација: интерпретации на црнилата на македонската историја* („Табернакул“, Скопје, 2010).

¹¹ И Мери Даглас смета дека стабилноста ја добиваме кога трајно ќе се позиционираме во некој препознатлив облик. Или, како што вели Лудвиг Витгенштајн, да се даде некому име/наслов, значи тој/тоа да се запре на некое место во граматиката. Поточно, кога некогаш/нешто именуваме (некое дете, книга, улица, зборник...), значи дека на тоа „нешто“ му пропишуваме/одредуваме јазично место од кое, и во иднина, ќе се одзива. Затоа, како место на одзивање, за бугарската политичка и академска елита, „името“ на Зборникот е толку важно, при што станува разбирлива и нивната потреба од негово трајно „колонизирање/окупирање“

„Својствено за модерниот свет е сфаќањето дека, на границите од националните држави, *оџишџесџвојџо* престанува да постои. Затоа, да се биде граѓанин на една држава автоматски значи да се биде член на некое општество во кое граѓаните развиваат чувство на *олабоко хоризонџално друџарсџво*. Тие ја перципираат својата нација/држава/општество не само како „замислена политичка заедница“, туку и како културно хегемона единица“ (S. Malešević, 2004, 489), во која сите империјални/колонијални идеи – од типот дека она туѓото (или, во случајов, македонското), всушност, е наше/бугарско – стануваат многу појасни и поразбирливи.

Имено, меѓу „блиските/истите“ заедници, границите се лесно поместливи, зашто меѓу членовите на една „замислена политичка заедница“, „длабокото хоризонтално другарство“ е само по себе разбирливо: зошто некој би инсистирал да биде нешто „друго/македонско“ кога тоа веќе егзистира како интегрален дел на една „блиска/иста/бугарска“ заедница! Тоа би можело да значи и дека сите потенцијални придвижувања на границите меѓу блиските заедници не би го довело во прашање „хоризонталното другарство“ и(ли) солидарноста меѓу неговите членови. Тие би продолжиле да егзистираат и по сите оние процеси што би ја дезинтегрирале „замислената заедница/замислениот простор“. А дека е тоа така покажува и Марија Тодорова во текстовите што потврдуваат дека не можат да бидат избегнати преклопувањата на историските, културолошките, па дури и на реално-физичките и територијално-опипливите грани-

– чин со кој засекогаш би биле исклучени сите други „одзивачи“. Со други зборови, благодарение на волјата на „колонизаторот“/Бугарија, тој чин ја оспорува Македонија како можеен „одзивач“, претворајќи ја во *идентитет без име*, „осуден на прилично болна (колективна и индивидуална) ситуација (па дури и на меѓународна) невидливост, на замрзнат и одложен идентитет... Оваа ситуација довела до создавање нестабилен, ‘слаб’, во една добра постструктуралистичка смисла, македонски субјект“ (Kolozova, 2003, 303). Во некои свои претходни текстови, повикувајќи се на Дерида, се обидов да покажам дека стравот од „бришење на името“ е неоправдан! Имено, според Дерида, она „да“ е само првиот (ис)чекор во создавањето/креирањето на потписот, зашто, покрај тоа „да“, потребно е и ветување за помнење на дадената потврда. И како што во Македонија Зборникот одамна се печати под своето првично/„вистинско“ име/наслов, значи дека во меѓувреме – поради промената на политичкиот, но и на другите контексти – изостанало даденото ветување за сеќавање/помнење! Тоа значи дека денешната македонска претстава за себеси се ослободила од „наивната“ романтичарска, деветнаесетвековна перцепција за себеси и за другите.

ци и места на вкрстувања, и покрај функцијата што ја поседуваат тие како објекти на оградување/оддалечување од непосакуваниот сосед или држава. Но, и тоа не е сè: границите се покажаа како погодно место не само за опстанокот, туку и за функционирањето на хибридните идентитети. А токму тие, како и сите фрустрирачки и „гранични ситуации“ – постојаната политичко-културна амбивалентност, некодифицираниот јазик, непостоењето елементарни државни институции – ја обележаа, во голема мера, македонската историја на деветнаесеттиот, но и голем дел од дваесеттиот век.

5.0. Потсетувајќи на старата идеја на Ернест Ренан за конститутивната функција на заборавот¹² во создавањето на националната свест и единство, унгарскиот историчар Иштван Рев смета дека историската нарација не е само плод на сеќавање, зашто и заборувањето, исто како и отфрлањето/изоставањето на елементите што не се вклопуваат во новата историја, се дел од нејзината реконструкција. Последните текстови на академик Ќулавкова на најдобар можен начин сведочат за политичкиот ангажман на авторката, како и за нејзиното активно учество во „национализирањето“ на македонското минато. Да нема забуна: станува збор за крајно легитимна постапка која по многу нешта кореспондира со доминантните политичко-културолошки тенденции во посткомунистичките општества. Имено, „политичките лидери и партии (па и дел од академската заедница – забелешката е моја), ќе се свртат кон минатото за да им дадат легитимитет на своите нови државни институции и, што е поважно, да апелираат на сеќавањето, на меморијата на народот, со желба истовремено и да ја обликуваат, така што на историчарите, како и на самата историја, впрочем, им е наменета улогата на *staatstragende Elemente*“ (M. von Hagen, 1995, 664).

Се работи за своевиден чин на „суверенизирање на историјата“, што го толкува минатото како телеолошки насочен процес кон сегашноста, а споменот на „трауматичниот период“ („туѓинското владеење“ и стогодишниот отпор, созревање и националното

¹² Да се види J. Assmann, *Kultura pamćenja. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Bilioteta TEKST, Zenica, 2005, а за проблемите околу промената на идентитетот како резултат на артикулативните практики/дискурси, кај: E. Laclau & Ch. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, London, Verso, 1985.

будење што подоцна ќе резултираат и со стекнување сопствена држава, па дури и идентификувањето на Другиот/Штросмаер), како нешто кое со своите невешти и несреќни дејствувања, во одреден временски период, привремено ќе ја одложи нужноста од формирање национална свест и идентитет¹³. Но, потребата од повторно испишување на националната историја е само еден од низата заеднички елементи својствени за посткомунистичките национални, историографски наративи, еднакво присутни во повеќето земји од Средна и од Источна Европа. „Во нив, како по некое правило, нациите се прикажувале себеси како невини жртви на други нации во низата херојски, но нужно трагични борби за национална рамноправност. Тие нации живуркале во темнината на туѓите окупации, сè додека светлината на слободата не им го вратило долгопогазеното достоинство“ (M. von Hagen, 1995, 663).

Во тој контекст, сосем е разбирливо зошто во интерпретацијата на академик Кулавакова некои елементи за политичкото и културното дејствување на J. J. Штросмаер не се разликуваат многу од толкувањата кај повеќето историчари на македонската книжевност, според кои бискупот Штросмаер, на извесен начин, бил „главниот виновник“ што поради несреќни историско-политички околности Зборникот бил печатен под наслов кој, и ден-денес, кај Македонците создава трауматична политичка и културна неудобност. Но, за разлика од нив, Кулавакова нуди конкретни решенија за излез од таа фрустрирачка ситуација, која би можеле да ја дефинираме и како

¹³ „Повикувајќи се на сликите од некогашното сјајно минато, историчарите ги претставуваа новите и старите национални митови и ја конструираа својата национална историја за да им дадат легитимитет на младите нации и новите национални држави. Беше измислуван или повторно откриван континуитетот на државните традиции, на националните елити и култури. Се славеа „златните времиња“ од далечното минато или средниот век, а протагонистите на националните култури и нивните движења стануваа херои (...). Се пишуваа нови учебници, а популарната книжевност и новите историски споменици (во врска со „македонскиот случај“, треба да се каже дека во ваквите активности, еден поголем дел од македонскиот академски свет, како академик Кулавакова, на пример, не само што не учествуваше туку на обидот за „александризација“ на македонската историја јавно ѝ се спротивставуваше – забелешката е моја), пари и симболи, требаше да ги прошират националните историски митови кај широките народни слоеви“ (A. Kappeler, 2003, 38-39). Но, треба да се каже и тоа дека има и такви историчари кои не го опишуваат минатото на рационален и постојан начин!

„нерешлива напнатост“ меѓу самодефинирањето и дефинирањата наметнати од другите: „(...) за да се надминат кризните периоди, историските неправди и трагичните недоразбирања, посебно е важна негувана, институционализирана меморија – вели Ќулавкова – За да се прости и да се заборави, потребно е најпрвин да се меморира. Културната меморија е основа за културниот опстанок. (...) Поетиката на отпорот е онтолошко начело на идентитетот, па зошто да не – и на идентитетот на македонскиот народ и на македонската култура“ (2009, 56-57).

Имено, во некои политичко-академски кругови, насловот/името на таа книга (пре)често и злонамерно се користел како очигледен доказ против македонскиот идентитет. Всушност, погледнато само од правен аспект, Зборникот, *de jure*, укажува дека содржи записи од бугарската!, а не од македонската усна и народна традиција! Но, за жал, тој „објективен/правен“ факт не се толкува исклучиво во рамките на некој правен контекст, туку тенденциозно се проширува, без да се преиспита историската контекстуализација која му претходела на самиот чин на именувањето! Логична последица на секое, па така и на ова деконтекстуализирање е оспорената очигледност: ни помалку, ни повеќе, доведена е во прашање македонската (усна и народна) традиција, која во овој Зборник е преовладувачка! А дека е така лесно може да се увериме само ако малку повнимателно се консултираме со географијата, па со една микроскопски прецизна, географска дескрипција на „просторот“ во песните на Зборникот, ќе добиеме јасен одговор на прашањето: на која, всушност, територија реферираат песните од Зборникот на браќата Миладиновци!

Поради непотребното мистифицирање на еднозначноста меѓу двете различни, а сепак сродни јужнословенски поетики (традиции и географски простори) и нивните усни книжевности, признавањето на посебноста на македонскиот јазичен и книжевен идентитет морал да почека „подобри времиња“. Една од константите во македонската национална и културна историја е токму тоа постојано проблематизирање, па дури и целосното негирање! на македонскиот национален идентитет, при што во прашање се доведува речиси сè: и името на народот, и неговиот јазик, и неговата црква, и границите, и културното наследство, зашто некој „друг“ (на пример, бугарската политичка и културна елита) не сака да ги признае/прифати реалните рамки на својата „замислена заедница“, па некритички, т.е.

империјално си ги проширува! Затоа е јасно зошто Македонците не можат да бидат сигурни во својот идентитет како што, на пример, можат „старите/отпорано формирани нации“, па станува сосем разбирливо зошто прашањето за идентитетот никогаш не е неважно прашање! Од тие причини, убеден сум дека констатацијата којашто важи за земјите на посткомунистичкиот Исток – дека, за разлика од земјите на демократскиот Запад, тие боледуваат од „вишок историја“ – не е ништо друго туку некритично рециклирање на „старите претстави“ за „темниот/варварски свет“.

Што се однесува до Македонија, формирањето на новото општествено помнење не е резултат само на пропаста на комунизмот и на новиот општествено-политички контекст, туку е и логична реакција на фактот дека минатото мора да се „сочува“. Тоа е „архипелаг на загрозени историски територии што треба да бидат чувари од претензиите и нападите на соседните ‘острови на помнење’“ (Т. Џуд), а воедно и доказ дека нациите функционираат како интерпретативен контекст, а не како објективна структура. Така е во текстовите на Ќулавкова, но и не само во нејзините текстови. Очигледно е дека за неа (македонската) нација е историско-социјална конструкција, „замислена заедница“. Тоа е една „субјективистичка перспектива“, не само за разбирањето на нејзиното конституирање, туку и за избегнување на замките за нејзиното дополнително „онтологизирање“ и „есенцијализирање“. За (македонските) конструктивисти, (македонската) нација не е некаква вонвременска заедница или супстантивна реалност, туку „институционализирана форма, практична категорија и контингентен настан“ (Р. Брубејкер).¹⁴

6.0. Но, и покрај тоа, Зборникот на браќата Миладиновци останува своевидно фрустрирачко место на македонската меморија. Поточно, за македонската колективна и историска свест, тоа „проблематично место“ се претвори во стигма. И вистина, со оглед на тоа што за ниту една друга книжевност/култура не е вообичаено своите еминентни национално-книжевни автори и дела да ги дели со друга книжевност/култура, станува некако „нормално“ овој факт да имплицира дека тоа што е македонско и не е баш „чисто“ македон-

¹⁴ а тоа повеќе кај Е. Соја, *Postmodern Geographies: The Representation of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, New York, 1990.

ско! Згора на сè, никогаш и никаде нема да чуете дека се тврди спротивното, со кое – макар и хипотетички – се доведува во прашање туѓиот (односно бугарскиот) идентитет.

Но – во секој случај – во тоа хегемонистичко, империјално однесување на „постариот брат/сестра“ треба да се види и нешто позитивно. Имено, само едно такво колонијално однесување можело да доведе до тоа, во одреден историски момент, да биде воспоставен македонскиот идентитет! Во тој контекст, може слободно да се каже дека идентитетската ознака Македонец е логична последица на одредена/револуционерна „ситуациска конструкција“! Македонскиот идентитет е последица на „работата на националното помнење“, тој перманентен напор за овладување со колективната меморија преку потрагата по многу поадекватни верзии на минатото, на сегашноста или на некоја проектирана иднина. Но, исто така, станува збор и за непрестано натпреварување помеѓу различни интерпретации за настаните што се случувале во минатото, нивно усогласување (или заемно оспорување) и ставање во функција на сегашните и идните потреби на заедницата. Станува збор за договорена (или наметната) меморија. Имено, севкупните постапки и процеси фокусирани врз минатото и ангажираниот однос кон нив битно влијаат врз формирањето на идентитетот на заедницата и создавањето внатрешна кохезија. Во желбата да направи од своето минато една заокружена, складна целина, заедницата преку тие постапки се осмислува себеси како засебна, во однос на другите. Оттаму, некој национален ентитет (на пример, македонскиот) ќе се случи како свест за заеднички простор, заеднички цели и интереси, дури во дискурсот на различни општествени групи кои расправаат не само за осмислување на заедничката иднина, туку и за толкување на заедничкото минато.¹⁵

Со други зборови, идентитетот не може да биде воспоставен без меѓусебното разликување на „нас“ и „другите“, без адекватно

¹⁵ За овие македонски теми и дилеми – поточно, за проблемите околу конституирањето на националниот идентитет – пишував и во моите претходни книги: *Политика. Култура. Идентитет (интеркултурален дијалог)* во коавторство со Ангелина Бановиќ-Марковска, „Магор“, Скопје, 2012./*Kultura. Identitet (interkulturalni dijalog)*, u suautorstvu s Angelinom Banović-Markovskom, Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayer&Školska knjiga, Osijek – Zagreb, 2013., и *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandar, Zagreb, 2014./*Југословенскиот идентитет меѓу праумата и идентитетот*, „Магор“, Скопје, 2015.

партиципирање на „другоста“, без тој своевиден антагонистички однос, зашто, никој и ништо (ниту Европа, ниту Македонија, ниту Балканот), не е еднаш засекогаш установена рамка, па ниту во најтесна, картографска смисла. Затоа секогаш треба да се инсистира на променливоста, да се инсистира на можноста за премин во некои други подрачја/сфери, надвор од изворните, без оглед дали се тие дефинирани географски, јазично, идејно или политички. Доколку се откажеме од перманентната потреба од сопствено потврдување, од непрестаното спротивставување на хегемонистичките тенденции на „другоста“, прифаќањето на таа „миротворна“ политика/пракса ќе доведе до континуирана стабилност, до „непроблематична состојба“ која, барем според зборовите на Шантал Муф, не би можело да значи ништо друго освен смрт на политиката и на етиката.

Се разбира, тоа не значи дека во антагонистичките процеси кои веќе подолг период ги детерминираат односите меѓу македонскиот и бугарскиот народ, не треба да се вклучи и можноста за меѓусебно признавање¹⁶ (16), зашто само ако сме подготвени да го „признаеме“ различното од нас, можеме да го избегнеме неговото системско запоставување. „Признавањето подразбира дека ние (Бугарите/Македонците, редоследот е сосема ирелевантен – забелешката е моја), го гледаме другиот (Македонецот/Бугаринот) како нешто

¹⁶ На текстовите на Џесика Бенџамин (Jessica Benjamin) ми укажа колешката Кристина Петернаи-Андриќ. Нејзината интерпретација на Бенџаминовиот поим „признавање“, прочитан низ теориската оптика на Џудит Батлер, ми се виде како „вистинско решение“ за превладување на повеќето политички, културни и историски недоразбирања кои ја отежнуваат рецепцијата на македонскиот и на бугарскиот идентитет, зашто „процесот на признавање не е ниту колапс на едното во другото, ниту поништување на другоста на Другиот“ (Kristina Peternai-Andrić, p. 159). Подоцна видов дека, освен мене, и други теоретичари дошле до речиси истите сознанија/решенија, но на поинаков начин: „Колективниот културен идентитет е четвртиот различен тип во кој нумеричкиот идентитет (просторно-временски континуитет дополнет со нецелосен збир од заеднички атрибути) е засилен со политички медиуми. Кај колективните идентитети, ‘заедничките атрибути’ не се само прашање на спознавање, туку и прашање на политичко признавање. ‘Јас’ признавам дека ‘ние’ (ти, Јас, тој...) поседува/има исти есенцијални квалитети, ти го признаваш истото тоа за мене и за другите, тој го признава истото тоа... итн. ‘Есенцијалистичката редукција’ тука не е работа на сознајната илузија на набљудувачот, туку прашање на едно интерно само-признавање и само-прогласување на ‘самата’ група (...). Овие заемни и повеќеструки чинови на признавање често се проследени со чувството на ‘припадност’“ (А. Kjosev, 2003, 201).

што е различно/одвоено, но психички структурирано, на начин заеднички за обете страни“ (J. Butler, 2004, 132).

И така, со чинот на меѓусебното „признавање“, би можеле да бидат превладани партикуларните национализми, зашто, според зборовите на Игнатиев, „национализмот е трансформација на идентитетот во нарцизам... а националистичкиот јазик е начин да се зборува порадо за себеси одошто за другите. Овој проблем, да го искористам терминот на Енцесбергер, претставува облик на аутизам: заробени во сопствениот круг на ‘праведни страдања’, во сопствените митови и обреди на насилство, некои групи не се во состојба да ги чујат или да ги разберат другите, освен самите себеси. Но, најстрашно од сè, е она ‘ти не разбираш’, еден од аспектите на она што се нарекува политика на идентитетот“ (Ignatieff, 1998, 194).

(Превод од хрватски јазик Ангелина Бановиќ-Марковска)

Литература:

- Bijelić, Dušan I. (2003), Dizanje „mosta“ u vazduh, u: Balkan kao metafora, Između globalizacije i fragmentacije, (ed. Dušan I. Bijelić & Obrad Savić), Beogradski krug, Beograd, str. 17-39.
- Billig, M. (1997), Banal Nationalism, London, Sage.
- Butler, Judith P. (2004), Undoing Gender, New York, London.
- Đerić, G. (2006), Među javom i med snom. O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti, Filozofija i društvo, br.3., str. 195-218.
- Guibernau, M. (1996-1997), Nacionalni identitet i modernost, u: Utvare nacije (ed. Obrad Savić), Beogradski krug, Beograd., str. 50-66.
- Hagen, Mark von (1995), Does Ukraine Have a History? Slavic Review, Vol. 54,3, str. 658-673.
- Kappeler, A. (2003), The Russin Empire and Its Nationalities in Post-Soviet Historio-graphies, u: Hayashi, Tadayuki (ed.), The Construction a Deconstruction of National Histories in Slavic Euroasia, Sapporo: The Slavic Research Centar of Hokkaidio University, str. 35-51.
- Kjosev, A. (2003), Mračna intimnost: mape, identiteti, činovi identifikacije, u: Balkan kao metafora. Između globalizacij i fragmentacije, (ed. Dušan I. Bijelić&Obrad Savić), Beogradski krug, Beograd., str. 200-227.
- Kolozova, K. (2003), Identitet /jedinstva/ u izgradnji: O smrti „Balkana“ i rođenju „Jugoistočne Evrope“, u: Balkan kao metafora, Između globalizacije i

- fragmentacije, (ed. Dušan I. Bijelić&Obrad Savić), Beogradski krug, Beograd., str. 295-307.
- Ќулавкова, К. (2009), Задоволство на толкувањето, Макавеј, Скопје.
- Malešević, S.b (2004), Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska, Jesenski i Turk&Fabrika knjiga, Zagreb/Beograd.
- Peternai-André, K. (sine ano), Ime i identitet u književnoj teoriji, Antibarbarus, Zagreb.
- Pomian, K. (2001), Evropa a její narody. Ve znamení..., Mlada fronta, Praha.
- Todorova, M. (1999), Imaginarni Balkan, XX vek, Beograd.
- Ignatieff, M. (1998), The Warrior Honor: Ethnic War and the Modern Conscience, New York Henry Holt.

Давор ЈАНКУЛОСКИ

НАЗИВИТЕ ЗА ‘ВОЈНА’ ВО СЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИЧЕН СВЕТ

Географска дистрибуција и етимолошка анализа

Апстракт: Текстот се занимава со називите за ‘војна’ на ареалот на словенските јазици. Анализата се заснова на два аспекта. Првиот се однесува на географската дистрибуција на овие називи според дијалектниот материјал на Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА), се прави увид на ареалите кои ги опфаќаат одделните лексеми со значење ‘војна’ и се бележи нивната фреквентност на словенската јазична територија. Вториот аспект претставува етимолошка анализа на одделните форми, при што се консултираат и споредуваат толкувања од повеќе етимолошки речници (Фасмер 1964-1973; Buck 1988; Skok 1971-1973 и др.). Од анализата треба да се согледаат факторите кои влијаеле за настанувањето на различните називи на словенскиот јазичен ареал, односно мотивите поради кои се тие добиени.

Клучни зборови: лексема *војна*, географска дистрибуција, етимологија, дијалекти, словенски јазици

I Воведни белешки

На словенската јазична територија наоѓаме повеќе типови семантички и морфолошки конструкции чиј референт е ‘војна’, зависно од тоа која информација е содржана во коренскиот дел од конструкцијата. Називите кои означуваат ‘војна’ во дијалектите на словенскиот јазичен свет се опфатени со прашањето L 2176 ‘война’ според Прашалникот на ОЛА, а се претставени во картата бр. 67 во

VIII лексички том на ОЛА (Basara 2003: 168-169). Анализата се базира врз дијалектниот материјал на ОЛА, собираан на повеќе од 850 населени места на целата словенска територија. Според *Толковниот речник на современиот македонски јазик* (Мургоски 2011), лексемата *војна*, мн. *војни*, се дефинира како „вооружен судир, особено меѓу држави или народи; конкретен судир или неговото време-траење; непријателства или недоразбирања меѓу луѓе, групи итн.” (ibid., 152). Литературните називи на овој поим во словенските јазици се: рус. *война*, блрус. *вайна*, укр. *війна*, пол. *wojna*, г.луж. *wojna*, д.луж. *wójna*, слч. *vojna*, чеш. *válka*, слн. *vojna*, хрв. *rat*, срп. *rat*, буг. *бойна*, мак. *војна*.

II Географска дистрибуција на словенскиот јазичен ареал

Називите од типот **voǵьna* доминираат на целиот источно-словенски ареал – се среќаваат во сите руски, белоруски и украински пунктови на ОЛА. На еден пункт на белоруската територија застапена е варијантата **voǵьska*.

И на западнословенската јазична територија доминира формата **voǵьna*, која е присутна во сите полски, словачки и лужички пунктови без исклучок. На чешкиот дијалектен ареал, паралелно со **voǵьna*, се среќава и називот **valьka* со истото значење.

На јужнословенската јазична територија имаме најголема разновидност на називите. Најфреквентни се називите изведени од прасловенската форма **ortь*, која доминира на целиот српски и на хрватскиот ареал, а се среќава и во неколку северни македонски пунктови. Во голема мера се застапени и називите изведени од основата **voj-*, која во варијантата **voǵьna* доминира на македонскиот и на бугарскиот ареал, додека на словенечката јазична територија преовладува варијантата **voǵьska*. Покрај тие форми, се јавуваат и називите: **boǵь* (некаде и како **boǵьna*), во неколку словенечки, македонски и бугарски пунктови, **bitьka* и **muxarabe*, на македонската и на бугарската дијалектна територија, **bozgun*, само на бугарскиот ареал и **gvera* во неколку пунктови на хрватското крајбрежје.

III. Етимолошка анализа

Називите **vojьna* и **vojьska*, како најраспространети со значењето ‘војна’ во словенскиот јазичен свет, ја содржат словенската основа **voj-*. Покрај овие форми, од истата основа се изведени низа деривати од типот *војник*, *војвода*, *војува*, *воин*, *воинство* и сл. Според Скок (Skok 1973: 612), словенското **voj-* претставува превој од коренот **vi-* (**viti* ‘вие, се витка’) од којшто се деривирани уште голем број форми со различни значења, како на пр. *навива* ‘намотува’, ‘поддржува, охрабрува’, *вина* ‘престап, одговорност за сторена грешка’ итн. Ваквиот превоен степен веројатно не е само прасловенски, туку и балтословенски затоа што се појавува и во литванскиот јазик – *vajóti*, наспроти *vyti*, *vejù* со значење ‘лови, следи’. Индоевропското потекло на овие форми може да се поткрепи преку веројатните паралели кои се среќаваат во одредени индоевропски јазици, како ст.инд. *vēti* ‘следи, брка, се стреми’, авест. *vayaiti* ‘гони’, ст.норд. *veiðr* ‘лов’, ст.в.герм. *weida* ‘лов’, грч. *ῥμαί* ‘брзам, се стремам’, ирс. *fiad* ‘игра’, лат. *venor* ‘ловам’, но и *proelium* ‘битка’ изведено од **pro-voiliom* (сп. Фасмер 1964: 334-335, Brückner 1957: 629, Buck 1988: 1375). Албанските лексеми *voisht*, *voishtinë* ‘данок (првично воен данок)’ и *voyshtar* ‘оној што плаќа данок’ се словенски заемки. Се претпоставува (Borys 2005: 709) дека станува збор за индоевропски корен **uej-* со значење ‘брка, гони нешто’.

Прасловенската форма **ortь* претставува основа на старословенското *рѣтъ*, добиено со метатеза, кое покрај ‘војна’ и ‘битка’, може да означува и ‘непријателска војска’. Оваа основа се однесува и на српскиот и хрватскиот назив *rat* ‘војна’, којшто е познат и во мал број македонски и бугарски дијалекти, но и во некои од источнословенските говори. Во рускиот јазик, лексемата *ратъ* се смета за архаична и примарно означува ‘вооружени сили, војска, армија’, додека значењата ‘битка’ и ‘војна’ се секундарни. Потеклото на оваа словенска форма според одредени извори (Skok 1973: 112) се лоцира во индоевропскиот корен **er-* со суфикс *-t*, а како можни сродни форми се сметаат ст.инд. *rtik* ‘напад’, *sam-āraṇam* ‘борба’, грч. *ερίς* (*-idos* во генитив) ‘караница’, авест. *ərətiš* ‘енергија’, ст.в.герм. *ernust* ‘борба’, латв. *ērruētīēs* ‘се лути’ (Фасмер 1971: 448). Финското *artti* со значење ‘караница’ претставува словенска заемка (ibid.).

Називот **valbka* се појавува на западниот словенски ареал, карактеристичен е за чешката дијалектна територија, како и за чешкиот стандарден јазик. Според Бориш (Boryš 2005: 677), формата *válka* со значењето ‘битка, бој, војна’ е позната од XIV век, а изведена е од ст.чеш. *váleti* ‘се бори, војува’. Се работи за заемка од ср.в.герм. *wal* ‘одбранбен сид, бедем, бојно поле’, во современиот герм. *Wall* ‘бедем’, присутна на поголем дел од словенскиот јазичен ареал, пол. *wal*, чеш. *val*, слч. *val*, рус. *вал*, укр. *вал*, буг. *вал* со значење ‘насип’. Веројатна е поврзаноста со лат. *vallum* ‘одбранбен сид, бедем’, а според Фасмер (1964: 268) можно е да станува збор за потекло од келт. **vālo-*, ирс. *fál* ‘бедем, сид’.

Формата **bojъ* ја среќаваме во словенските јазици, рус. *бой*, укр. *бий*, чеш. *boj*, пол. *bój*, слн. *bòj*, хрв. *boj*, срп. *boj*, мак. *boj*, буг. *бой*, со значење ‘војна’ или приближно на тоа (‘битка, судир’), додека во старословенскиот лексемите *оубон* и *разбон* означуваат ‘убиство’. Води потекло од истата основа како и глаголот **biti* ‘бие’, старословенски *бнтн*, од којашто се деривирале голем број форми во словенските јазици, меѓу кои и формата **bitъka* (*битка*) со истото значење – ‘војна’. Се претполага индоевропски корен **bhei(ə)-*, **bhoi-*, **bhī-* (Георгиев 1971: 52; Skok 1971: 162), а во врска со оваа основа се наоѓаат уште ст.в.герм. *bīhal*, герм. *Beil* ‘секира’, ерм. *bir* ‘палка, боздоган’, грч. *φίτρος* ‘кол,клада’, ирс. *benim* (од **bhināmi*) ‘реже, удира’, *biail* ‘секира’ (Фасмер 1964: 169). Во романскиот јазик го среќаваме називот *războiu* како словенска заемка.

Називот **gvera* во словенските дијалекти се јавува како заемка од италијанскиот каде што ја среќаваме лексемата *guerra* со значење ‘војна’. Називот е познат и во други јазици од романската група, шпан. *guerra*, франц. *guerre*, но води потекло од ст.в.герм. *werra* ‘конфузија, расправија’, односно *werran* ‘конфузија, збрка’ (Buck 1988: 1375), во сродство и со ст.норд. *vōrr* ‘замав (при веслање)’. За овие форми се претпоставува индоевропски корен **wers-* со значење ‘замавне, повлече’ (Klein 1966: 821), којшто уште се поврзува и со лат. *verrere* ‘замавне, влече’, прасл. *vresti* ‘удира’, хет. *warshiya-* ‘ора, обработува, собира’.

Називите **muxarabe* и **bozgun* немаат индоевропско потекло. Во словенскиот јазичен свет навлегле преку контактите со турскиот. Првиот води потекло од арапското *muhārābā* (Škaljić 1966: 469), додека вториот од турското *bozgun* < *bozmak* ‘расипува’ (ibid., 150).

IV. Заклучок

Во словенските јазици и дијалекти не постои единствен назив што означува ‘војна’. На најголем дел од словенската јазична територија функционираат називите изведени од прасловенски основи – доминантни се формите деривирани од **voj-*, по нив следуваат називите изведени од **ortь* и оние изведени од основата на глаголот **biti* ‘бие’. На одредени ареали се среќаваат називи кои не континуираат прасловенска основа. Називите за ‘војна’ со не-словенско потекло се познати само на ниво на одделни говори или јазици. Контактите со другојазичното население, како и отвореноста на лексичкиот систем (кон јазиците со престиж, на пример) во нај-голема мера придонеле за нивната појава и суштествување на словенското тло, впрочем, лексичката разнообразност зависела од опкружувањето. Востановувајќи го етимолошкото потекло, може да се забележи дека мотивацијата за добивањето на формите со значењето ‘војна’, генерално, се развивала од основи кои примарно означувале состојби и активности (‘се тепа’, ‘лови’, ‘гони’, ‘убива’ и сл.) карактеристични особено за културата во заедниците со понизок степен на цивилизацискиот развој.

Литература

- Георгиев, В.И. (ред.). 1971. *Български Етимологичен Речник* I. Софија: БАН.
- Фасмер, М. 1964-1973. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Издательство „Прогресс”.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современој македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”.
- Basara, J. (red.). 2003. *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 8. Профессии и общественная жизнь*. Warszawa.
- Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Krakow: Wydawnictwo Literackie.
- Brückner, A. 1957. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Buck, C. D. 1988. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Klein, E. 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier.
- Skok, P. 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Škaljić, A. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Список на кратенки

авест. - авестиски
блрус. – белоруски
буг. – бугарски
герм. – германски
г.луж. - горнолужички
грч. – грчки
д.луж. – долнолужички
ерм. – ерменски
ирс. – ирски
келт. – келтски
лат. – латински
латв. – латвиски
лит. – литвански
мак. – македонски
пол. – полски
прасл. – прасловенски
рус. – руски
слн. – словенечки
слч. – словачки
срп. – српски
ср.в.герм – среден висок германски
ст.в.герм. – стар висок германски
ст.инд. – староиндиски
ст.норд. – старонордиски
ст.чеш. – старочешки
укр. – украински
франц. – француски
хет. – хетски
хрв. – хрватски
чеш. – чешки
шпан. – шпански

Davor JANKULOSKI

THE TERMS FOR ‘WAR’ IN THE SLAVIC LANGUAGES

S u m m a r y

In this paper, the author analyzes the terms for ‘war’ in the dialects of the Slavic languages, using materials of the Slavic Linguistic Atlas (OLA). The analysis contains two parts. The first part refers to the geographical distribution of the terms for ‘war’ in the Slavic-speaking area according to the points covered by the OLA – about 850 settlements (villages) in the Slavic-speaking territory. The second part includes an etymological analysis of the individual terms. From the analysis, it can be concluded that there is a lexical diversity of these terms in the dialects of the Slavic languages. The lexemes derived from Proto-Slavic roots are dominant, although there are terms that signify ‘war’ with non-Slavic origin on a certain Slavic-speaking areas. The contacts with foreign language speakers and the openness of the lexical system enabled their appearance. Lexical diversity largely depended on the environment, as well as it was influenced by other socio-cultural and civilizational conditions.

Алла Г. ШЕШКЕН
МГУ имени М. В. Ломоносова

**ЗНАЧЕЊЕТО НА КНИГАТА *ОСВОЈУВАЊЕ НА РЕАЛНОСТА*
ОД АКАД. МИЛАН ЃУРЧИНОВ ЗА ПРОУЧУВАЊЕТО
НА ИСТОРИЈАТА НА ФОРМИРАЊЕТО И РАЗВОЈОТ
НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА ОД XX ВЕК**

Академик Милан Ѓурчинов (1928 – 2018) даде врвен придонес во современата филолошка наука. Човек со сјајна ерудиција, со навистина енциклопедиски широки познавања во областа на филологијата, стожерна личност во епохата на формирањето и развојот на македонската литература на мајчин јазик, кој се стекна со признаение не само во својата земја, туку и пошироко. За исклучително значајниот придонес во популаризацијата и проучувањето на руската култура во својата татковина му е доделена државната награда на Руската Федерација – медалот „Пушкин“. Милан Ѓурчинов ѝ припаѓа на генерацијата национална интелигенција која морала да оствари мошне амбициозна задача: да формира национална култура од современ тип. Времето барало од интелектуалецот да биде не само понесен од благородната идеја, туку и да биде широко, речиси универзално образован и надарен. Во сестраната личност на Милан Ѓурчинов среќно се обединети истенчениот вкус, интуицијата на литературен критичар, надареноста, упорноста и длабочината на истражувач, темпераментот на универзитетски професор и ангажираноста на општествен деец.

Без преувеличување, Милан Ѓурчинов може да се вброи во класиците на македонската книжевна критика, во чиј процес на „за-

брзано“ формирање и развој најактивно учествувал. Имено, затоа неговата книга секавања „Освојување на реалноста“ (2000) зазема посебно место во македонскиот културен простор. Згора на тоа, таа е важна за разбирање на процесите и во книжевноста на Социјалистичка Југославија во целост (1945 – 1991), барем поради широкиот круг општење на авторот со писателите и критичарите од различните републики во земјата. Историјата на македонската книжевна критика во книгата се расветлува како дел од формирањето и градењето на личноста на критичарот, обземен со потрага по сигурни критериуми за оцена на уметничката вредност на литературното дело. Во книгата е опфатен речиси полувековниот период од развојот на националната книжевност и критика, од почетокот на 1950-тите години, па сè до првите децении на XXI век. Со непосредно учество на Милан Ѓурчинов се одвивало формирањето на современиот уметнички збор, фокусиран на „постигнување реалност“ во националниот живот и неговото пресоздавање во уметничкиот збор.

Решението да напише книга секавања созрело кај Милан Ѓурчинов (според неговото сопствено признание) кон 1995 година, кога се совпаднале неколку моменти: возраста која побудува кон сумирање на резултатите и историскиот момент, „бидејќи по 1990 година многу нешта се изменија и верувам дека ретко некој од припадниците на мојата генерација не почувствувал потреба да подвлече црта под изминатото“.¹ Поттик за пишување на книгата, како што сведочеше Милан Ѓурчинов, е една случајност. Во една белградска книжарница наишол на автобиографијата на познатиот филозоф од XX век Карл Попер.² Ова издание и редица други автобиографски книги му помогнале на Ѓурчинов во конечната кристализација на идејата да ја напише сопствената „интелектуална автобиографија“ (поднаслов на книгата), која ги одразува неговите духовни и интелектуални потраги: „Со еден збор, оваа книга не е ниту обид за синтеза ниту компендиум од искуства и заклучоци, туку обичен летопис, низа од фрагменти и меморирани сведоштва за патиштата низ кои минувал еден македонски интелектуалец низ бранувања на едно бурно полустолетие“ (477). Основа за пишување на книгата

¹ Ѓурчинов М. Освојување на реалноста. Скопје, 2000. с. 475. Понатаму ова издание се цитира со укажување на страницата во загради.

² Popper Karl. Unended Quest: An Intellect Autobiography. 1992.

станал дневникот кој авторот го водел во тек на многу години. Имено, дневникот му помогнал по години да репродуцира драгоцени детали од минатото и да ја врати и пресоздаде атмосферата на времето и настроението како на самиот Ѓурчинов, така и на оние кои биле заедно со него.

Насловот на книгата – „Освојување на реалноста“ – го одразува созревање на авторот како професионална личност и – истовремено – изминатиот сложен пат на националната критика: прашањето за односот на уметноста кон стварноста било централно во литературните спорови од втората половина на XX век, и не само во Македонија. Постепено се расветлува содржината на поимот „реалност“ која не се ограничува на опишувањето на фактите од реалниот живот на авторот, неговата биографија. Книгата фрла светлина на настаните од личниот живот на научникот и критичар, кои биле дел од македонската култура во втората половина од XX век. Тие се осмислени и напишани на фонот на историските искушенија, на судбинските настани што ги делел целиот македонски народ. Милан Ѓурчинов раскажува за детството и момчештвото, раната загуба на родителите (ним им е посветена оваа книга), годините на фашистичката окупација, дружбата со младиот поет Ацо Караманов, со кого учел во гимназија (загинал во партизански одред во 1944), гладната повоенa младост, кога тој студирал прво во Скопје, потоа на Одделот за славистика на Филолошкиот факултет при Белградскиот универзитет. Милан Ѓурчинов со благодарност се сеќава на своите учители (К. Ф. Тарановски, Радован Лалиќ и др.) кои му всадиле интерес кон науката и одиграле важна улога во работата над неговата дисертација по руска литература за звањето доктор по филологија (темата на дисертацијата била раното творештво на А. П. Чехов).

Тука треба да се кажат неколку збора за Кирил Тарановски. Светско име во науката за литература. Тој одиграл голема улога во формирањето на белградската школа за русистика, меѓу другото, и во нејзиното запознавање со опитот на руските академски научни школи. Тарановски (од семејство на руските бегалци доселени во Југославија) имал завршено филологија на Белградскиот универзитет, каде што се формирал како компаративист под влијание на Евгение Аничков, прочуениот ученик на славниот Александар Веселовски (втемелувачот на споредбеното проучување на литературата во руската наука). Милан Ѓурчинов преку Тарановски се запознал

(што е очигледно) со големата научна традиција на компаративистиката и се збогатил со сериозна и темелна научна подготовка, којашто му помогнала да се реализира во повеќе области на филологијата и да одигра истакната улога во формирањето на националната наука за литература и книжевна критика.

Освен тоа, Милан Ѓурчинов бил меѓу првите научници од Македонија (и Југославија) кој поминал специјализација на Филолошкиот факултет во МДУ „Ломоносов“ (под раководство на истакнатиот истражувач, професорот Г. Н. Поспелов, 1957), а подоцна се специјализирал во областа на компаративистиката на Сорбона (1960/61).

Во книгата најголем простор е отстапен на осмислување на сопствениот сложен творечки и професионален пат, како литературен критичар и научник, на секавањата за бурните спорови и полемики што се воделе во главните литературни списанија во сите републики на Југославија, како и во Македонија, за ситуацијата во универзитетската и академската средина, за колегите истомисленици и опоненти, за формирањето сопствен приод кон оцената и анализата на уметничкото дело, за личните односи со класиците на современата македонска литература, како и со младите автори, за појавата на етапните национални уметнички дела.

Милан Ѓурчинов повеќекратно ја нагласува улогата на литературата во формирањето на човековата личност. Авторот се секава за своите први впечатоци од читањето. Многу впечатливо е опишано неговото запознавање со романите на М. Горки и Ф. М. Достоевски. Овие факти сами по себе претставуваат мошне интресно сведоштво за широкото присуство на руската литература во Македонија. Младината од тие години живо се интересирала за политиката, во нејзината средина големо влијание имале идеите за справедливост и социјален протест. Во кругот на читателите гимназијалци биле застапени делата со соодветни типови херои и конфликти. Во Кралска Југославија тие биле забранети од цензурата. Така, романот од М. Горки „Мајка“, отпечатен во белградската издавачка куќа „Нолит“, младиот Милан Ѓурчинов го добил од пријателите во голема тајност. Оваа книга „изветвена од долго читање, а корицата сосема оштетена“ (43), тој ја прочитал „со голем занес“ и дошол до заклучок дека „истината и правдата беа на страната на Власови и мајката Пелагеја. Никој не можеше да ме убеди во спротивното, а впрочем 'некој' кој би посегнал да ме одврати и не постоеше..." (44).

Што се однесува на интересот за Достоевски, може да се каже дека овој класик на руската литература постојано бил во свеста на македонските интелектуалци од 1930-тите години. Во 1950 – 1960 година Милан Ѓурчинов и другите негови современици жедно се запознавале со делата на западноевропските литерати Кафка, Џојс, В. Вулф, А. Жид, Е. Виторини и др. Освен тоа, многу се полемизирало за југословенските „модернисти“ – В. Попа, М. Павловиќ, О. Давичо, М. Лалиќ.

Младиот и амбициозен Милан Ѓурчинов, кој знаел неколку странски јазици, од самиот почеток на својата литературно-критичка дејност се трудел да ги оценува делата на младата национална литература од аспект на високи уметнички критериуми, истакнувајќи го, имено, овој фактор во прв план во критичките оценки за новите дела на тема војна и револуција. Тешко е денес да се поведува во тоа, но токму за ова прашање критичарот се судрил со најголеми тешкотии. Се покажало дека критиките кон дела на познати национални поети, кога тие создавале не многу уметнички „агитки“, била сложена и дури опасна работа. Во книгата се наведуваат интересни факти за восприемањето на македонската гимназиска младина (Ѓурчинов завршил гимназија во 1946 г.) на идејно изострената „паролдиска“ револуционерна лирика. Поради критика на поемата од Венко Марковски за херојот-партизан „Гоце“ (делото имало скромно уметничко ниво), неколкумина дури биле отпишани од гимназија како идеолошки штетни елементи.

Имало слична ситуација и на Универзитетот, кога Милан Ѓурчинов бил подложен на остра критика за рефератот посветен на творештвото на српскиот поет симболист Ј. Дучиќ. Критиката не се однесувала на квалитетот на рефератот, туку на тоа што за анализа бил избран идеолошки туѓ „буржоаски“ автор. Ситуацијата до толку се вжештила што авторот одлучил да го продолжи образованието на друга висока школа. Есента во 1949 година Милан Ѓурчинов се префрлил на Белградскиот универзитет. Времето за русистиката било крајно сложено. Тоа бил период кога се разгорел меѓупартискиот и меѓудржавниот конфликт меѓу СССР и ФНРЈ („време на Информбирото“ 1948 – 1953 г.). Сепак, во Белград, во почетокот на 1950-тите години веќе се чувствувал духот на ослободување од догматскиот приод кон литературата и уметноста, кога на смена на социјалистичкиот реализам дошол мошне еклектичниот „социјали-

стички естетизам“, објавувајќи ја слободата на уметноста. Ослободувањето на творечките сили протекувало во остри полемики за патиштата на развој на литературата. Векторот нагло се преместил од ориентацијата кон советската литература и критика кон претпочитање на искуството на нереалистичките текови.

По завршувањето на Универзитетот, Милан Ѓурчинов се вратил во Скопје и станал учесник во литературните дискусии во Македонија меѓу „реалистите“ и „модернистите“, настапувајќи на страната на вторите. Тој лично се познавал и имал пријателски односи со српските лидери на „модернизмот“ од 1950-тите години. О. Давичо, Д. Ќосиќ, М. Ристиќ и др.³ Милан Ѓурчинов бил пламен приврзаник за збогатување на националниот уметнички збор преку усвојување на уметничкиот опит од странските литератури. „Моето критичарско деби е тесно поврзано со списанието 'Млада литература'“ (155), се сеќава авторот, истакнувајќи дека неговата „прва вистинска книжевна критика „Стихови и неспокојства“ ѝ беше посветена на збирката песни „Тревожни звуци“ од Гане Тодоровски (155). Во овој есеј М. Ѓурчинов се покажал како истомисленик со младите писатели, кои се залагале за рамноправност на идејниот и уметничкиот аспект и за широко користење на светското уметничко искуство. Како што сведочи самиот Ѓурчинов, „целата година потоа (1954 г. – А. Ш.) објавува критики во трите наши книжевни публикации „Млада литература“, „Современост“ и „Разглед“ (156). На соработка во списанието „Современост“ „ме привлече мојот тогашен професор и познат книжевен арбитер Димитар Митрев, кој беше во него главен уредник. Списанието застапуваше 'реалистичка ориентација', но односот спрема мене беше крајно коректен: никој не ни поставуваше никакви услови, сè што ќе напишев беше објавувано, а освен тоа бев и добро материјално награден“ (156). М. Ѓурчинов пишуval критички осврти за најважните книжевни настани, за издавањето нови дела, што сведочело за интензивниот развој на младата литература, на Г. Ивановски, К. Чашуле, С. Јаневски, Ј. Бошковски и др. Неговото централно внимание било посветено на лириката и прозата на истакнатиот македонски писател Б. Конески,

³ Со нив Ѓурчинов одржувал врски во текот на целиот живот. Сè до смртта на М. Ристиќ, тој имал преписка со него. О. Давичо редовно го канел Ѓурчинов на соработка. Ѓурчинов се сретнувал со Д. Ќосиќ сè до 1984 г.

кој бил во творечки расцвет. Високите оценки на критичарот, како што покажало времето, се однесувале кон врвните достигнуања на националната литература од втората половина на 1950-тите години.

Истовремено, се зацврсувале врските со изданието „Разглед“¹, опозициско на списанието „Современост“. Тој самиот објаснува дека позициите на младите литерати Д. Солев, Б. Пендовски и други, обединети околу овој печатен орган, во голема мера се совпаѓале со неговите тогашни претстави за патот на развој на националниот уметнички збор. Покрај тоа, сите тие припаѓале кон исто поколение и „се залагаа за отвореност, за комуникација со другите југословенски центри, за тесен контакт со светската литература, што сè беше веќе во мене, иако не сосема доизјаснето, обликувано како мое сопствено естетичко credo“ (157). Наведениот факт е интересен не само од аспект на формирање на неговата сопствена позиција во тој сложен период на напрегнати литературни дискусии, но е и важен за проучување на историјата на македонската литературна критика. Тој помага да се разбере дека во реалниот живот ситуацијата била многугрупа и крајно сложена, но разликата во погледите не ја ограничувала соработката на едни исти автори во списанија што заземале поларни позиции. Особено што за ова сведочи еден од оние кој (според неговото сопствено признание) играл „доста истакната улога во „Разглед“ во 1950-тите години“ (157). На друго место Ѓурчинов истакнува дека доста брзо се случило приближување на позициите меѓу „модернистите“ и „реалистите“, и дискусиите се воделе, главно, „на планот на приматот во хиерархијата во книжевниот живот“ (165), т.е. честопати станувало збор за лични амбиции и честољубие на конкретни писатели, а не за квалитетот на литературата и објективноста на критичката оценка.

Милан Ѓурчинов ја оценува улогата на ова списание, ставајќи го во врска со „новата литературна клима“ која се создала во почетокот на 1950-тите години во сите југословенски книжевности, па и во македонската, како нивен составен дел. „Станува збор за настојување на југословенскиот режим, по раскилот со Информбирото во 1948 година, да воспостави една либерална атмосфера во културата и уметноста, да дозволи борба на различни мислења и дотогаш доминантната доктрина на социјалистичкиот реализам да ја замени со нова клима на *естетскиот илустризам*... Накусо, беше признаено од официјалната власт право на *разлики*“ (157-158). Новата атмосфе-

ра, при сета жестокост во заемните обвинувања, беше, како што справедливо забележува М. Ѓурчинов, благопријатна за ефективниот развој на македонската литература. Тоа време „беше еден од најсветлите периоди во кој за литературата се зборуваше мошне отворено, смело, без влакна на јазикот, со сета интелектуална доблест на ангажираната полемичка страст, во кое имаше најмалку од она сателитско умилкување и од оној критички опортунизам кој подоцна ќе ги врзува крилјата на подинамичен развој и размав на нашата современа книжевност“ (159-160). Важна улога во создавањето на благопријатната атмосфера за развојот на уметноста М. Ѓурчинов му припишува на тогашното раководство на Република Македонија: на Лазар Мојсов и на Крсте Црвенковски, кои им дале на литератите полна слобода во изборот на уметничките средства.

На периодот на 1950-тите години во спомените на М. Ѓурчинов му се отстапува централното место. Станува збор за неговата сопствена литературно-критичка дејност, за соработката во списанијата, пред сè, во списанието „Разглед“, се наведуваат мноштво интересни факти за творечката книжевна атмосфера, се даваат мини-портрети на цела низа писатели и поети. Така се создава и се гради историјата на националната литературна критика „со човечко лице“, таа се пополнува со детали и суштествени подробности, со понекогаш лични, но и со типични случаи, со меѓучовечки односи. Во главата „Разглед“ во 50-тите“, авторот се задржува на дискусијата од 1953 година во врска со „интимната лирика“ – нова појава во националниот уметнички збор. Овие спорови се наречени „една од најинтересните полемички дебати во современата македонска литература“ (161). Споровите биле за поезијата, апсолутно лишена од револуционерна содржина, фокусирана на лични преживувања и набљудување на природата, меланхолична и, како таква, спротивна на претходната лирика, која гласно ја прославувала победата над фашизмот, социјалистичката револуција и ентузијазмот на народот кој градел нов живот. Појавата на „интимната лирика“ ја збогатила националната литература со нови мотиви и жанрови. Таа, како што покажа времето, одиграла мошне важна улога во развојот на медитативно-филозофската, пејзажната и љубовната поезија. Како идеолошки неопозициска, оваа поезија на парадоксален начин станала една од првите пројави на „естетичкиот плурализам“ во зародиш, подвлекува авторот.

М. Ѓурчинов си спомнува дека тоа биле години на висока творечка активност на Г. Тодоровски, С. Ивановски, М. Матевски, Б. Варошлија, на литературните критичари А. Спасов, А. Алексиев, со кои го поврзувале општите погледи во литературата. Освен тоа, „тоа беа години на нашата најголема сплотеност и другарство. Се држевме еден за друг, и се радувавме на секоја наша нова книга, имавме впечаток дека чекориме по еден ист пат и дека пред нас се отвораат заеднички и светли хоризонти. Се сеќавам со колкаво задоволство ги земав в раце новите стихови на Гане Тодоровски и Србо Ивановски, со каков трепет ги читав сјајните текстови на Бранко Варошлија, иако беше тој неколку години помлад од нас. Живеевме во непосреден секојдневен контакт, одевме на исти претстави, посетувавме навечер исти локали, имавме горе-долу иста или слична лектира, во 1955 и 1956 година, кога нашето дружење достигна кулминација и нашите семејни врски се развија, живеевме речиси како едно сплотено семејство. Тој бран на меѓусебна доверба, лојалност и поддршка наскоро се прошири и ги пречекори литературните рамки: се дружевме со млади сликари, музичари, театарски актери и, воопшто, луѓе на културата за што би можело да се напише обемна и убава книга за младите луѓе-творци поврзани со слични афинитети и пријателства во кои немаше ни трага завист, злоба или какви било приземни интереси“ (161-162). Овој извадок е обоен во топли лирски тонови, очигледно, бидејќи таквите односи на авторот не се зачувале со сите.

Како најзначаен критички текст од тие години авторот ја смета својата статија во која биле формулирани принципите на неговиот литературно-критички приод „Маргиналии на тема: ново“ (1954). Во својата основа оваа остра полемичка статија протестираше против имитирањето, вештачкото пренесување туѓи обрасци врз национална почва: „Ново и наше. А не – ново и туѓо. Првото е современо и модерно. Второто е помодарство, лажна уметност“ (166). Статијата повикувала за творечко воспримање на уметничкото искуство од другите литератури. Авторот решително настапувал за „оригиналност“ на националниот уметнички збор: „оригинална трансформација на најценетото и најбитното во нашиот живот, не водејќи сметка за моментниот естетски вкус на масите, едно такво пледоаје може да стане животворно и ново за нашиот културен живот“ (167).

Доследен на овие принципи, М. Ѓурчинов стапил во полемика за заштита на поетите М. Матевски, В. Урошевиќ, П. Бошковски, кои ги правеле првите чекори, воведувајќи ја условно-метафоричката лирика во македонската литература. Овие автори, кои пројавувале интерес кон надреализмот, суштествено ја збогатиле националната поезија, придонеле во усовршувањето на нејзиниот поетски јазик, ја разбудиле фантазијата, се свртеле кон најдлабоките психолошки преживувања на личноста. Веќе на самиот почеток тие создале низа поетски ремек-дела („Дождови“ М. Матевски) и го пробиле патот на наредното поколение, кое го обединило искуството на неоавангардата со националната традиција (П. М. Андреевски, Р. Павловски, Б. Ѓузел и др.).

Во средината на 1950-тите години, М. Ѓурчинов станал еден од најактивните популаризатори на македонската литература на просторите на бивша Југославија. Тој настапувал со општи статии што фрлале светлина на достигнувањата на младата литература за една деценија од нејзиниот слободен развој, во централните белградски изданија, во изданија на другите републики, бил составувач на антологии на македонска поезија и проза, издавана во Белград, бил присутен на страниците на списанието „Дело“ (орган на српските „модернисти“), на централниот белградски весник „Политика“.

Низ текстот на целата книга авторот се навраќа кон преосмислување на сопствениот творечки пат, ги анализира промените во својот приод кон анализата на уметничкото дело. Промените во погледите на критичарот се случувале како последица на промените во националната литература („Реалистите“ се модернизирала, „модернистите“ се спуштија на земја (284)), како и на неговите сопствени претстави за уметноста. Во 1960-тите години, М. Ѓурчинов главно внимание му посветува на проблемот за односот меѓу литературата и реалноста. „Следбеник на Сартр“, како што се нарекува тој самиот, македонскиот истражувач го осмислува проблемот на ангажираноста на уметничкиот збор, на активната улога на литературата во животот на општеството. Овој проблем „доминира во сите мои статии од општ карактер од овој период. Како да се доведе во сооднос, каков е степенот на *ироникувањето* меѓу она што нè опкружува како средина, време, епоха, свет, она што нè прави да бидеме протагонисти и креатори на еден сегмент од историското време со она што е вечно, универзално, сублимирано како трајна уметничка вредност“ (285).

Причините што го натерале да се сврти кон овие фундаментални проблеми на уметноста и нивното расветлување во трудовите по теорија на литературата (Р. Гароди, Адорно, Ј. Лотман и др.) М. Ѓурчинов ги поврзува со најразличните настани: со промена на општата ситуација во Европа, со растот на протестните расположенија, со настаните од бунтовната 1968 година, катастрофалниот земјотрес во Скопје (1963), кои го натерале поинаку да го восприема животот. „Во мене созреваше потреба да пронајдам поширок простор за 'естетска критика' чиј изразит протагонист бев дотогаш и која ми изгледаше сè поограничена и малку способна да одговори на новите потреби и прашања што ги поставуваше времето“ (286). Тоа се совпаднало со почувствуваната потреба на критичарот да излезе од рамките на националната литература и поактивно да учествува на општојугословенското литературно и општествено поприште. М. Ѓурчинов сè почесто го постува прашањето за тоа кој е вистинскиот херој на нашето време и како се отсликува нашата епоха во литературата. Овие прашања станале актуелни и во уметничкото творештво, кое сè пофокусирано се свртува кон изнаоѓање национален карактер и национални основи на живот. „Општочовечкото“ почнало да се восприема и да се постигнува преку „националното“. Решавачка улога во овој процес одиграло творештвото на еден од највпечатливите писатели во Македонија – Живко Чинго (1935 – 1987), кој во многу нешта ја предвестил појавата „проза од нов стил“, поставувајќи ги во центарот на внимание на литературата националните основи на животот и националните типови. М. Ѓурчинов го сметал Ж. Чинго за еден од најоригиналните и најдобрите мајстори во прозата во целата македонска литература.

Во 1970-тите и 1980-тите години, истакнува М. Ѓурчинов, во македонскиот уметнички збор се појавува и сè посилно се поставува „прашање за опстојување на Македонецот на својата сопствена земја“, ⁴ проследено со продлабочена анализа на неговата социјална, историска и морално-психолошка природа и со критичко осмислување на проблемите на современото општество.

Во почетокот на овој период авторот, исто така, фиксира пораст на опозициските расположенија во кругот на творечката интелигенција, во односот кон власта и кон југословенизмот во целост,

⁴ Ѓурчинов. М. Современа македонска книжевност. Скопје, 1983. С. 357.

со важна забелешка, дека „во нашата македонска средина нивниот број беше мал, речиси занемарлив“ (290). Да се замисли над ова го натерала кризната ситуација која се создала во Југославија во 1970 година, и која се манифестирала со раст на сепаратистички раположенија, пред сè, во Хрватска. Милан Ѓурчинов, во статијата „Идеологија и творештво“ (1971), се огласува за ситуацијата во земјата и поставува важно прашање за заемните односи на владејачката идеологија и уметникот, творецот и власта. Потпирајќи се на познати примери од историјата на уметноста, кога големи уметници го ставиле својот талент во служба на идејата („Данте и Мајаковски, Лорка и Рацин, Крлежа и Давичо“, (292), тој се обидува да ги разбере и објасни причините на оваа појава, да сфати што го движи творецот кога тој станува свесен приврзаник на конкретна идеологија, како влијае тоа на неговата творечка слобода, и да одговори на прашањето: можна ли е воопшто идеолошки неутрална литературна критика? Авторот доаѓа до заклучок дека „симбиозниот спој меѓу авангардниот идеен став и разгорената креативна страст е можен и евидентен. Сè додека творецот не ја чувствува својата „припадност“ како бреме и како ограничување што го попречува“ (292). Станува збор за право на самоопределба на личноста која уметникот ја има, како и секој член на општеството.

Милан Ѓурчинов истакнува дека писателите кои во 1970-тите години го отфрлале социјализмот како општествено уредување во своите памфлети ги користеле истите методи на црно-бела техника за кои во почетокот на 1950 година толку силно се осудувал соцреализмот. „Бев длабоко убеден, тогаш и денес сè уште, дека во југословенската културна реалност имаше многубројни позитивни појави и дела, дека условите за творештво во Југославија битно се разликуваа од оние во другите источноевропски земји и потсвесно чувствував дека ваквиот агресивен и фронтален настап на одделните културни творци ја игнорираше потполно реалноста на тие разлики и полека ни се закануваше едно нихилистичко гледиште кое можеше да нè одведе во целосна деструкција“ (290-291). М. Ѓурчинов беше приврзаник на сојузната држава, пред сè, затоа што македонската култура во нејзините рамки „за мошне кусо време реализира извонредни резултати“ (291).

За оние што сакаат да разберат какво било расположението кај македонската интелигенција од големо значење се секавањата на

М. Ѓурчинов за ситуацијата во културата и литературата во 1980-тите години. Убеден приврзаник на Југославија како држава, која покрај сите недостатоци во својот развоток, би можела, како што му се чинело на авторот, при уметно реформирање ефектно да се развива, тој со жалење пишува за растечките сепаратистички тенденции, кои се манифестирале со особена сила во областа на литературата. Сè почесто во дискусиите на страниците на периодиката и на писателските собири на идејата за југословенското единство се спротивставувала националистичката идеја, а критериумот на уметничкиот квалитет се заменува со лажен восхит на секоја манифестација на националната посебност. Не може да се каже дека интелигенцијата не гледала опасност и не се обидува да ги запре сепаратистичките процеси. „Во 1980-тите години имаше многубројни обиди да се рedefинира, реaфирмира и да се зачува југословенското заедништво, макар на културен план“ (416), сведочи М. Ѓурчинов. Меѓу таквите обиди тој го изделил IX конгрес на Сојузот на писателите на Југославија што се одржал во април 1985 година во Нови Сад (Србија), наречен „конгрес на надежда“. Тој настапил со реферат во кој се искажал против затворање на литературата во национални рамки: „Не верувам дека националниот идентитет ќе биде загрозен доколку се развива и живее во еден отворен културен и духовен простор. Напротив, мислам, и убеден сум дека токму таквата отвореност само ќе го јакне и потврдува“ (419). Конгресот, како што е познато, завршил со распад на Сојузот и со дефинитивна поделба на културните и литературните дејци, „секој во своето трло“. Авторот подробно ја опишува атмосферата на Конгресот и дискусиите што се воделе во кулоарите, размената на мислења со Оскар Давичо и со Добрица Ќосиќ, во свое време негови истомисленици.

Во текот на целата своја литературно-критичка дејност М. Ѓурчинов се трудел да ги поддржува младите таленти, младите писатели, кои во значителен број биле и негови ученици. Во прв ред тоа се однесува на литератите кои се појавиле и блеснале во 1980-тите години. Повеќето од нив студирале на Филолошкиот факултет при Универзитетот во Скопје и се специјализирале во областа на споредбената литературна наука. За создавање на оваа специјалност и насока во националната наука М. Ѓурчинов се борел со децении. Тој ја основал Катедрата за компаративна книжевност и неговите предавања од оваа област биле многу популарни. Новата генерација

македонски писатели се градски жители, образовани луѓе, чии творечки потраги се во правецот на постмодернизмот. Младите автори гледале можност за својата творечка реализација во широко заемно дејство со светската литература („со библиотеката“) која во нивното сопствено творештво се спојувала со интересот кон длабоката културна историја на македонска почва. За македонските автори, својствениот метод на палимпсестот за постмодернизмот бил дел на нивното органско воспримање на слоевите од историското минато.

Милан Ѓурчинов подвлекува дека младите автори влеале свежа крв во македонската книжевност и тој, иако не ги делел во целост нивните погледи во книжевноста, се трудел да ги поддржи. Тие „никогаш не прераснаа во некое посебно литературно струење, ниту оформија група со своите поетички идеи“ (444), но се изделуваа со стремежот „да одат стриктно во чекор со времето, а тоа значеше: негување на мултимедијалноста, барање контакт со филмот, стрипот, фотографијата, рок-музиката, телевизијата, да извршат радикална деканонизација на новелистичкиот жанр каде што најмногу се изразуваа (Драги Михајловски, Јадранка Владова, особено Александар Прокопиев), да ги применат врз македонска литературна почва идеите на Борхес, интертекстуалноста и дифузната мултиинтелектуалност на нивниот голем учител, да ја напуштат претераната литерарност што ја прокламираше модернизмот и да создадат нови литературни светови врз „нова фрагментација“, во која сопствената идентификација се споредува со „парчиња стакло расфрлани низ тротоарот“ (444). Нивен главен литературен критичар станала Елизабета Шелева, ученичка на М. Ѓурчинов и негова долгогодишна асистентка на Катедрата за компаративистика. Таа ја претставува оваа нова појава во македонската литература во своите публикации.

За рускиот читател е мошне значаен фактот што во книгата на М. Ѓурчинов (познат истражувач на руската литература) има интересни сведоштва за руската литература и култура, во неа се изложени ретки факти што се однесуваат на познати писатели и научници. М. Ѓурчинов повеќекратно престојувал во Русија и се сретнувал со многу руски писатели, лично се познавал со синот на Б. Пастернак. Под раководство на М. Ѓурчинов се формирала руската литературна наука во Македонија.

Книгата „Освојување на реалноста“ на М. Ѓурчинов не е интересна само со својата мошне богата содржина, туку и од жанровски аспект. Тоа е одделна тема. Тука би било доволно да се ограничиме со напомена дека биографската и автобиографската проза во македонската литература ги влече своите корени од „Автобиографијата“ на Григор Прличев, „Автобиографијата“ на Марко Цепенков, и да потенцирам дека силен импулс во развојот на документарната проза придава и изданието „Разговори со Конески“ (1991) со Ц. Андреевски. Книгата на М. Ѓурчинов зазема важно место во оваа низа.

Алла Г. ШЕШКЕН

Значение книги *Посиџение реалноста* акад. Милана Ѓурчинова для изучения истории формирования и развития македонской литературной критики XX века

Резюме

Милан Ѓурчинов (1928-2018) — ученый и общественный деятель — внес огромный вклад в развитие македонской филологической науки. Он является основателем двух национальных научных школ: литературоведческой компаративистики и литературоведческой русистики. Его по праву также следует отнести к классикам македонской литературной критики. Статьи М. Ѓурчинова в ведущих литературных журналах стали программными («Маргиналии на тема: ново» и др.), в них были сформулированы задачи, которые стояли перед македонской литературой на конкретных этапах ее развития. Он умел рассмотреть и поддержать художественное новаторство, что служило быстрому обогащению национального искусства слова, его «ускоренному развитию». «Ускоренное развитие» переживала также сама литературная критика, что отразилось в воспоминаниях М. Ѓурчинова «Освојување на реалноста» (2000). Именно поэтому данная книга занимает особое место в македонской культуре и литературе. «Автобиография интеллектуала» (подзаголовок книги) охватывает почти пятьдесят лет, от начала 1950-х гг. до конца XX века. Автор рассказывает о собственном становлении как профессиональной личности, о сотрудничестве в основных литературных журналах Македонии («Разгледи» и др.), участии в острых литературных полемиках, об единомышленниках и оппонентах. Главное значение для М. Ѓурчинова имели поиски объективных критериев оценки художественного текста, прежде всего, вопрос об отношении искусства к действительности. Выдающийся исследователь и попу-

ляризатор русской литературы, М. Гурчинов оставил интересные свидетельства о контактах с русскими учеными и писателями.

Ключевые слова: македонская литература XX века, документальная проза, автобиографическая проза, македонская литературная критика, Милан Гурчинов, компаративистика, русистика, искусство и действительность.

Превод од руски: Роза Тасевска

Димитар ПАНДЕВ

СЛОВО ЗА РИНА УСИКОВА

Меѓу странските македонисти Рина Усикова се издвојува со масштабниот пристап при изборот, описот и обработката, расветлувањето и толкувањето на мошне широк круг прашања и теми од областа на македонистиката, а уште повеќе и со своите вдахновени заклучоци и забелешки, кои реторички отвораат простор и за понамошни не само ретроспективно детаљни задлабочувања во веќе изложените поставки туку и за проспективни панорамски набљудувања – секогаш во сталожен чекор со новите парадигми во теоријата за јазикот.

Впрочем, научното дело на Усикова е целосно поврзано со македонската јазична проблематика, од нејзините првообјавени статии за сегашното време на глаголите од свршен вид и за морфолошката класификација на глаголите во македонскиот литературен јазик, кои се вовед во нејзиниот обемен зафат за системно-структурно проучување на „Морфологијата на именката и на глаголот во современиот македонски литературен јазик“ (Скопје, 1967), па сè до студиите во кои сестрано, низ призмата на актуелно водечките функционалнограматички и етнолингвистичко-културолошки парадигми во науката за јазикот, синтетизирано сосредочени во нејзината монографија „Современиот литературен македонски јазик како предмет на славистиката и на балканистиката“ (Скопје, 2008) ѝ е во сталожен творечки полилог и со руските теориски концепции за постојано нови пристапи кон граматиката и кон јазикот, воопшто, независно дали се чисто домашни, зародени во словенско-фило-

лошките оддели на руските универзитети и институти и со одмерените контакти со свежите струења во светската лингвистика и, особено, со предизвиците пред кои се исправа македонистиката од времето на дваесетте години потем кодификацијата на македонскиот литературен јазик (1965), кога Ускова првпат доаѓа во Македонија, до ова наше време, во сето тоа нејзино натпетдецениско живо враснување во македонскиот јазик, а со тоа и во македонската литература и култура, во јазичните ситуации што се отворале и што се создавале во македонската општественојазична средина.

Зашто, Рина Ускова, како славист и како едно од водечките имиња во руската славистика, што се потврдува со позициите, особено со оние, основоположувачките, што ги имала на Московскиот државен универзитет, па и на Филолошкиот факултет во својот работен век (сп. А. Шешкен, „По повод 70-летија Рины Павловны Усковой“, во: Славистички студии, 12, Скопје 2006, с. 15-18), ја имала можноста да биде во тек со сè што се случува во славистиката и во својата средина и надвор од неа и ја имала смелоста да се зафаќа во костец со новите лингвистички предизвици пред кои се отворала руската славистика и особено словенската филологија во Русија. Впрочем, на великата идеја за подемот на славистиката во Русија (Советскиот Сојуз) таа ѝ дава меѓуфакултетски карактер, издигнувајќи го со тоа рамништето на филолошкото образование во својата академска средина, и особено изучувањето на словенските јазици на другите факултети, а на македонистиката во Русија (Советскиот Сојуз), што е нејзина професионална заслуга и животна определба, ѝ дава меѓууниверзитетски статус, токму преку своите студенти-македонисти, кои го продолжуваат и го зацврстуваат предавањето и проучувањето на македонскиот јазик и на други универзитети (факултети и институти) не само во Руската Федерација туку и надвор од неа.

А великата идеја за подемот на славистиката во Советскиот Сојуз таа ја прифаќа од својот професор-ментор Самуел Борисевич Бернштејн, кој ќе ѝ го понуди, т.е. во пресудниот „аспирантски“ период од нејзиното образование ќе ѝ го подотвори македонистичкиот прозорец во славистиката, инаку нему визионерски претставен од неговиот професор Афанасиј Матвеевич Селишчев, а таа „јавно“ ќе

ја прифати новоосмислената специјализација по „македонски јазик“, за веднаш по „московската“ аспирантура попрактично да го доусоврши македонскиот литературен јазик, особено неговата „живоразговорна“ пројава, продолжувајќи ја својата македонистичка специјалност кај Блаже Конески, да ја објави својата монографија, всушност, кандидатската дисертација „Морфологија на именката и на глаголот во современиот македонски литературен јазик“, и со сиот тој обемен научен „багаж“ да ја започне наставата по македонски јазик на Филолошкиот факултет на Московскиот државен универзитет, и постепено да ги осмисли и да ги издигне на ранг на посебна студиска група „македонски јазик и литература“ на Катедрата за словенска филологија, преку целосно разгранета структурна вграденост на сите предмети од областите јазик, литература и култура, со посебно внимание врз активното совладување на сите пројави на јазикот, особено на здобивањето на студентите со говорни и – македонскојазични – навики, без ниту во еден момент да бидат запоставени современите пристапи во граматиката и во теоријата на јазикот, особено во јазичната теорија, во тој контекст, особено во јазичната конфронтација на македонскиот и рускиот јазик.

Рина Ускова, имено, организациски, продолжува во конципирањето на универзитетската славистика во Русија од онаа точка на која своевременно прекинал нејзиниот професор, а тоа е целосна словенска филологија, со сите словенски јазици, во тој контекст и со македонскиот, а научно воведно се сообразува со морфонологијата на нејзиниот ментор, поставувајќи ја на системно-структурни основи, врз богат македонскојазичен корпус и, бездруго, со исцрпно познавање на македонскиот јазик, македонската дијалектологија и македонската литература, со лично вклопување во живата употреба на македонскиот јазик во сите сфери на македонската јавна комуникација во тоа време.

Но, таа не се задржува само на овој пристап, туку истовремено се вклопува во една широка тема на руската славистика од тоа време, а тоа е историјата на словенските литературни јазици. Престижна, но не и лесно податлива тема во „жешкото“ време на нејзината аспирантура, но Ускова ја доловува врската, со прецизна тема „О некоторых изменениях норм в македонском литературном языке“ и оваа нејзина статија е објавена во „История славянских

литературных языков“ во издание на Академијата на науките на СССР, Москва, во 1965 година. Идеите што ќе ги развие во оваа статија ќе бидат клучни во нејзиното понатамошно профилирање како лингвист, исто како што теориите (за билингвизмот и, особено, диглосијата) и сфаќањата (за јазичните идиоми и сл.) што ќе циркулираат од споредбените проучувања на историите на словенските литературни јазици ќе станат доминантни не само во историјата на рускиот литературен јазик дури и во нејзините кондензирани форми (сп.: Б. А. Успенский, Краткий очерк истории русского литературного языка XI–XIX вв, Москва 1994 г.), туку и ќе го отворат етнолингвистичкиот и лингвокултуролошкиот пристап во проучувањето на словенските литературни јазици со една клучна (осовременета) тема во руската лингвистика (јазичната ситуација во современиот свет) токму во последната деценија на XX век. А Усикова е меѓу првите во оваа област, вклопувајќи ја јазичната ситуација во Република Македонија во пестротата на словенско-јазичниот свет (сп. Язык, Этнос, Культура, Москва, Наука 1994).

Лингвистичкото величие на Усикова во ниту еден случај не е во „прескоците да се фати ритамот со времето“, туку во синтезите на теориите што се напластуваат една врз друга и овозможуваат премин од една парадигма во друга. Во таа смисла, таа го доловува идиоетничкиот слој на јазичното значење, и заклучува дека „идиоетничкиот слој на јазичното значење може да има примарна улога при употребата на формата“ (сп. Рина Усикова, „Кон значењата и функционирањето на имперфектот во македонскиот литературен јазик“, во „Придонесот на Блаже Конески за македонската култура“, УКИМ, Скопје 1999, с. 139-158). И тоа преку нивелациско-хиерархиска синтеза на антропоцентризмот и етноцентризмот врз панорамскиот фон на јазичната универзалност! А пример ексцерпиран лично од неа за една таква интерпретација извлекуваме од друга нејзина статија: „На езерото знае да има големи бранови“ (Рина Усикова, „Забелешки кон значењата на некои модални глаголи во македонскиот јазик контрастивно со рускиот“, во: Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска по повод седумдесетгодишнината, Скопје 1977, с. 325-328), што од друга страна импресивно нè води кон заклучок што е вовед во трета статија, имено, дека формите што му припаѓаат на еден ваков слој „се здобиваат со значенски потенцијал што се состои од хиерархиска низа диференцијални при-

знаци“ (сп. Рина Ускова, „Замечания о значении и функционировании аориста в македонском литературном языке“, во Македонски јазик, 1989/1990, с. 625-631).

Никогаш не било лесно да се следи во чекор Ускова!!!

Широката теориска подлога и научното чувство за новото во лингвистиката ќе ѝ овозможат на Ускова секогаш да биде во првите редови на славистиката во својата академска средина. Тој статус Ускова, бездруго, ќе го ужива и во македонската универзитетска средина.

Впрочем, Рина Ускова дава не само свој личен придонес туку и значаен белег во споредбеното проучување на македонскиот и рускиот јазик, насочувајќи го својот интерес кон јазичната типологија, во широкиот истражувачки дијапазон, од системно-структурниот, не оддалечувајќи се од „Бернштејновиот“ мунициозен пристап кон описот на јазик, и сообразувајќи се со современите пристапи кон граматиката, кои се пројавуваат во руската лингвистика во времето на нејзината аспирантура.

Слободно можеме да истакнеме дека нејзиниот „зачудувачки“ интерес за новото во лингвистиката е постојано во спрега со, за нас, нејзиниот „љубопитен“ интерес за новото во македонскиот јазик, во македонската литература и култура, во Македонија.

Имено, осмислувајќи ја концепциски студиската група за македонски јазик и литература, таа инсистира на единството на јазикот и литературата, се вживува во значајни дела од македонските писатели, издвојува клучни примери од македонски книги, преведува некои од нив, и самостојно составува богат корпус примери за споредбено проучување на македонскиот и рускиот јазик. Притоа, особено инсистира на оние форми и конструкции со кои двата јазика битно се разликуваат (како што е односот меѓу рускиот инфинитив и македонската да-конструкција, и особено македонските „определени“ времениња, аористот и имперфектот. Нејзините продлабочени проучувања во суштината на овие форми се вклопуваат во онаа перспектива во руската и светската филологија која во јазикот на уметничката литература на преден план ја испакнуваат наратологијата, онаа сочна раскажувачка моќ, преку која се стига до современите сфаќања на теоријата на идиолектот, без да се запо-

стави теоријата на јазичниот супстандард, она обновено раслојување на јазикот, кога тој независно дали ја достигнал префинетата нормирана форма на употреба, одново ги запоседнува сите пори на општествениот живот и се преточува стамено во □ не „народска“ туку „национална“ нарација. И го заживува својот уметничколитературен живот во дијапазонот на прозата и драмата меѓу Ѓорѓи Абациев и Иван Точко, од една страна, наспроти Горан Стефановски, од друга страна. А кој било лингвист да го фати и да го сфати „охридското“ кај Точко и „скопското“ кај Стефановски, и да го пренесе на руски, бездруго морал да се вживее со сите „префинети незграпности“ на употребата на македонскиот јазик, не исклучувајќи ги притоа и Абациевите и на неговата генерација. За Ускова, сето тоа можело да биде порив да се вклучи и да се вклопи во онаа функционална лингвистика што ќе се зароди во руската лингвистика во нејзино време, а која таа така штедро ќе ја цитира во своите статии, дури напати потценувајќи си го во својата скромност нејзиниот влог. Впрочем, и функционалната лингвистика започнува од „недоделкани“ искази-парадокси, а наратологијата од употребата на „историскиот“ презент, кој е само транспозиција на минатите времиња. Важни се примерите! А ако некои од нив ги нема во теориските статии на Ускова, со која таа ја приближувала руската лингвистика пред македонистите од сиот свет (сп. „Кон изразување на модалноста за веродостојност во македонскиот литературниот јазик во споредба со рускиот јазик“, во: XVIII Научна дискусија, УКИМ, Скопје 1992, с.9-15), тогаш ги има во нејзините граматики на македонскиот јазик (сп. Рина П. Ускова, Граматика македонскогo литературногo языка, Москва 2003). А убавината на примерите секогаш го навраќа лингвистот во теоријата на функционалните стилови која, се разбира, ако не го признава секогаш за уметничколитературниот за одделен, тогаш секако му се восхитува на најнеподатливиот за обработка, имено, на разговорниот. А Ускова знаеше да го долови, од кејот покрај Охридското Езеро, од супстандардот на охридските кајчари, преку јазичните бисери на странците-македонисти, до препознатливите и/или престижните идиолекти на македонските зборуваачи во различни јазични ситуации, со други зборови, од најниско рамниште до највисоко и обратно, или поинаку кажано од оздола до најозгора и од озгора до најоддолу, отворајќи

некои клучни теми кои особено доаѓаат во теоријата на социјалната стратификација на јазикот.

Зад Рина Усикова останува забележително научно дело и научни следбеници и во областа на македонистиката (во Русија) и на русистиката (во Македонија) и, воопшто, во славистиката и балканистиката.

СОДРЖИНА
TABLE OF CONTENTS

Зузана ТОПОЛИЊСКА	
Две перспективи ~ две граматика 5	5
Катица ЌУЛАВКОВА	
Интертекстуални дијалози во современата бугарска поезија 13	13
Ѓорѓи ПОП-АТАНАСОВ	
Македонското книжевно наследство во московскиот дел од ракописната збирка на Виктор Григорович 27	27
Златко КРАМАРИЌ	
Штросмаер vs македонскиот идентитет 111	111
Давор ЈАНКУЛОСКИ	
Називите за ‘војна’ во словенскиот јазичен свет (Географска дистрибуција и етимолошка анализа) 133	133
Алла Г. ШЕШКЕН	
Значењето на книгата <i>Освојување на реалноста</i> од акад. Милан Ѓурчинов за проучувањето на историјата на формирањето и развојот на македонската литературна критика од XX век 141	141
Димитар ПАНДЕВ	
Слово за Рина Усикова 157	157

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Јазична редакција
Софија Чолаковска-Поповска

Компјутерска подготовка
Драгица Топузоска

Печат
„Бомат графикс“ – Скопје

Тираж
300 примероци